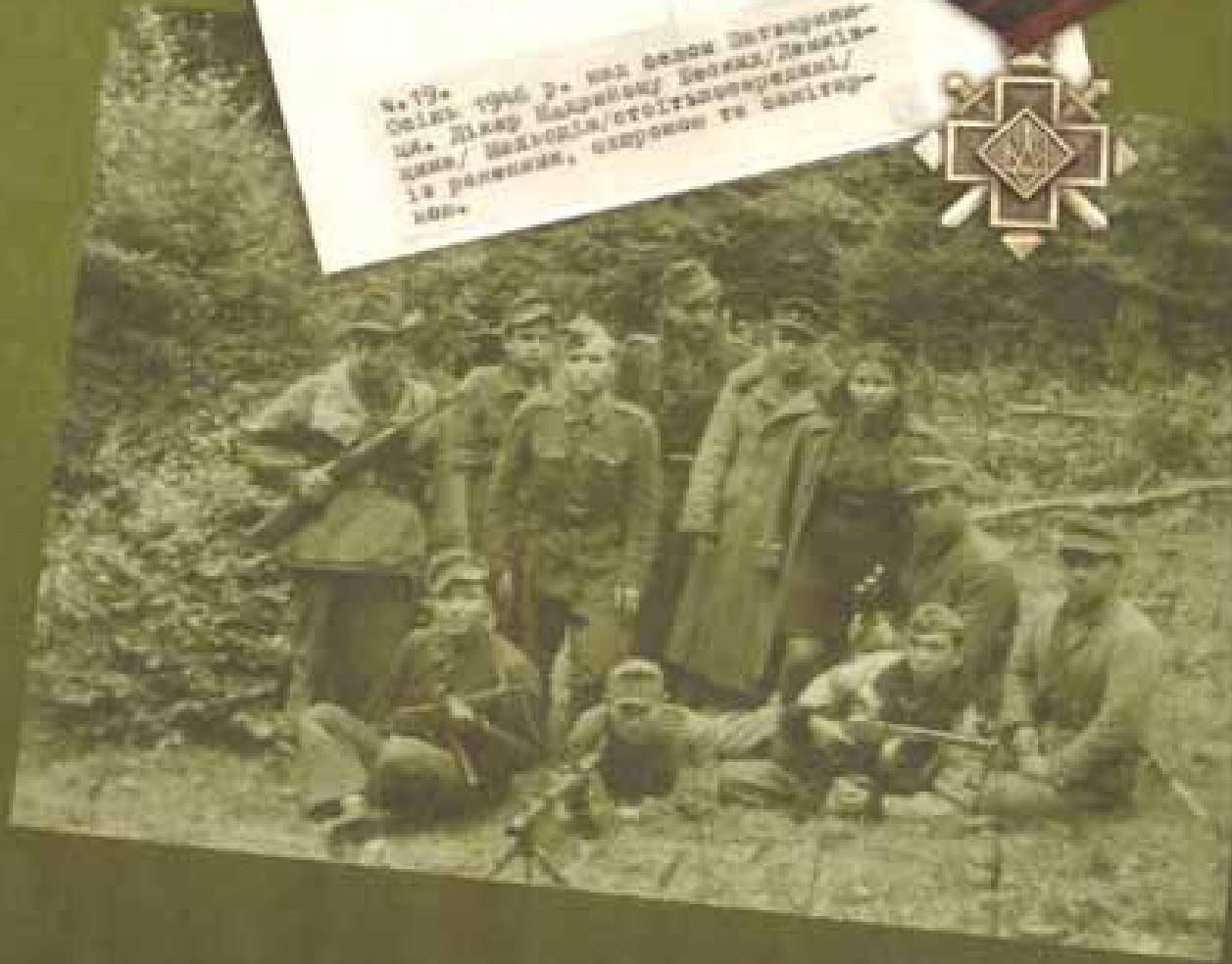

СПОГАДИ БІЙЦІВ

УПА

№ 19
Осінь 1946 р. над озерам Закарпаття.
Ілля Карпатицький, Іван Демі-
шин, Михайло Стоцько-Степанюк,
і в реліквіях, експонатів та сувенірів.

СПОГАДИ БІЙЦІВ

УПА

№19.
Осінь 1946 р. нац. воєни. загону
на Дікар Карпівку, Белиж/Демілі-
цка/Шельорія/стоїть передні/
із реліжним, озброєн та санітар-
ям.

Спогади бійців УПА

СПОГАДИ БІЙЦІВ УПА

Львів
Видавництво «Апріорі»
2015

Попаганда революційних кличів

«Воля народам і людині!», «Нехай живуть самостійні держави всіх поневолених народів!», «Смерть катам народів — Гітлерові і Сталінові!» — це гасла УПА, які стверджували, що Українська Повстанська Армія бореться за самостійність разом з іншими поневоленими народами. УПА закликала росіян, поляків, білорусів, народи Уралу, Сибіру, Поволжя, народи Азії: узбеків, туркменів, башкирів, татар та інших кидати німців і переходити в її ряди. Видано листівки, змістом яких була історія даного східного народу, пояснення, за що веде боротьбу український нарід.

На ці заклики відгукнулись першими ті, кого волиняки вирятували від голодної смерти в таборах. Вони покидають господарів і масово зголошуються до УПА.

Ці самі люди писали відозви до своїх братів по національності, які перебували на українських землях в окремих, як допоміжні німецькі, військових відділах. Відділи ці зокрема виконували службу на залізниці, як охорона проти партизанки, вони допомагали випомповувати^[1] контингенти^[2] або ловити людей до праці. Такі відділи часто переходили на сторону УПА зі зброєю, а німецьких старшин роззброювали або стріляли. Літом 1943 р. була в УПА велика кількість бійців чужої національності. Штаб УПА творить з них окремі національні відділи, якими командують їхні ж старшини. В боях ці відділи визначались особливою завзятістю.

По селах створено шкільництво. Діти почали знову ходити до школи. Шкільні інспектори зайнялися перевишколом учителів. Організовано театральні мандрівні групи. Театральні групи мали протинімецький і протибольшевицький характер, що дуже подобалось селянам. Особливо таким чином ширились повстанські пісні, яких співали навіть малі діти.

Я сьогодні від вас від'їжджаю
Боронити ріднесенький край,
Може вернись, а може загину,
Ти, дівчино, про мене згадай...

співали тоді у волинських селах.

По селах, в пам'ять поляглих борців, сиплять могили. Селяни вкладають душу в цю працю: роблять проекти могил, вибирають місце, навозять фірманками^[3] землю, гарно дернують, ставлять огорожу, зверху вкопують високого хреста. На могилі, звичайно, великий тризуб з написом «Слава Україні — Героям слава!» В Туличові теж, серед села навпроти кооперативи, зноситься така могила. В неділю з околиць сіл зібралось багато народу, прийшло два рої стрільців з відділу УПА, які повнять почесну варту. Священик з села Вербично служить панахиду, співає хор. Після посвячення на могилу виходять промовці. Випав гарний день, люди вертаються додому. Стрільців комітет запрошує на обід. У всіх веселий настрій, дарма, що на столах немає горілки, яка заборонена в УПА. Прощаються і з піснею:

Підемо в бій
Всі якстій^[4],
— За красу,
За нарід свій...

відходять. За ними біжать діти. На воротах, спершись стоять жінки, дівчата махають хусточками і плачуть.

Усюди по церквах відправляються служби Божі. Нарід ходить молитися. Святкують національні свята, влаштовують академії на честь Коновальця, Петлюри, Базару^[5] й інших. Читають журнали: «Ідея й чин», «Перець» тощо.

Визволення з німецького ясиру

На залізничному шляху Ковель-Сарни загін СБ, під командою друга^[6] Гонти, заліг у вигідних становищах^[7]. Повідомлено, що з Києва везуть людей на роботи до Німеччини. Всі в напруженні чекають, нікому не вільно виходити з лісу, кожний на своєму місці, кожний знає, що має робити. Паротяг дихає чимраз ближче, йому треба тут сунути під гору. Локомотив рівняється з командиром Гонтою, який в кабіну локомотива кидає в'язку гранат. За хвилину — сильний вибух. Ми кидаємося до машини, друг Береза збиває термометер, з якого іде пара. Ще кілька ударів ломом по приладах і все окутано парою. Потяг став. Навколо стрілянина. Німецькі конвоїри, які їхали у переднім і заднім вагонах, виходять з піднятими руками, їх обшукують, кажуть рядком сідати в рові. Командир наказує відчиняти вагони, де сидять невірники. Всі — обдерті, чорні — висипали з вагонів. Один питає мене: «Хто ви? Ви зелені, напевно зелені, ви бендерівці?! Про вас у Києві багато оповідають». Жінки обіймають стрільців, цілують, плачуть. Командир дає наказ не гаятись, забираємо всіх і все, що можемо нести. Нам помагають визволені. Німців залишаємо в рові, попередивши, щоб не підносили голів, доки не відійдемо. Рушаємо в дорогу, їдемо в темряві, незнайомими дорогами, до найближчого села. Спереду іде місцевий селянин. Три рази ставали відпочивати, перевіряли, чи хто не загубився. В селі усіх людей заквартирували по господарях. На другий день, на майдані, зібрались визволені. Селяни-поліщуки з інших сіл чекали з фірманками, щоб забирати їх до себе. Командир Гонти записував імена. Селяни зобов'язалися цих людей переодягнути й прохарчувати, аж до відкликання.

Військовий перевишкіл

Одного дня командир повідомив нас, що кілька чоловіка з його почоту^[8] мають від'їхати на вишкіл. Називає по псевдах^[9], хто має їхати; мені також це припало. Дає грипси^[10] і з ними від'їжджаємо. По дорозі мусіли ми полагоджувати деякі справи в терені^[11]. На третій день приїхали. За селом, коло лісу, великий дім. Це школа. Далеко перед школою стоїть варта. Навколо обкопано стрілецьким ровом. Заходимо до приміщення. Нас розміщують у великій кімнаті, спимо на підлозі. Командир Гонта від'їздить, прощаємось. З'їжджається багато стрільців в різнім віці. На другий день з села привезли дошки, сокири, пили. Робимо ліжка, стільці, вішаки. В кімнаті стоять вже в три ряди ліжка, вішаки на зброю. Скрізь чисто, порядок. Ліжка позастелювані килимами сільської роботи. Вечером, в окремій кімнаті, сідаємо до вечері. До їди не беремось, аж черговий під старшина подає команду. Усі говорять молитву «Отче наш». Командант вишколу бере ложку, бажає присутнім «смачного», тоді беремо ложки й ми. По вечері, в коридорі слухаємо вечірній наказ. По наказі молитва: «Боже Великий», і всі розходяться. Хто на варту, а хто розбирається і спішить мити ноги. У великих цеберках налита холодна вода. Дижурний наказує кластися до ліжка. Інспекційний старшина перевіряє, чи у порядку розвішена зброя, складена одіж, чи чисто помили ноги (якщо у кого брудні, має за пару хвилин зголоситись з чистими ногами). Потім дижурний заповідає: «Нічна тиша».

Ранесенько будять вставати, схоплюємося, стелемо ліжка. На свисток усі вибігають у самих лише штанцях і чоботях на подвір'я, на руханку^[12]. По руханці збираємося, виходимо на молитву. Потім денний наказ, і снідання. Поснідавши, частина — на варту, решта до кляси^[13]. Отримуємо зшитки^[14], сідаємо за шкільні лавки. Нам викладають історію, географію, топографію, ідеологію, безпеку, теоретичні предмети до полудня, а по полудні ідемо зі зброєю до лісу на практичні заняття: кулемети, міномети, підкладання мін.

Іноді буває перерва в науці, — викликають дати поміч до поблизького села, де червоні бандити грабують населення. З такої

виправи часом вертаємо з втратами. Друзів ховали на кладовищі. Зі села сходились люди. На Поліссі нарід релігійний. Дівчата на вишитих рушниках помагають нести труну. Ставлять високого хреста, вбирають могили вінками, насаджують барвінок і інші квіти.

Не постереглись^[15], як прийшло Різдво 1943 р. Стрільці приносять ялинку, прибирають світлицю гіллям, дівчата, що працюють на кухні, дістають паперу, роблять прикраси на ялинку.

На Святвечір кожний поголився, почистив одяг. Привезли з села чисту білизну. Усі веселі, жартують. Дехто пише побажання до своїх рідних. Вечером, тільки зірка засяла над лісом, усі заходять до світлиці. Столи накриті білими скатертинами, на столах череп'яні миски. У куті дідух і ялинка.

Сьогодні usługують дві дівчини, подають на стіл страви. Заходить командант вишколу і гості-старшини. Вітає присутніх словами: «Христос рождається». Говорить промову, говорять також гості-старшини. Починаємо колядку, нову повстанську, яку самі уложили:

Серед недолі, на землі,
Христос родився на селі.
Христос родився, славіте
У ясельцях Дитя Святе.

[приспів]

Сім'я вечеря за столом,—
Порожнє місце під вікном.
Христос родився, славіте...

Вечірня зіронька встає,
Мати вечерять подає.
Христос родився, славіте...

На батька зорянім чолі.
Неначе хмари налягли,
Христос родився, славіте...

Сибір, тортурі, зойки, зов,
Благання, стогін, ллється кров...
Христос родився, славіте...

За загратованим вікном
Співають коляди гуртом...
Христос родився, славіте...

Не плач, матусю, не журись,—
Ще діти вернуться колись!
Хвиля спасіння прийде,—
Родилось бо Дитя Святе...

Все нижче і нижче схиляються голови. Починають нові коляди: «Бог Предвічний народився», «Нова радість стала». Командант просить до вечері, бере ложку. На перше їмо кутю, це товчений варений ячмінь, без меду і цукру. На друге варена квашена капуста, на третє чорна кава з чорним хлібом. По вечері командант складає присутнім побажання. Оповідаємо один одному свої пригоди з дому, як то колись було на Різдво, Вже пізно, по півночі ідемо спати.

В цій школі учимось аж до нового 1944 року. Прийшов наказ: будемо здавати іспити... Усе заворушилось, треба готуватись. Іспити тяглись недовго. По іспитах складаємо присягу, В цей день приїхав командир Гонта, який поздоровляв нас, що ми добре здали іспити. У викладовій залі вже немає лавок. Заходимо, стаємо в чотири лави. На стіні золотий тризуб. Старшина говорить слова присяги, а ми всі повторюємо. По присязі, старшина кожному зокрема складає побажання. Виходимо на двір.

Настав час, коли ми мусимо роз'їхатись. В школі усі ми зжились між собою, не хочеться розділятись. Всі посумніли. Та прощаємось, як рідні брати, і вирушаємо в дорогу.

Данів

Бойова зустріч з новим наїзником

Осінь 1944 р. зустріла нас вже на східному боці фронту, в большевицькому запіллі^[16].

Відділ УПА «Галайда», до якого я належав, під командуванням командира Скали, заквартирувався^[17] в лісі біля села Соколя над Богом^[18]. В найближчих днях до нас долучився відділ Летуна та місцевий куш^[19] і надрайонова^[20] боївка СБ^[21]. Тут, у цьому лісі, повинні ми були перебути найближчу зиму тому й узялись відразу до будівництва відповідних землянок, в яких ми перебули б не тільки час сніговій, але й період дошкульних осінніх сльот. Місце було для цього дуже пригоже і хлопці взялись з запалом до праці.

Але ми дещо злегковажили собі факт, що населення тутешнього терену під національним оглядом аж надто мішане. Звичайно, харчі треба нам було організувати в поблизьких селах. При тій нагоді помітили нас большевицькі сексоти, що їх несподівано багато з'явилося серед місцевих поляків. Вони й донесли до НКВД, що в лісі заквартирувався відділ УПА.

У неділю раннім ранком донесла наша розвідка, що на наш ліс іде облава відділів НКВД. У нас заряджено негайно гостре поготівля^[22]: з усіх сторін нашого табору виставлено роями застави, в поблизькі присілки вислано розвідників, решта стала приготовлятися до бою.

Мій рій^[23] зайняв становище як застава на краю лісу, а мені доручено піти до недалекого присілка й розвідати про большевиків.

Сіріло. Без пригод пройшов я поле і присілок. Зайшов до першої хати і попросив хліба. Господиня відповіла привітно, що дуже радо дала б хліба, але не має, тому просить заждати на вареники, які вона швидко зварить. Я подякував їй за добру волю, вимовляючись, що мені ніколи ждати, бо на мене жде за селом товариш, і пішов далі. Зайшов до другої хати. Господиня — полька, але поставилась до мене

прихильно: вийняла зі сховку бохонець хліба, розкраяла його надвоє, подала мені половину, залишаючи другу половину для своїх дітей.

Коли я вийшов з хати, підбігло до мене п'яти-шестирічне дівчатко, донечка господині з першої хати, і сказало, щоб я скоро втікав, бо з-за Буга йдуть большевики. Це господиня українка з власної ініціативи провела вже в міжчасі^[24] розслідування терену, спостерегла, чи довідалась, що з-за Буга надходять большевики, і негайно остерегла мене.

Я з успіхом повернувся в ліс і прозвітував ройовому^[25]. Він звинно^[26] видряпався на вершок найвищого дерева і став розглядати далековидом^[27] вказаний відтинок терену. На щастя, терен у цьому місці був досить відкритим і ройовий скоро ствердив, що інформація правильна. Негайно залярмовано^[28] командування нашої частини. Наш рій відтягнуто з надто висуненого становища й долучено до решти. Знаючи, звідки йтиме головний наступ большевиків, наше командування перегрупувало рої. Підтягнуто кулемети. Ми залягли в нашвидку приготованих становищах, з готовими до стрілу^[29] крісами^[30] та скорострілами^[31] в руках.

Ми добре замаскувались в кущах, обсіпаних пожовклим листям, що його саме пострушували зі себе дерева. Большевикам же треба було проходити від шляху чистим полем.

Поміж дерева побачили ми вкоротці розстрільну^[32]. Підходили поволі, обережно. Їхні гранатомети заграли, обплывуючи наш ліс гранатами. Та большевики, видно, не припускали, що ми на самому краю лісу. Їхні гранати зі свистом пролітали понад нас і розривались у лісовій гущі. Ми не відповідали зовсім. Ждали.

А большевицька лава підсувалася розстрільною все ближче. Ось видно вже поодинокі постаті: пізнаємо, що це не звичайні фронтові частини Червоної Армії, але самі спецвідділи НКВД. Значить, — бій буде безпощадний.

У нас гробова тиша. Строгий наказ: видержати нервово і, не зраджуючи нічим наших становищ, підпустити ворога якнайближче. Щоб — не марнувати набоїв.

Большевицька лава на хвилину задержалася, а тоді починає з шаленим вереском бігти до лісу. «Вперйод!» «За Сталіна!» «За родіну!» — розлягається по лісі, як виття голодних вовків.

Вони вже зовсім близько. Вже можна розпізнати поодинокі обличчя!

Рука нервово дригає на прикладі кріса...

І тоді — наш комендант вистрілює ракету, умовлений знак для відповіді.

Гримнула з кущів крісова сальва^[33], заторохкотіли наші скоростріли. Большевицька лава хитнулась і, як скошений покіс, упала додолу: одні — вбиті, другі — ранені, інші — залягли. Як косою втяв вигуки «За Сталіна!», а замість них — понеслись стогони і зойки ранених.

Але большевицькі лави густі. Наш несподіваний і цільний удар з близької віддалі завдав їм великих втрат. Та вони тільки задержались, перемішались і, залишаючи своїх вбитих і ранених на місці, сунуть знову в наступ. Цим разом вже криючись, в лежачій поставі. На допомогу їм підсувається танкетка. Один з наших ройових зірвався, щоб відступати перед переважаючими силами, за ним ще кілька. Та їхні сусіди охопили їх за ноги, ті падають і, опанувавши свою схвильованість, займають знов свої позиції і б'ють по большевицькій лаві.

Большевицька танкетка вривається, між нас у кущі. Та ми приготівані й на зустріч з танками: танкетку вітають своїми гостинцями наші «панцерфавсти»^[34], приложені майже до самої стіни танкетки, і вона швидко втихає. Її загибель приходить на очах наступаючих большевиків, і це їх міцно депримує^[35]. Їхнє командування вистрілює ракети-знаки по підмогу. Большевицька лава задержується нерішуче на місці.

Цей момент рішив використати наш командир. Подає наказ:

— Гранати!.. У наступ, на прорив!

Замість крісових сальв, гримають вибухи ручних гранат.

— Слава!...

І наші лави йдуть клином у наступ. Гранатами й багнетами промощуємо собі шлях. Нам помагає те, що ворог, наступаючи на ліс, розтягнув свої сили на велику довжину і тим самим послабив силу свого обруча^[36]. Розриваємо його в кількох місцях. В наші руки попадає два ворожі тяжкі скоростріли. Біля них вже наші

скорострільчики: «пульомйоти» грають далі, але вже на обидва крила большевицької розстрільної.

Большевики дезорієнтовані. Більшість з них обстрілює ліс прямо себе. Ніхто з них не зважається схопитись і йти на допомогу тим, крізь ряди яких ми пориваємось. В клекоті боротьби вони не в силі зорієнтуватись, що ми всі пішли на прорив з лісу клином. Ліс клекоче таємничо відгомном бою на його передпіллі, лякаючи большевиків, що леда^[37] хвиля на них піде в наступ повстанських частин теж з інших закутків лісу.

Ми щасливо прорвалися. Переглядаємо свої ряди. Прощаємо тих, що загинули в бою, — між ними й двох друзів неукраїнців: серба скорострільчика Мороза і німця, що залишився для нас Алексом і тоді, коли навчився зовсім поправно говорити по-українськи. Наші втрати в порівнянні з кривавими втратами ворога — неймовірно малі. Та все таки — за кожен більший бій платиться кров'ю і життям...

Ворог ще не прийшов до себе. Жде на підмогу.

Та нам ждати нічого. Перевага ворожих сил величезна і в поєдинку на чистому полі нам прийшлося би класти незмірно більшу данину крові й життя друзів.

Розділюємось на менші відділи і, використовуючи час, поки ворог переконається, що ліс вже порожній, відмаршовуємо в інші околиці.

Хресний вогонь першої зустрічі нашого відділу зі спецчастинами НКВД — за нами. Ідемо назустріч новим боям.

Мирон Демо

У чорному лісі

Яке голубе небо над хмурым Чорним лісом, яка безкрая глибіннь далечини, просторів!

Тікають сірі тумани тривожної ворожої ночі і над рідними горами сходить сонце. Над головами бійців хвилює зелене верховіття столітніх ялиць. Твердо верстаючи шлях, ступає постать командира Різуна, веде вояків УПА в нерівні бої з ворогом України. Ось ідуть вони.

Під шум лісів, під шепіт трав
Ідуть борці сталевих лав...
Спереду Черник, Чорний, Хома.
Далі вояцтво із зброєю в руках.
Це йдуть повстанці України
У бій за рідний край,
А місяць стеле їм дорогу,
Співає з ними ліс і гай!

Нічний алярм^[38]

Луна відгукує:

По світу мандруєм, і ніг вже не чуєм,
Бурлацькая кров в нас пливе...

Ніч прикрила темрявою світ. На небі мерехтять зорі, зітхає ліс вечірню молитву, пронизливо скиглять сойки, пугутькають сови, наче б зло віщуючи. Тишу мережить дзюрчання гірського потічка. Гасне вогонь багаття.

Я на становищі з кулеметом. Надслухую. З півночі шелест. Тріскотить крихке ріща^[39].

І знову тиша. Звірина? Ні. Хтось таки йде...

Дивлюся на годинник: п'ять по пів на дванадцяту. Може стежа^[40]?
Але чому з півночі?

Хто б там не був, відтягаю легко замок. Палець над спусковим механізмом. Чекаю. На поляні з'являється постать схожа на жіночу. Але ще задалеко. Підпускаю ближче — і:

- Стій! Кличка!
- Корч!
- Відгук?
- Корінь!
- Псевдо?
- Марта!

Марта — це наша санітарка, що від'їхала перед вечором з раненими до села, щоб передати їх до санпункту і ранком долучитись до сотні.

- Що тебе поночі пригнало?
- Не питай! Алярм! Де спить сотенний?
- Яких двадцять метрів уліво, над головою світить порохно.
- Гаразд!
- Чекай, не лізь на кулемета!

За кілька хвилин на поляну виходить сотня. Тиха команда:

- Збірка^[41]! Готово!

В темряві

Йдемо. Хрупотить під ногами ламке ріща, в обличчя — колюче гілля молодняка, темрява засновує^[42] очі. Тиха команда: «Стати!» — переходить по зв'язку. Дійшовши, наказ вертається.

Ми на краю лісу. З-поміж дерев видно гористу околицю.

В далечі блимають світла — наче б село. З тихого шепоту зв'язкового довідуюся, що блимання світел — це справді те село, з якого маємо вибити червоних партизанів, що напали на безборонну людність і грабують її. Раніше про це не міг дізнатися, бо стояв на стійці, а під час маршу не говорять. Дізнавшись, про що йде, оживляюся. Бере мене нетерплячка, чого це не йдемо далі, чому стоїмо, на кого ждемо? Поволі минає хвилинка за хвилиною.

- Іти дальше! Ну... йдем!
- Наказ дійшов. Пішли!

Виходимо з лісу. Назустріч нам дозрілі нескошені ниви. Вітер доносить до нас все виразніше викрики сталінських посіпак, ридання

жінок, плач дітей.

Грабують, може й знущаються з жінок, людожери!

Придаємо ходи без наказу. Вже недалеко. Ось потік: одні переходять кладкою, інші лізуть у воду. Я за останніми — лише б скорше. Вода неглибока, до поясу. Але ж холодна, гірська!

— Нічого! Зогріємося в бою!

Ще яких чотириста метрів. Йдемо розстрільною. Розподіл знаємо. Терен добрий.

Ніхто з друзів не говорить. Приспішені живчики^[43], у жилах грає кров, в кожного нерви нап'яті до краю. Кожен пристає, надслухує, вдивляється у село, йде далі... Ще сто метрів, ще п'ятдесят, ще... І ждемо першого стрілу, вибухів гранат...

Ось переді мною двоє. Прилягаю. Увага!

В обороні села

Свист, крик, стріли, розриви — все то зливається в один могутній гомін. Палає бій. Б'ють смертоносні жужлики^[44], безупинно клекочуть кулемети. Мерехтливі зорі засновує курява й дим. В очах чорніє.

Бах! Червона ракета. В її вогняному сяйві зринають криті соломою хати, садки. Ворог стривожений — ми бачимо його.

За хатами гасне промінь ракети. Знову поринаємо в море темряви.

— Наступати!

Із становищ зриваються друзі з громовим окликом: Слава!

На ворога ллється гураганний^[45] вогонь. Він не видержує, тікає... Ми йдемо в погоню. Переступаємо ворожі трупи. Ранені благальним голосом прохають пощади, рятунку. Ранених не вбиваємо: зараз одержать санітарну допомогу.

Сіріє. Загоряється світанок, зринають перші промені сонця. Гаснуть останні зорі. Птаство починає ранні співи, привітно шелестить листя дерев. Село свободне. На полях вмовкають стріли. Ворог розпорошений. Перша і друга чоти^[46] вертаються із співом в село. Друга чота ліквідує недобитків.

Із хат вибігає дівчора, а далі хто живий. Вітають нас тепло, дякують, виносять їжу.

М'якшають наші серця. В очах волога роса радості, співчуття відданості.

Коли до слова прийшла «Людова»

Німецько-большевицький фронт покотився на захід і ми опинилися в большевицькому запіллю: за офіційною большевицькою термінологією — на східньому пограниччі «Людової Польщі», а по нашому — на західньому пограниччі України, в районі Ярослав — Любачів — Яворів. Нашою випадковою^[47] базою став Сінявський ліс. Тут перебули зиму 1944/45 р. три сотні «Месників», що ними командували командири: Шум, Баглай і Калиновий, а також 5 відділів місцевої сітки СКВ (Самооборонних Кушевих Відділів), кожний силою приблизно по 60 осіб та коло 40 осіб СБ, разом — кругло^[48] 900 повстанців.

А мусіли пробувати в тому часі більше в лісі, як в селі, члени СКВ та Служби Безпеки ОУН тому, що вслід за Червоною Армією прийшли сюди спецвідділи НКВД, що звались «Червоною Мітлою», з метою — прочистити терен від «бандеровців». Ті сильні відділи НКВД переводили^[49] всю осінь 1944 р. безупинні облави на села, і тому членам українського підпілля зручніше було в лісі, разом з іншими повстанцями, аніж поодинці у селі.

Спроби «Червоної Мітли» прочистити від повстанців Сінявський ліс скінчилися повного невдачею, і напровесні 1945 р. большевики задоволившись грабіжжю цивільного населення українських сіл, відтягнули свої поліційно-збройні частини по той бік «лінії Керзона»^[50].

Села відіткнули, та не на довго. На місце московсько-большевицьких поліційних частин прийшло польське скомунізоване шумовиння — «Міліція Обивательська» (громадянська міліція). Ця банда стала грабити українське цивільне населення та бешкетувати ще краще від москвинів, їхні розбої були тим дошкульніші, що їм давали повну піддержку місцеві поляки, виявляючи свідоміших українських громадян і їхні сховища. Так стали тереном варварських злочинів збольшевичених поляків, тереном грабежів, мордів^[51] і насильств, села: Цівків, Мещаниця, Уладів, Новий і Старий Люблинець, Нове Село, Дахнів, Футори, Новий і Старий Дикі, Суха Воля, Старе Село, Старі Олешичі і містечка Чесанів, Олешичі й Любачів. До

командування нашого відтинка УПА приходили все нові вістки про варварське знуцання розбещеної польсько-большевицької босячнї над українськими селянами, і ми рішили перевести відплатну акцію.

27 березня 1945 р. всі згадані вище наші збройні частини одержали наказ приготуватись до бойової акції вечором наступного дня. Стрілецтво зраділо, бо в кожного накіпіло серце жадобою помсти за невинно помордованих наших селян, жінок і дітей.

В призначений час приступили ми до наміченої акції. Повстанські сили було поділено на поодинокі відділи, і кожний з них одержав доручення знищити найближчої ночі подану йому станицю [52] польсько-большевицької поліції. Величина поодиноких наших відділів була різна, відповідно до сил ворожих станиць, що про них було перед тим дбайливо зібрано якнайдокладніші відомості.

Відділові, до якого я належав, призначено «зробити порядок» в Старих Олешичах. Туди добились ми коротко після півночі. На пів кілометра від поліційної станиці ми задержались [53] і приготувались до наступу. Першим відіззався наш гранатомет. Стріл попав у ріг станиці, розірвав частину будинку і понищив вікна. Зі станиці понеслись крики: «Хлопци, алярм! Бандеровци!..» Крізь вибиті вікна посипались в нашу сторону стріли з машинових [54] крісів. По блисках вогників видно було, що вони стріляють в усі сторони, навмання, не орієнтуючись в положенні. Ми відповіли гураганним вогнем з усієї нашої зброї. Станиця загорілась, нам видно все, що там діється, як на долоні. Польські бандити, що, рятуючись від вогню, пробують тікати дверми і крізь вікна, попадають відразу під наші кулі і швидко падають один за одним, одержавши поціл [55]. Це триває якої пів години. Полум'я бухає вже крізь вікна, зі станиці не вискакує більше ніхто. Обережно підсуваємось до станиці. Заглядаємо крізь вікна в середину. Частина даху вже впала, скрізь горить: підлога, стіни, меблі. То тут, то там шкіряться викривлені смертельним жахом обличчя польських міліціонерів, що не встигли втекти зі станиці і впали жертвою вогню.

В мурованому магазині [56] помітив хтось залізну шафку з паперами. Кілька наших хлопців вскакують туди і виносять її надвір. При сьйві пожарища розглядаємо їх: поліційний архів, з реєстром сексотів цілої округи включно. Значить, зможемо відразу розчислитися за їхню юдину роботу із усіма донощиками...

Тієї пам'ятної ночі з 28 на 29 березня 1945 р. були цілком зліквідовані всі польсько-большевицькі поліційні станиці в нашому районі за виїмком лише Любачева, Чесанова, Олешич і Старого Дикова.

Злочинна гульня польських бандитів урвалася. На зміну зліквідованим нами міліціонерам не приходив ніхто. І навіть залози^[57] в Любачеві, Чесанові, Олешичах і Старому Дикові припишкли. Присмирніло цивільне польське населення. Частини УПА стали заходити вже в білий день до сіл, сітка ОУН перебрала в свої руки всю адміністрацію терену, що перетворився в «Упівську Республіку». Дорученням нашої адміністрації стали підчинятись без найменшого спротиву й поляки. Чимраз частіше стали приходити до наших властей також місцеві поляки з проханням розсуджувати їх різні родинні та сусідські маєткові спори. Все населення відітхнуло з полегшею.

Так було аж до кінця серпня 1945 р. Та 25 серпня наша розвідка повідомила, що в наш терен вислано дві дивізії польсько-большевицького війська. Дехто прийняв цю вістку з недовір'ям. Але наше командування стало приготовлятися до нових завдань. Для всіх членів УПА й ОУН заряджено гостре поготівля.

Вістка виявилась правдивою. З вересня перейшли через Сян в околицях Ярослава дійсно дві польські дивізії і посунули на північний схід. Всі наші збройні частини негайно стягнуто в ліс. Перевага ворога була тридцятикратна і про відверті бої не могло бути мови. Наші різнородні магазини в лісах одержали відповідні залози, решту розчленовано на невеликі відділи й розкинено в ліси по всьому терені.

Ворог, перейшовши Сян, став розпливатись на села. Командування дивізії примістилось в Любачеві й Олешичах, в кожне село вмаршувала відповідна військова частина. Кругом кожного села, головню ж на дорогах і стежках, що вели до лісу, виставлено міцні застави, що спрямували дула своїх скорострелів і гармат на ліс і на село.

По зв'язку довідались ми швидко про наміри ворога: це приїхали московсько-большевицькі комісари з польською міліцією виселювати під охороною польського війська все українське населення на той бік лінії Керзона. Большевицькі комісари скликають в кожному селі мітинги і переконують, що всім українцям треба негайно переселитись «з Польщі в Україну», щоб, мовляв, жити свобідно в своїй державі і не

мати більше до діла з поляками. Вслід за тим, польська поліція наказує, щоб кожна українська родина була до 24-х годин готовою до виїзду і ждала дальших наказів. Хто не має власних коней, той, нібито, дістане поліційну підводу, щоб міг забрати собі якнайбільше свого рухомого майна.

Переселення всего українського населення з Закерзоння мало мати характер добровільної акції самого населення. Того, видно, було потрібно большевикам для пропаганди. Тому кожному селянинові пропонували для підпису заяву про добровільне зголошення на переселення.

Покидати свою прадідну землю не хотів ніхто. Але, бачачи безвиглядність положення, дехто погодився на виїзд. Таких почали перевозити на збірний пункт, і при тій нагоді виявились всі большевицькі «благодаті» переселювання. Людей впихали без розбору на фіри, скільки влізло, а речі відбирали від них і грабили. Убрання, взуття і навіть харчі переходили на очах селян в руки польських розбишак. Хто пробував боронити свого майна, того важко побивали. Молодих жінок і дівчат насилувало здичавіле польсько-большевицьке шумовиння на очах мужів і батьків...

Така поведінка польсько-большевицьких міліціонерів та жовнірів супроти населення скріпила наставлення^[58] загалу проти виїзду. І ось тоді переконування за добровільний виїзд прибрало властиві большевицьким звірям форми: голів родин зганяли до стодол і там «переконували» кожного зокрема так, що вони повертались з такого «мітингу» з обличчям у крові і синяках, збиті й не раз із поломаними ребрами. Ясно, що після такої «аргументації» селяни підписували заяву про «добровільне» зголошення на переселення, а хто таки вперто відмовлявся, за того підписували самі міліціонери.

Від'їзд усіх переселенців мав відбутися одночасно, 7 вересня. Покищо звозили всіх на збірні пункти й саджали у вагони. Останнього дня виганяли з хат вже всіх українців, що були залишилися, не дивлячись зовсім на те, чи вони підписали заяву чи ні. При тому оргії побивання людей, грабежі всього майна та знасилувань дійшли до верхка. Дехто пробував тікати нічю в ліс. Але для жонатих це не мало глузду, бо міліціонери забирали жінку й дітей, і почуття відповідальности за їхню долю змушувало батька повернутись до них...

Так викинено зі сіл нашого району все українське населення, перевезено фірами^[59] на залізничі станції і приступлено до формування транспортів. Це затягнулось на кілька днів, бо забракло вагонів. Станції в Олешичах, Любачеві, Новій Греблі та Горішній і Долішній Башті та площі кругом них перетворились в імпровізовані концтабори: кругом — обруч міліціонерів та жовнірів з машинними пістолями^[60], й багнетами в руках, в колі ж стояли, сиділи й лежали на голій землі люди, — чоловіки, жінки і діти, немічні, хворі і важко побиті...

В лісі ні міліція, ні військо не запускались. Нас, значить, збройних повстанців, вони не зачіпали. Та це нас зовсім не заспокоювало. Ми знали докладно про всі звірства, поповнювані польсько-большевицькими виродками на українському цивільному населенні, насильно викидуваному з його прадідної землі. І в нас все міцніше зростало бажання виступити в обороні наших братів і сестер, не дивлячись на величезну перевагу ворога. Від нас пішли гінці до вищого командування УПА зі звітами про ситуацію в терені та з нашими пропозиціями і плянами^[61] протидії.

Гінці повернулися з аprobanteю^[62] наших планів.

Вечором 14 вересня вирушаємо на акцію. Завданням нашої частини є — зліквідувати штаб дивізії і міліцію в Олешичах та звільнити станцію. Під самим містом наша частина розділюється на групи, кожна група одержує окреме призначення, одна група обсаджує міст між Диковом і Олешичами, щоб зірвати його, якщо б надходила ворожа відсіч.

Кілька хвилин після другої години ночі дзвінко прорізав тишу вибух гранати. Це був сигнал до одночасного наступу на всі пункти. Місто заклекотіло від гупання гранатометів та дріботливого тахкання важких і легких скорострілів.

Ворог цілковито заскочений^[63]. Він навіть не припускав можливості такого нашого кроку. У штабі всі преспокійно спали. Сполохані з ліжок ревом боротьби польсько-большевицькі штабовики вибігали під градом куль в білизні, повіваючи на бігу своїми білими сорочками і підштанками, наче білими прапорами для здачі. Сторожа переселенців тікає з поспіхом до будинку командантури двірця^[64] і звідти обороняється. Від куль загоряється приміщення штабу дивізії,

командантура міліції, командантура двірця, військова казарма. Над містом зноситься луна пожегу.

З-за міста зголошується ворожа артилерія. Але вона б'є по місцях пожегу, отже — по своїх власних частинах. Важкі гарматні стріли ворожої артилерії докінчують нашу роботу нищення приміщень штабу дивізії, міліції, командантури, двірця, казарми... Військова залога ворога пробує вирватись з казарми і навмання обстрілювати нас гарматками і скорострілами. Та ми — в теміні ночі, а їх кожен рух, освічений пожегою, видний для нас, як на долоні. Заховавшись за хати, дозволяємо їм вибігти з казарми й уставитись до наступу. А тоді — сипемо по них з усіх сторін градом куль...

Починало сіріти. Бій затихав. Допомога, яку, певно, штаб ворога викликав з Любачева, Дикова й Нової Греблі, не приходить, бо там — така ж сама розправа українських повстанців з польсько-більшевицькими бандитами. А зі сіл, де заквартировано головні сили ворота, теж не надходить підмога, дожидаючи, мабуть, ранку, щоб зорієнтуватися в ситуації.

Одержуємо наказ до відступу. На світанку оглядаємо наслідки нашої акції: розбиті приміщення штабу дивізії, міліції, командантури; станції, безліч трупів ворожих міліціонерів, жовнірів, старшин, між ними й членів штабу. Але немає часу приглядатися їм. Треба спішитись. Для нас важна тепер — зброя й амуніція. У кожного з наших — на плечі вже новий автомат, візки завантажені скорострілами, гранатометами й амуніцією.

Зрозуміло, що є вбиті й по нашій стороні. Забираємо їх щоб похоронити у братській могилі. Раненими, — а між ними майже всі члени нашого штабу з сотенним командиром включно, — заопікувались санітари.

Наша група з Нової Греблі повертається до лісу теж з полоненими: вони приводять польського поручника і 6-ох стрільців та одного русского енкаведиста. Після допиту післали ми останнього «в посольстві до Леніна», а з польськими жовнірами провели пропагандивні розмови, з'ясовуючи їм, хто ми такі і за що воюємо, і вечором відпустили їх. Опісля ствердили ми, що ті, повернувшись до своїх частин, провели там не абияку пропаганду в нашу користь.

Наша дошкульна наука ворогові не лишилась без наслідків. Безпосередньо по нашому виступі, користаючи з замішання, великі

частини селян повернулись домів. Їх не спиняли, бешкетування перервалось. Ті, що повернулись, заходились приводити до порядку свої пограбовані й поруйновані мешкання. Їм ніхто не перешкодив у тому, а сусіди — поляки стали навіть приязно помагати.

По двох тижнях військові залоги відтягнуто за Сян. Першу фазу переселювання закінчено.

Та, власне, тільки першу фазу. По піврічній перерві переселенчу акцію відновлено. Почалась вона тим, що на сам Великдень 1946 р. польські священики в асисті^[65] сильних відділів польської міліції забрали з українських церков ризи, ікони і всі інші церковні речі, а церкви обернено в магазини. Українських священиків, якщо вони ще залишились і не перейшли в стан світських людей, всіх заарештовано й вивезено. Почалась нова фаза виселювання, зразу на схід, а вкінці, в 1947 р. — на польські «земе одзискане»^[66].

Та за кожним разом мусів ворог дорого платити за свої злочини. Ми ж — своєю кров'ю, кров'ю і смертю в боях синів цієї землі, задокументували перед світом, що українське населення Холмщини і Лемківщини залишало свої прабатьківські землі тільки у висліді^[67] ворожого злочинного насилля, а тому й зберегло за собою й за своїми нащадками святе право — повернутись у слушний час на свою рідну землю.

Блудний

Найкраща зброя партизанів

Гарна зброя — машинова пістоля. Добру службу робить — важкий кулемет. Рятуює повстанця від танка — «панцерфавст». Але найболючіше дається ворогові взнаки у партизанських боях з повстанцями — заскакування. І командир, і рядовик регулярної армії сто разів більше волить мати перед собою сильну частину ворожої регулярної армії, як кількох одчайдушних партизанів, що невідомо де зачалися і невідомо з котрої сторони заатакують. Та ще й у загадковий спосіб зникнуть, коли, здавалось, мається їх вже, як горобців, у долоні. Така безупинна непевність страшенно депримує ворога, а партизанам — вона дуже-дуже стає в пригоді.

Ілюстрацією цього може бути хоча б наша перша зустріч з поляками в околицях Нового Санча. Коли польські большевики посилили воєнні акції проти УПА в 1946 році, то відповіддю на це зі сторони командування УПА було — територіальне поширення наших дій.

В цьому плані зорганізовано на західних окраїнах Лемківщини новий підрайон і відкомандировано туди дві наші боївки: боївку Гуцула, до якої я належав, і боївку провідника Горислава. Обидві вони мали по 15 чоловік. Третя боївка силою 10 осіб зорганізувалась на місці з тамошніх українських юнаків. Команду над тими трьома боївками перебрав провідник Горислав.

22 червня 1946 р. командир Горислав передав нам на збірці наказ: відділ має перевести акцію в селі Лабова на гмінний^[68] уряд, пошту і надлісництво^[69] та забрати з усіх тих станиць польсько-большевицької окупаційної адміністрації всі урядові документи.

На поліційній станиці перебувало 12 «міліціонерів», отже зліквідувати їх нашому відділові не буде так важко. Небезпека для нас криється в тому, що село Лабова віддалене тільки 8 кілометрів від Нового Санча й через село проходить головний шлях Новий Санч — Криниця. А це значить, що з Нового Санча може прийти дуже скоро

грізна військом відсіч, і, якщо й спізниться, зараз же після акції насяде нам на карки^[70].

Маючи це на увазі, наш відділ розділюється на три групи: дві групи йдуть на застави при шляху з обох сторін села, третя під проводом к-ра Горислава йде в село. Мені припадає місце в третій групі. На зорі входимо обережно в село і неспостережно підсуваємося аж під станицю МО («Міліції обивательської»). Вона примістилась в мурованому будинку, навколо якого викопано окопи. Ми приготувані на те, що міліціонери будуть завзято боронитись, тому й узяли зі собою «панцерфавсти» для розбивання мурів.

Та більш корисним для нас від «панцерфавстів» виявилось — заскочення ворога. В цій околиці поляки ще не сподівались наших зачіпних дій. Над ранком вони всі смачно спали, чуючись безпечними в мурах будинку. К-р Гуцул з кількома стрільцями вскакує до середини, решта нас залягає кругом будинку. Та до бою тут не приходять: заскочені й розгублені міліціонери не пробують боронитися й здаються без одного пострілу. Таке ж заскочення ворога помагає нам ліквідувати без бою й усі інші станиці польської адміністрації в Лабовій.

Раптом чуємо стрілянину. Це б'є одна з наших застав. Зв'язковий повідомляє, що розбито військове авто, яке їхало з харчами до Криниці. Обидва польські вояки, що охороняли вантаж, забиті. Але стрілянину чули, мабуть, у Новому Санчі, тож треба нам спішитись.

Ручними гранатами розбиваємо й запалюємо будинок МО і з наплечниками, заладованими поліційними документами, відступаємо в ліс. Світає. До лісу «Рунок», де ми повинні закватирувати, не близько. Але погоні за нами покищо немає.

Вже під самим лісом зустріли ми трьох людей у цивільному одязі, але озброєних. Побачивши нас, вони кинулись тікати. Двох із них ми зловили, третій утік. Виявляється, що це була розвідча стежа польського війська.

Ми ввійшли в ліс, розложили на поляні вогонь і поснідали. Відпочити лягли в повному поготівлі.

Пройшло ледве кілька годин, як нас залярмовано, що зближається ворог. Негайно приготуємося до бою. Терен ми вивчили вже давніше і знання його використовуємо тепер. До вогнищ докидаємо дров, оподалік залишається кілька стрільців, а решта нас просувається лісом поза горб на правий ріг лісу, що клином вривається в полонини.

З засідки бачимо добре всі рухи ворога. Він підсувається до лісу нашою ранішньою маршрутою, керуючись, видно, інформаціями свого розвідника, що втік нам з-під рук. Їхнє припущення про місце нашого таборування підсилює дим, що зноситься над ліс з наших вогнищ. Підніжжям горба вони підсуваються ближче і починають обстрілювали поляну. Звідти відповіли стрілами тих кілька наших друзів, що залишились там для маскуваня наших рухів. Ворог підтягає гарматки і, орієнтуючись на дим з вогнищ, обстрілює поляну.

Тоді приходить момент нашого наступу. Падає наказ: «Вогонь! Вперед!» Ворога маємо перед собою на відкритій полонині, як стадо зайців. Засипаємо його скорострільним вогнем, вибігаючи з лісу широкою розстрільною, біжимо в наступ.

Ворог зовсім заскочений. Атаки звідси він, видно, не припускав. Думаючи, що це якась наша відсіч, а головні наші сили на поляні біля вогнищ, поляки не пробують приймати бій з нами, але кидаються в переполоху до втечі, щоб не попасти в окруження. Гарматки замовкли, їхня обслуга тікає панічно разом з іншими. Наші гарматники переймають гарматки в свої руки, повертають дула і, обстрілюючи з них тікаючого ворога, збільшують його переполох і замішання.

Бій скоро затихає. Ворог скрився в селі. На побоевищі валяються забиті польські вояки, догорають важко ранені. Та нам треба спішитись, щоб ворог не зорієнтувався, що нас у дійсності так мало. Забираємо здобуту зброю і зникаємо в лісі. Від польського підстаршини, що його ми захопили в полон живим, довідуємось, що на ліс наступала повна бойова сотня польського війська, силою 160 вояків. Значить, їх було рівно чотири рази стільки, як нас. Але найуспішніша зброя партизана — несподіване заскакування ворога — виявилась помічнішою для нас, як для них гарматки. Заскочений дезорієнтований і розгублений ворог, не дивлячись на свою чотирикратну перевагу, утік в переполосі перед нами, встеливши під час панічної й хаотичної втечі полонину своїми вбитими й важко раненими.

Лісовий

Невдала відпустка

В січні 1946 р. я одержав від свого командира на моє прохання відпустку до родини на Різдвяні Свята.

Радість огорнула мене, коли подумав, яку велику несподіванку зроблю родині, що давно не бачилась зі мною. Яка велика втіха буде, коли, при Святій Вечері, вони згадуватимуть мене і в ту ж хвилину я застукаю у двері, стану на порозі і привітаю засумованих.

В шумі лісових смerek розтанули прощальні святочні привіти моїх друзів. Притиснувши автомат до грудей, я подався в напрямі мого рідного села Воля.

Смеркало. На землю падав пухнастий сніг і закривав мої сліди. Пізно вночі я прибув до свого села. Скинув шапку і перехрестився, дякуючи Всевишньому за щасливу дорогу. В селі було тихо, тільки де-не-де забреше собака. Для певности, щоб не вскочити часом поночі в засідку, я рішив піти до одного поляка, недалекого мого сусіда. Цей поляк був «своїм чоловіком», як у нас, у лісі, казали. Зайшов до нього, переспав кілька останніх годин ночі, а рано пішов до сестри. В сестри переодягнувся на «цивільного» та приховав зброю.

Було коло години 9:30 рано, як у хату вбіг задиханий 11-літній хлопець сусіда, який знав мене дуже добре. Переляканим голосом він ледве вимовив:

— Поляки! Лісовий, тікайте!

Я не знав, що почати. Поляки вже були близько. Щоб приймати з ними бій, їх було забагато. Мені самому все одно, та шкода стало сестри і маленької дитини. Треба було втікати надвір, а там воно якось буде. Я вибіг, але тікати було запізно.

На подвір'ї обскочили мене поляки на конях і закричали:

— Стуй, ренце до гури, мами єдного бандеровца!^[71]

Обшукали мене, та, на моє щастя, я зброї коло себе не мав. Зв'язали ззаду руки й повели до майора. Майор запитав мене про ім'я і прізвище. Я подав, але не своє дійсне. Тоді він сказав, що я мушу показати «бандеровське магазини». Я відповів, що про такі я не знаю. Тоді він спитав мене, чи знаю таке псевдо — «Лісовий». Це було якраз

моє псевдо. Але я зробив байдужо-здивовану міну: «Ніколи не чув» — кажу. Відтак запитав мене той майор, чи не знаю такого чоловіка, — і подав моє правдиве прізвище. Я відповів, що знаю, але вже більше як три місяці не бачив того чоловіка. Майор сказав, що він вже більше як півроку шукає «того бандеровця».

Потім приступив до мене лейтенант — росіянин зі своєю лайкою: «Ну, ти, сукин син, окончил свою роботу для своей хахлацкой України, сейчас нада работать для рускаво народа! Что малчїш?» Я справді мовчав і чекав, що буде дальше. З наказу майора дали мені на плечі радіоапарат, що важив 18 кг та із зв'язаними руками повели селом! У селі люди пізнавали мене, але всі, побачивши, зникали. Привели мене під хату сестри, самі пішли до середини і спитали сестру, чи вона знає «того бандеровця». Сестра сказала, що не знає. Тоді привели мене в хату й запитали, чи я знаю цю жінку. Я тоді не знав, що сказала сестра і відповів, що знаю. Я ще не скінчив, як один поляк вдарив сестру по плечах крісом. Сестра похитнулась, і маленька дитина впала їй із рук. Із страху й болю сестра не могла ні плакати, ні говорити, навіть тоді, коли грабували її хату.

Потім поляки привели мене до мого батька. Старенький, сивоволосий, 75-літній батько, побачивши мене, не сказав ні слова. Коли сержант запитав батька про сина, він відповів, що вже більше, як рік не бачив сина: «Він мені непотрібний, а вам, як потрібно, то шукайте собі». На таку відповідь сержант вдарив батька в лице. Інші почали теж знущатися над стареньким, а їх у хаті було більше, як десятеро. Так хотілось закричати: «Я тут, — катуйте мене, залишіть невинного батька!» Та я знав, що це батькові не допоможе, а, навпаки, тоді вони стали б ще гірше катувати його за те, що не виявив їм мене. Тому я стояв непорушно, зціпивши зуби. В душі молився до Всевишнього, щоб дав сили видержати ці знущання.

Коли батько впав непритомний, мене забрали з хати й повели на третє село — Горянки. Про втечу й думати було годі. Я мав зв'язані руки і тягар на плечах, а поляків була ціла сотня, що нею командував майор Міхальський. Це був польсько-більшевицький спецвідділ у боротьбі проти повстанців.

Над вечір ми прибули до села Горянки і там поляки заквартирувались. Мене передано під охорону одній групі вояків. Вони разом зі мною помістились в хаті знайомого мені господаря. Господарі,

звичайно, до мене не признавалися. Увечері поляки дали мені повечеряти й сказали, щоб я приготувався до протоколу, бо все таки вони не знали, хто я такий. У кімнаті приготували стіл. До ніг стола прикріпили шнури, щоб ними можна було прив'язати мені руки й ноги. Я лише подумав, що цей стіл я собі запам'ятаю цього вечора. Проте пізніше прийшло повідомлення від майора, що він не може бути вечором, бо дуже зайнятий і прийде аж ранком.

До хати нанесли соломи, розстелили на долівці, а мені сказали роздягнутися до білизни й покластися спати. Я виконав цей наказ й положився на долівку, що була вкрита соломою. Коло мене лежала моя охорона в мундирах і при зброї. Один із них сидів і тримав автомат наді мною, сказавши, що коли зроблю хоч один рух, він стрілятиме.

Я зробився слухняним, ще більше, як був перед тим; обдурюю свого вартового, що сплю. Зробив маленький рух, ніби спросоння, мій вартовий засвітив мені лампкою^[72] в очі, Я захропів, вдаючи сонного. Та хіба можна було мені спати, знаючи, що завтра рано йду на катування, муки й смерть?.. В голові роїлись думки, але, все одно, нічого не залишилося тільки смерть. Я погодився з думкою, що треба вмерти, але хотів вмерти легшою смертю. Як вмерти, я вже обдумав: треба скочити у вікно, тоді мій вартовий потягне по мені автоматом. Надходили останні хвилини мого життя. А так хочеться жити! В душі попросився з родиною, з друзями та проказав тихо молитву. В той час прийшла зміна вартового. Чую, як попередній вартовий положився на долівку разом із автоматом.

Я розкрив одне око. Бачу, новий вартовий лише з крісом. Блиснула думка: скорше на двір, а там життя або смерть. Я ще полежав з пів години. Чую, всі сплять. Бачу мій вартовий тримає кріс наді мною. Вдаючи, що пробудився зі сну, я простягнувся, захарчав і попросив вартового, щоб дозволив мені вийти на двір полагодити потребу. Вартовий встав із крісла, засвітив лампку, а тоді сказав мені вставати. Я встав. Він приложив мені кріс до плечей і вивів за поріг хати. При тому остеріг, що як тільки буду пробувати зробити крок, щоб утікати, він стріляє. На момент виходу з сіней я розчисляв. Вийшовши надвір, я наглим^[73] рухом скрився за одвірок. Вартовий вибіг за мною.

В цю ж хвилину я кинувся на нього, вибив йому з рук кріса, відскочив кілька метрів й побіг, не зважаючи на сильний мороз та великий сніг. Я був босий і тільки в підштанках та сорочці. Коли відбіг

з двісті метрів, за мною посипались постріли з крісів і автоматів. Спалахнули освітлюючі ракети. В селі зчинився крик. Я зібрав останки сил та намагався якнайшвидше відбігти від села.

Коли постріли втихли, я присів на горбку під лісом; від села було з два кілометри. Я сам собі не вірив, чи це справді я живий, чи це тільки сон? Перехристився, глянув на ноги... але вже не відчував, чи маю ноги. Віддер від сорочки рукави, позавивав трохи ноги й пішов лісом в напрямку села Березниці, куди було 9 кілометрів.

В лісі прийшлося трохи блудити, та все таки я дійшов до села о 1-ій годині ранку. Зайшов до першої хати край села. Там мені дали одяг, черевики, шапку, я напився теплого молока й пішов до свого батька.

Прийшов під свою хату, прислухався й почув болючий стогін батька. В хату я не заходив. Постояв кілька хвилин і пішов до сестри.

Прийшов під її хату й застукав у вікно. На знайомий стукіт, вона відчинила двері й кинулась мені на шию, промовивши: «Ти живий!» В сестри я довго не задержувався, взяв пістолю, набої, попрощався й пішов до села Березки.

В селі Березці був наш маленький санітарний бункер, де лежав мій друг, Веселий. До бункру я прийшов біля 7 години ранку. Щойно там розмерзайся мої ноги і я відчув страшний біль. Наступного дня приїхав до мене районний провідник ОУН Пугач. Я здав йому звіт, як попав до поляків і як від них утік.

Провідник похвалив мене за втечу, однак зганив за мою необережність.

Пів зими я лежав в бункрі разом з другом Веселим. Він теж мав хвору ногу. Відморожені ноги я вилікував скоро. А коли зашумів ліс, запахло весною, я сидів знову на поляні разом з моїми друзями і чистив зброю, готуючись до боїв з ворогом.

К. Бурій

У засідці і в оточенні

Біля містечка Добромиля на Лемківщині пишається висока гора «Гербурт», вкрита гарним шпильковим лісом. Ця гора має велике стратегічне значення, бо панує над всією околицею, даючи зі свого верха можливість обсервувати^[74] терен на яких тридцять кілометрів в кожную сторону. Тож не диво, що наша теренова боївка вибрала осінню 1944 р. якраз її для збудування нашої криївки — бункра. В ньому думали ми перебути зиму, а літом скриватись у ньому в випадку небезпеки.

З початком вересня приступили ми до будови. Ми сподівались, що бункер буде готов за два-три тижні, але ґрунт виявився такий твердий, що нам довелося витратити на збудування запланованого бункра повних шість тижнів мозольної праці. Та закінчивши нашу роботу, ми були вповні вдоволені нею. Бункер був знаменитий! Розміром був він на чотири метри довгий, чотири метри широкий, а два метри високий. В ньому примістили ми чотири триповерхові ліжка, дві лавки і столик до писання, а по кутах наш районний архів, запасну зброю та амуніцію. Вхід до криївки був влаштований так майстерно, що й самі ми нероз не могли її відшукати. З криївки був випущений попри ялицю тоненький дріт і прив'язаний до її верха: ввійшовши зимою до бункра й закривши входове вічко, ми шарпали за цей дріт і в той спосіб потрясли верхом засніженої, звичайно, ялиці, а вона притрушувала нам рівномірно вхід так чудово, що всякий слід за нами зникав. Далі ми змайстрували два спеціальні столики, так, що їхні ніжки мали вигляд заячої лапки, і на цих двох столиках кожен із нас входив і виходив з бункра. Нероз большевицькі горлорізи переходили понад нашу криївку, шукаючи за «бандьорами», а ми найспокійніше відпочивали собі під ними.

2-го лютого 1945 р. наш зв'язковий приніс спішне повідомлення від командира сотні УПА Бора, що був військовим зверхником нашої боївки, щоб ціла наша боївка прибула цього ж таки дня на годину 11-ту ранку на визначене в повідомленні місце. Негайно вибрались ми в дорогу і хоч сніг був повище колін, а мороз не дозволяв відкрити під

час маршу рота, прибули на місце своєчасно. Тут ждали вже дві чоти сотні командира Бора (друга половина сотні перебувала в той час десь в іншому терені), — 85 вишколених і загартованих в боях бійців. К-р Бір пояснив нам, що він одержав певне і перевірене повідомлення, що дорогою недалеко звідси переїжджатиме десь коло години 1-ої з Хирова до Старого Самбора весь большевицький адміністраційно-партійний актив округи. Ми, значить, повинні привітати їх тут гідно від Української Повстанської Армії.

Не гаючи часу, ми вибрались в дорогу. Командир Бір вибрав на засідку вимріяне для цього місце: ліс, що перетинає шосе Хирів-Старий Самбір. По обох боках дороги в цьому місці високі і стрімкі береги, пориті на верхах стрілецькими ровами з минулої війни. В тих ровах засілись обидві чоти, а наша боївка, що складалася з 12 осіб, замкнула вихід дороги з лісу. Саму дорогу на цьому відтинку заміновано десятьма мінами; майстром в цьому ділі був недавній підстаршина Галицької Дивізії, а тепер стрілець УПА Борсук.

Півтори години пролежали ми на позиціях, вичікуючи гостей. Ноги чуть-чуть не позамерзли. О пів до другої почули ми врешті дзвінки саней та гуркіт моторів двох лімузин і одного тягарового^[75] авта. Ми підпустили ворога аж до середини дороги, де починалось заміноване поле. Тоді, на знак к-ра Бора, заграли враз наші крайні скоростріли по тилах ворога. Ворог рвонув вперед, щоб швидше проскочити лісову смугу. Але напорівся на міни. Заграли наші скоростріли з боків і спереду. На доріжці зчинилось справжнє пекло. Тікати було нікуди й боронитись ніяк. Міни зривались одна по одній, а кулі з скорострілів сипались градом з усіх сторін. Для довершення нашого діла ми закидали ще валку з горбів ручними гранатами. Не пройшло й годинки, як «робота» була скінчена: живим не залишився ні один учасник валки.

Ми зійшли вниз і розглянули наслідки нашого «вітання». 34 старшини НКВД та 9 членів їхньої охорони лежали покотом. Нашою здобиччю стало 27 автоматів, 4 скоростріли, 43 пістолі, 1 «Максим», багато амуніції і 112.000 карбованців. По нашій стороні було троє важко ранених, в тому двоє з нашої боївки. На місці кривавої розправи з ворожими ватажками залишили ми шмат паперу з написом великими й товстими літерами: «Така кара чекає кожного, хто йде на українську землю грабувати й знущатись над українським народом. — Українські

повстанці». Забравши трофеї та своїх ранених, ми повернулись в свою околицю. Двох ранених з нашої боївки забрано до повстанського шпиталю, а решта нас десять відмаршувала до нашого бункру.

Повернулись ми голодні, як вовки, і втомлені довгим маршем. Підкріпились, запили гарячим чаєм і пішли спати. Не треба й згадувати, що спали всі, як побиті.

А тим часом несподівана пригода знайшла нас і під землею. Стійковий^[76] Тур відчиняв собі ранком входове вічко, щоб напустити нам свіжого повітря, і побачив за яких двадцять кроків трьох большевиків. Недовго думаючи, він гукнув нам, що коло бункру большевики, а сам сипнув по них зі свого автомата. Звичайно, всіх трьох їх він скопив вмить, але це було якраз початком лиха. Тих трое большевиків були передньою стежею большевицького куреня, що переводив тут облаву, шукаючи за спричинниками вчорашньої масакри^[77] большевицьких вельмож. Усі ми були вже загартовані в боях, а все таки, — ніде правди діти — нас охопила паніка. Ми зривались зі сну, бігали по криївці, шукаючи свого убрання і зброї, перевертали все й перемішували в нервозному поспіху. Та по кількох хвилинах ми прийшли до себе. Одчайдух Голуб-Войтечко перший вискакує з криївки і, ставши побіч вічка, молотить по большевиках зі свого скоростріла, щоб дати змогу всім нам повилазити з бункру. Ворог, заскочений тією стріляною й не знаючи, скільки нас, займає оборонну поставу, залягаючи розстрільною кругом бункру. Ми нашвидку палимо архів, нищимо писальну машинку й вискакуємо один за одним та залягаємо, щоб оборонятись і при тому зорієнтуватись як слід в розміщенні ворога. Ворог обстрілює нас густо, і вже по кількох хвилинах ми маємо першого раненого: стрільцеві Їжакові розірвала куля два пальці лівої руки. Та ми побачили це скорше, як він сам. Не зважаючи зовсім на поранення, Їжак не випускає й на мент^[78] автомата й відстрілюється безперервно. Обкинув я поглядом усіх нас, щоб переконатись, чи всі вже вибігли з бункру, і бачу несамовиту сцену: стрілець Відвабний лежить у снігу босий і простоволосий, без плаща й без убрання, а тільки в білизні й тоненькому светері, в якому спав. Вибіг, як зірвався зі сну, і тільки автомата з торбою набоїв не забув забрати з собою.

По ворожому стрілі пізнаємо, що ворог не вспів ще обсадити схилу гори, що сходить стрімко в дебру в напрямі передмістя Добромиля

Гучок. Тож на команду зриваємось усі й відступаємо в тому напрямі. Ворог поволі посувається за нами. Відвабний дістає постріл в рам'я. Двоє друзів підхопили його, і ми відступаємо далі. Схил гори заслонив нас на якийсь час перед ворогом і завдяки тому ми змогли відв'язатися від нього. Збігаємо яром на діл і бачимо перед собою — річку. Та це ще не таке лихо. Гірше, що над річкою стоїть кілька большевицьких вояків. Ми вхопили за зброю і — в тому моменті бачимо щось неймовірне: большевицькі солдати покидали на наших очах зброю в сніг, а один з них гукнув нам чистою полтавською говіркою:

— Не гарячіться, друзі! Переходьте попід ліс праворуч, там немає нікого. Ми у вас стріляти не станемо.

Ми задержались на мент недовірливо: чи не підступ це якийсь?... Але ні, вони всі зброю відкинули, а кругом більше не видно нікого.

— І в ваших грудях б'ється українське серце! — шепнув я з вдячністю, переходячи попри них. Не відповіли нічого, тільки цікаво оглянули всіх нас.

Лісовою стежкою зайшли ми в якийсь сад. Десь далеко клекотіла стрілянина: це, видно, котрийсь із відділів УПА зводив бій з ворогом. Ми були вже поза ворожим перстеном^[79]. Задержались і кинулись до Відвабного, щоб допомогти йому. Поскидали, що хто міг, і сяк-так убрали його, завиваючи босі ноги шаликами. Він, ранений і перемерзлий, затратив дещо змисл критичного думання і натискав руками свої пальці на ногах. З них поробились льодові соплі, які під натиском рук відламлювались, як патички. Ми відірвали його від тієї макабричної забави й пообмотували йому ноги.

Тимчасом вернувся з розвідки стрілець Нестор і приніс нам потішну вістку: господар, що в його сад ми оце зайшли, це наш симпатик і його добрий знайомий.

Зайшли до хати. Господар привітав нас радо, хоч знав, що за допомогу українським повстанцям большевики карають дуже жорстоко. Господиня кинулась приготувати нам теплу страву, а господар тим часом поінформував нас про положення. Ми довідались, що в цій околиці переводить ворог великі облави силами трьох дивізій спецчастин НКВД, званих «Червоною Мітлою».

Погостили нас, господар запряг санки й відвіз, не зважаючи на дуже серйозну небезпеку, обох наших ранених друзів до села Ляцко, де містилася наша санітарна станиця. Він щасливо доїхав туди й віддав

обох під опіку санітарки полтавки Степової. (Від неї це ми й навчилися відрізняти полтавську вимову від всіх інших).

Від нашого господаря довідалися ми теж про парадний похорон, що його справили большевики своїм, зліквідованим нами, вельможам. Дивитись на той похорон большевики зігнали наших селян з усіх дооколичних сіл. Це, ніби, мало бути відданням нашими селянами пошани загиблим енкаведівським ватажкам. Та в дійсності воно повернулось тільки на пропаганду для нас, бо, переповідаючи подію всі подивляли силу і сприт бійців УПА, що зуміли так майстерно послати чортові в зуби самих асів НКВД з цілої округи.

Стрілець Відвабний повернувся зі шпиталю щойно літом. Очевидно, без усіх пальців на ногах. Та він цим ні трохи не переймався, «Стріляється ж пальцями рук!» — сміявся він. І, навіть при найбільших невигодах партизанської боротьби, ніколи не давав пізнати, що він — частинний інвалід. А коли хтось часом згадував про це, він махав легковажно рукою: — Що ж, війна не матінка, не милує. Так мусить бути!

Коник

Засідка і прорив з оточення

Це було весною 1946 р. на Лемківщині.

Акція примусового виселення всього українського населення Лемківщини в повному ході. Польське військо, забезпечуючи цю поліційну акцію, безупинно наступає на п'яти. А ми відбиваємось від польського війська й атакуємо раз-по-раз польську міліцію, щоб спаралізувати її виселенчу акцію.

Погідний весняний ранок одного з тих пам'ятних днів застає нас на горі Камінь біля села Пробишів. Гора панує над тереном і з неї вигідно обсервувати всю околицю. Хлопці стомлені, бо довго в ніч наш відділ маршував; поспали б ще. Та провідник боївки друг Макаренко наказує бути всім на сторожі, бо терен надто небезпечний. Розставляємо стійки^[80], решта береться до голення, миття та варення чаю з липового цвіту на сніданок.

Враз озиваються від сторони Вислока стріли. Стійковий махає до нас остерігаючи рукою. Перериваємо свої зайняття, кожен хапає в руки свої речі, і сходимо до стійкового. Дехто докінчує на ходу голитись, щоб, як прийшлося би загинути, не ставати перед святим Петром півголим. Стійковий інформує нас про вислід обсервації^[81]: з Вислока йде в нашу сторону більше як сто польських жовнірів, ескортуючи переселенців, з другої сторони зближається до нас якийсь наш відділ. Контактуюмося з нашим відділом і довідуємося, що це одна із сотень командира Хріна під командою командира Омелька. Прилучуємося до них і інформуємо про наближення з другої сторони польської частини, що ескортує групу переселенців. Вони вже знають про неї: це ж якраз їхня патрулька^[82] мала перестрілку з тим відділом польського війська. Устійнено^[83], що польський відділ числить 150 жовнірів. Значить, нашими силами можна з ним справитись, але треба матися на острозі, бо десь тут в околиці є ще й інші відділи польського війська.

На схилі гори над дорогою приготовляємо засідку. Нашвидку залягаємо в кущах, бо валки вже недалеко. Ось вони вже звертають під нашу гору: спереду і ззаду польське військо, посередині валка возів з

людьми, корови, піхотинці. З нетерпеливістю чекаємо умовленого знаку до атаки.

Врешті — гупає наш гранатомет, як умовлений сигнал. Градом посипались кулі з наших скорострілів. Серед ворога замішання: одні кидаються стрімголов до втечі, інші залягають і починають відстрілюватись. Переселенці розбігаються. Поляки скоро зорієнтувалися у невідповідності свого положення і поспішно, відстрілюючись, відступають до обезлюдненого села Пробишів. Ми підсуваємось за ними й обстрілюємо їх в селі. Поляки не чуються безпечно теж у селі й починають відступати зі села далі.

Та враз ми почули стрілянину позаду себе — це, певно, прибула нам на поміч наша чота, що залишилася з новобранцями, — каже хтось зі сотні Омелька. Кулі ззаду сипляться по нас. І швидко справа виявнюється. З лісу висувається проти нас густа лава польського війська.

Ми опинилися між двома вогнями. Ворог, що вийшов з лісу, вдвоє сильніший від того, що в селі. Тому вибираємо шлях відступу попри село. Збігаємо схилом гори, обстрілюючи далі село. Поляки відступили зі села зовсім. Ми вбігаємо між хати, але задержуватись тут немає глузду: нам треба далі відступати в ліси. Та найгірше, що між селом і лісом, до якого ми повинні відступити, смуга чистого поля. Але нема іншої ради — прилягаємо до землі і, відстрілюючись на обидва боки, повземо до лісу. Мій кулемет важкий, спиняє в ході, і я з задрістю бачу, що мої товариші з легкою зброєю просуваються багато скорше вперед. Я залишився помітно позаду. Треба якось доганяти! Прислухуюсь і придивляюсь, звідки обстрілюють мене: пускаю туди серію зі свого скоростріла, а тоді підриваюся і проскакую кільканадцять метрів бігом, і знов залягаю. Оглянувшись, бачу, що позад мене залишився ще один наш скорострільчик. Обстрілюю ту групу ворога, що переслідує його, щоб змусити їх критися. Мій друзяка відразу зрозумів мій план: зривається, перебігає швидко попри мене й залягає кільканадцять кроків за мною: тепер він відстрілюється, а я в міжчасі перебігаю.

Так, відстрілюючись на зміну й охороняючи один одного, добігаємо щасливо обидва до потічка. Тут, скрившись вигідно за берег, ждуть вже на нас наші друзі. Скоростріли від нас перебирає двоє інших

скорострільчиків, а ми обидва переходимо вже до першої лінії відступаючих.

Дальші відступи проводимо широко розкиненими групами, щоб не дати себе замкнути в колі та щоб не становити доброго об'єкту для ворожого обстрілу. Я в першій групі, що підсувається скоро до лісу. Ліс вже зовсім близько, але ворог завзято переслідує нас. Коло 15 поляків перейшло вже на тому крилі потік і підбігає за нами. Сиплемо по них з автоматів, вони швидко падають на землю і завертаються до потоку, тягнучи за собою своїх ранених. На мить ми відв'язались від ворога. Та тільки на коротку мить, бо ось несподівано посипались на нас стріли збоку: це одна група польських жовнірів вже по цьому боці потоку пробує відтягти нас від лісу. Друг Голуб падає поцілений, на щастя тільки легко. Відстрілюємось від нових переслідувачів, вогнем наших автоматів задержуємо їх і вскакуємо в ліс, між кущі, разом з раненим нашим другом. Тут ми вже безпечні. Задержуємось і з-за кущів розглядаємо поле бою. В вічі нам впадає насамперед драматична сцена відступу чоти, що нею командував чотовий^[84] Омелько.

Сотенний свідомо вибрав для себе найважчий відтинок відступу. На цьому крилі скупчення ворога дуже сильне. Конечність безустанного відстрілювання припинює відступ цієї чоти, і їй оце перетяла дорогу ворожа частина, що гналась за нами. Але, обстрілюючи без упину нас, ворог вичерпав свій запас набоїв.

— Амуніції! Брак амуніції!..

Цей крик ворога долітає до наших оточених друзів і додає їм охоти. Вони зриваються й біжать одчайдушно на прорив. Ворожа лава розривається, ворог, що переслідує ззаду, припинює обстріл, щоб не стріляти в своїх. Друг Жук відстає від гурту, поляки біжать за ним, щоб зловити його живим.

— Не уцекай, юж це мами!^[85] — кричать за ним.

Та він холоднокровно виймає з торби новий кружок набоїв, відкидає торбу і сипле з автомата по тих, що вже простягали руки, щоб його зловити. Чотири перших з них падає, решта розбігається. Жук біжить далі. Тоді ми починаємо стріляти з лісу, більше «Богові в вікна», щоб не попасти в наших, але самий гук нашого обстрілу з лісу здержує ворога.

Наші друзі щасливо добігли до лісу. Ворог іти в ліс не зважається. Через ліс переходимо на другий його край, де отаборилась решта

відділу к-ра Хріна. Зголошуємось, звітуємо. К-р Хрін з цікавістю розпитує нас про перебіг останнього бою та про те, як то ми, засідаючи на ворога, самі попали в оточення.

— Брак набоїв, друже командир! — кажу я, показуючи на свою порожню скорострільну торбу.

Сотенний Омелько сміється:

— І в нас вже брак, та, на щастя, в тієї частини ворога, що була перетяла нашій чоті дорогу, запас набоїв скінчився ще скорше, як нам. А то, мабуть, усім нам прийшлося би було стояти тепер на звіті не перед другом Хріном, а перед святим Петром!.. Але, — Бог милував, бо перед нами ще багато боїв.

Богдан Б. Скала

Під її покровом

Дрижача рука моєї бабуні піднялась вгору, благословляючи онука знаком хреста. Поморщені уста шептали: «Іди, куди кличе тебе обов'язок». Зашелестіли картки грубого молитовника, і в моїх руках опинився образочок чудотворної ікони Белзької Богоматері. — «Візьми його і завжди носи при собі, молись навіть у боях, а Вона вислухає тебе і випросить у Всевишнього ласку, щоб ти не згинув наглою смертю. Вона ж — Покрова українського війська...»

У вікно застукав зв'язковий. Промені місяця сріблили вершки яблунь, а на порозі хати великою іконою, трикратним знаком хреста, виряджали мати і старенька бабуня вже третього й останнього сина в далеку мандрівку... В ряди УПА.

Вже давно згубились за верхами обрії рідного села, вже спів пташиний віщував ранок — а я все ще держав у руці маленький образочок.

Кінчалася зима 1945 року. Із хмар посипались вже мабуть рештки сніжинок, щоб грубезним білим кожухом прикрити кволі ще биліни трав, квіток і збіжжя. Весело жартуючи, розходились з-під росохатої^[86] ялиці, де догоряла велика ватра, п'ятеро повстанців та група селян-господарів.

Перші йшли, щоб виконати наказ, другі — щоб ніччю доглянути газдівство. А ранком мали знову всі зустрітись в лісі, щоб, бувало, червонопагонники вдома не застукали. На прощання всім гукнув весело найстарший з-поміж нас — господар Пасічник: «Гей, хлопці, та ми під ялицею і не бачили, що Бог насипав каші аж по самі вуха. Який же завтра чорт, хоч би навіть і сибірський, полізе тут за нами? А он... дивіться, з церкви тільки баню видно, так замело.

Е, коли так, то я завтра і не злажу з печі. Та ще й старій вареників накрутити накажу, — а то вже давно їх їв», — жартував Пасічник мабуть до самої хати, але на половині дороги ми мусіли, на жаль, розпрощатись. Мої обов'язки провадили мене заметеними снігом полями до самотнього хутора, де лежав ранений стрілець-бойовик Орел.

Довго боролися з вогкою лавиною снігу мої втомлені ноги, заки відозвався мені на привітання волохатий Бровко.

В долині заховане село П'яткова (Бірчанського району) під білим сніговим дахом відпочивало вже міцним сном... Втомились дводенним летом білі сніжинки, розплились на відпочинок густі хмари, і над село викотився блідолиций. А Дід Мороз своїм розхристаним козацьким вусом малював на маленьких шибках чудернацькі квіти та сріблом посипав гладку білу скатерть.

Топлена хата, свіжою пшеничною соломою вистелені лави в куті під образами, втома, твердий сон звичайно дуже чуйного Бровка, що преспокійно відпочивав біля печі і, може, заспокоюючи віщування Пасічника — дозволили призабути звичку-обережність. А тим часом надворі поволі вставав день 17 лютого 1945-го року. Кляті москвини з червоною польською бандою ОРМО^[87] вже цілу ніч готували облогу села П'яткова і всіх його присілків. Густим ланцюгом кінноти обложили село від сторони лісів, а з першими півнями тачанками в'їхали з битого шляху.

В селі зчинилася паніка, а сім сміливців, які пробували добитись до лісу, впали в бою. Вже вчасний ранок привітав село сімома на решето постріляними трупами господарів. Решта селян, одначе, встигла поховатись до своїх криївок, і лише через припадок^[88] або заскочення зловлено ще кількох газдів. Але не врятувались мешканці хуторів і присілків. Морозний ранок зціплював кров у жилах босих двадцяти чотирьох чоловіків, що їх під жахливими побоями провадила на мотузках кіннота до громадського дому. Кров'ю з розбитих облич значилися стежки з присілків і хуторів. А село гомоніло божевільним акордом зойку катованих старців, битих жінок і дітей та безсмертної московсько-польської лайки. У громадському домі вже від дев'ятої години ранку розгорілось пекло. Сукаті костурі рвали на шматки рештки одягу — відбивали тіло від костей. По черзі тягнув ворог кожного до лави на середині кімнати. Всі старались, з прикушеними устами, без крику, видержати перші 20 буків... Та постанови були слабшими від сили вдарів... Хоч ніхто не кричав і не плакав, та проте ніхто не здержав майже підсвідомого стогону-зойку. Аж прийшла черга на Юрка Дзвінника — станичного села П'яткова, господаря і батька дітей. З нього не видобув кат навіть зойку. Корчійно^[89]

здригалось бите тіло, з піднесеного костура за п'ятнадцятим ударом спадали вже грубі краплі крові, але він усе ще вперто мовчав...

Юрко лежав вже безпритомний... Полились відра холодної води, падали знову жорстокі удари. А коли після шостого відра лише тінь ще вчора дужого Юрка хрипливим голосом прошептала: «Василью, скажи моїй родині, що я вмер за Україну», — червоний кат неначе ооскаженів.

Через п'ять хвилин на лаві безладно лежали вже два мертві тіла з розбитими черепами. Кат побоювався, щоб Василь не розповів родині про героїчну смерть Юрка. З тією хвилиною кожний з нас зрозумів, що для сповнення Юркового заповіту мусіло б хіба статись якесь чудо. В двадцятьох двох серцях загоріли вогні ненависти й помсти, а в свідомості кожного закам'яніла постанова: краще впадь — але не зрадь! 200 п'яних людоджерів мінялись у своїй «праці», і кожний старався своєю винахідливістю і безпощадністю довести свою вірність червоним енкаведистам. Майже донага роздягнені два десятки людей, покриті синцями, з заціпенілою на тілі кров'ю, сподівались лише дочекатися нарешті розстрілу. Бо ми всі були свідомі того, що кат не випустить нікого з нас живими. Смерть від кулі уявлялась нам найбільшою благодаттю. Та ворог не спішився піти назустріч нашим бажанням. Аж до четвертої години після полудня переплітав він різні катування настирливими запитаннями: «Де бандерівські магазини? Хто з села пішов до УПА? Хто тут командантом? Хто збирав хліб бандитам? Хто убив міліціонерів?» Але ні одні уста не розкрились, щоб вимовити слово зради. На долівці лежали вже чотири мертві тіла, а в куточку біля печі догоряв — ще вчора веселий — Пасічник.

В кімнату влетіло троє посіпак, що награбувавши в селянських хатах доволі «трофеїв», пригадали собі того, кого ранком на мотузку привели з хутора. За волосся виволікли мене за громадський дім і поставили під старою грушею до розстрілу. Здавалось — сповнились мої бажання, приходив кінець тортурам. Призвичаєні до грабунку, кати не позабули ще пильно переглянути мої кишені. Радість неописана розмалювала звірячі очі того, що витягнув з малої кишені годинник «Омега». Але відразу ж стали один проти одного троє скрайніх ворогів. Бо годинника поділити на трьох не можна. А там пригадали, що в мене була ще маринарка. Спитали — я описав. За хвилину двоє відшукали її між одягом, що ми мусіли були скинути на стіл у кімнаті-катівні, і принесли під грушку. Один глумливо запитав: «Тобі цього

вже не треба, можеш дати нам ці дрібнички?» Я потакнув і тільки попрохав, щоб мені віддали образочок Богоматері, бо хочу ще помолитись. «Нарешті одна чесно добута річ!» — проговорив іронічно той, що йому припав годинник. Другий, оглядаючи витягнений з маринарки портфель, кинув мені образочок, а сам пильно почав числити гроші. Третій пробував маринарку. Ще довго вони сварились, але розмови їхньої я вже не зрозумів. Держачи в руках світлину Богоматері, я молився щиро — готуючись в далеку неземну дорогу.

— Вставай! — почув я.

— Стріляйте так, у мене сил немає, щоб встати!

Підскочив один і замахнувся прикладом. Я інстинктивно відхилився, і п'яний бандит, втративши рівновагу, покотився на мене. Мій образочок вилетів з рук і впав біля його голови. І тут я несподівано пережив щось неймовірне. Очі звірюки злагідніли, він поволі підвівся, взяв образочок і виразно вголос прочитав: «О, Маріє, віковічна Пані Белзького замку, Ясногірська Мати наша, віддаємось під Твою опіку...» А далі сказав до інших:

— Залишмо цього хлопця. Моя мати теж має цей образок. Я не хочу брати його на своє сумління. Залишмо, — це зроблять інші... — Я втратив свідомість, не чув вже кулеметної тріскотні, що раптом гуркотом впала на ворогів...

Ранок 18 лютого відкрив мої очі. Біля ватри сидів сумний гурток селян і повстанців. Тільки з оповідань я дізнався, як відбили мене друзі з кігтів ворогів. Під грубим кожухом, хоч і слабою рукою, відшукав я за сорочкою пірваний і знищений образочок чудотворної Белзької Богоматері, щоб прикласти його до спалених гарячкою уст... Вона вирятувала мене від смерті. Вона — Покрова Українського Війська.

Богдан Мельодія — Крук

Я спізнився на один день

Вітер вив несамовито страшно. Своїми сніжними завіями затирав всякі людські і звірячі сліди в глибоких лісах гір Бескиду.

«От чудова повстанська ніч!» — подумав я собі, сидячи при столі в санітарному пункті II-го району над поштою, яку недавно одержав з терену. Звичайно, з місця, по її перегляді, приступаю до писання штафет^[90], звітів тощо. Будучи впевнений в тому, що «ніч наша мати», можу більше скупчитись над розпрацьованням деяких пекучих проблем.

Тимчасом хворі й ранені повстанці сплять спокійно. Лише час від часу тишину ночі санітарного пункту перериває стогін раненого стрільця Свіста. В світлі лампади видно силветки^[91] крісів, автоматів і гранат, які в момент найбільшої скрути, як найвірніший друг — розв'язують всі туземні справи.

А снігова завірюха не вщухає. Мою працю раптом перериває тихий скрегіт дверей, в яких показався засніжений стійковий, друг Лев. Пізнаю з його обличчя, що щось має мені сказати. Коротке його повідомлення, що якісь три постаті у віддалі яких 100 метрів від санітарного пункту посуваються в нашому напрямку, викликає в моїй душі радість, бо ж це напевно, як писали мені у своїй штафеті, прибули до мене д-р^[92] Рат враз з мгр.^[93] Орестом. Для певности беру в руки автомат і поволі, висмикнувшись з другом Левом зі санітарного пункту, скриваємось серед ялинок, що ростуть оподалік. Друг Лев не помилився. Три тіні, по рухах яких видно було умучення, прямували до нас. Наше коротке «стій» і кличка заставили їх стати^[94]. Правильний їхній відклик казав мені, що я не помилявся.

Дружнє привітання, а згодом сердечна розмова супроводжали нас всіх до санпункту. Тут застаємо вже «на ногах» санітарок Марійку і Стефу та побуджених хворих і ранених повстанців.

Щире повстанське поздоровлення, а за ним сердечні розмови заповнили інтересним змістом цю нічну візиту наших гостей.

— З точки зору медичної доцільности побажаним було б нам щось кинути за драбину, — всміхаючись, звертається гарним полтавським діалектом прибувший санітар Лазар.

На це не довго треба, було чекати: на столі з'явилась гаряча зупа і хліб. Заспокоюючи свій голод, наші гості в міжчасі розповідали нам дещо про найновіші події з терену. Казали, що польсько-большевицькі банди робили в останньому часі менші випадки^[95] на лемківські села, положені в III-му р-ні. Натомість в IV-му р-ні, в осідку відділу командира Хріна, бойові акції виразно посилюються. В міжчасі санітар Лазар, заспокоївши свій повстанський апетит, з усмішкою звертається до санітарок:

— Чудово смачна вечеря! Видно, що ви мусіли десь покінчити вищі куховарські курси, бо ваша страва більше мені смакувала, як наші полтавські галушки.

— А що вона вам дійсно смакувала, видно було по тому, як вам борода рухалася, — відповіла раптом одна з медсестер.

Всі зареготали.

Поговоривши ще дещо про всякі справи, ми постановили вибратись завтра, тобто 17.1.1947 р., до санпункту доктора Арпада, щоб там влаштувати відправу. А стільки маємо пекучих справ, зв'язаних зі санітарною ділянкою! По якомусь часі всі пішли спати.

Сонце вже високо піднялось на синій і небесній бані, як зі села Криве прибігає санітар Сивий і повідомляє, що в селі є велика сила польсько-большевицьких посіпак. Кажуть, продовжує Сивий, що будуть робити облави на ліси.

Короткі інструкції, і всі беремось до замаскування слідів на снігу від головної дороги. Сонце поволі починає досягати країв Ветлинської полонини, а стійка ще нічого підозрілого не зауважує. Лише час від часу над Сяном чути серію кулеметних вистрілів большевицької погранзастави.

В тій порі і над вечером небезпека звичайно минає, бо ворог із-за кривавих вже досвідів під вечір ніколи не запускається в глибину лісів. Алярм відкликано. Всі відітхнули з полегшею. Атмосфера в бункрі прибрала знову веселого повстанського виразу. Посилались жарти, а далі навіть хтось заколядував «Нова радість стала». Весь санітарний бункер підхопив колядку. І здавалось, що з нами тоді колядував весь лісистий Бескид, передаючи на своїх віттях її мельодію всій Україні.

Наш гість санітар Лазар з Полтавщини і ранений повстанець Зір з Харківщини разом зі всіма набожно закінчують «Верни волю, верни долю нашої неньці Україні».

Десь далеко в напрямку села Криве заторохкотів скоростріл, як акомпаніамент до наших коляд і повстанських пісень, що між собою чергувались.

Колядуючи й співаючи повстанські пісні, кожний із нас уявляв той день, коли наша Україна буде вже визволена, вільна, щаслива, коли в усіх лемківських селах не голодні бульб'яники будуть, а наші пшеничні колачі, коли не будуть по крутих потоках ганяти собаки за людьми, коли ворог вже не буде виривати нам Бога зі серця, коли буде воля й щастя, як те сонце, що сміється до нас, як ми вийдемо високо на верхів'я.

Та не час на довге роздумування і на коляди. Доктор Рат і мгр. Орест рішаються відходити до доктора Арпада, а я зі санітаром Лазарем залишаємось в санітарному пункті доктора Якіма, до часу, коли мине небезпека, тобто, коли польсько-більшевицькі банди не виберуться із села Кривого. Само зрозумілим є, що треба бути в разі небезпеки з хворими і раненими повстанцями. Дружні прощання з доктором Ратом, мгр. Орестом і кінцеве «до побачення за пару днів на Хрещатій» — закінчують прощальну хвилину з друзями зброї. При цьому якийсь незнаний біль стиснув мені серце.

Ет, зрештою, — подумав я собі, — чи раз подібні справи бували у моєму повстанському житті?

Замаскувавши наші сліди на снігу, вернувся я з другом Сивим і другом Левом до санітарного пункту. Падаючий сніг прийшов нам з поміччю: він прекрасно затер всякі сліди в горах.

Наступного дня зранку проголошено знову алярм. Кожний хворий і ранений повстанець держить біля себе автомат, гранати, пістолу чи кріс, щоб в разі ворожого наскоку на санітарний пункт гідно, в міру спроможностей своїх сил, себе обороняти, а в безвиглядному положенні послати собі останню кулю на прощання з туземним світом. Це, зрештою, було нормальним явищем у нас, бо ніхто з засади живим в руки ворога не здавався. Такий стан поготівля тривав аж до вечора. Щойно ввечері друг Сивий і друг Лев які вернулися з розвідки, повідомили нас, що польсько-більшевицька банда, зрабувавши^[96] селян і походивши по краях лісу, вернулася до свого випадного кубла, до Велковні. Небезпека, отже, наразі за нами.

По довгому, виснажуючому марші добились ми до бункру друга Яреми, що стаціонував^[97] над селом Ракова. В бункрі Яреми

довідуємось, що зі сторони Хрещатої чути було цілий день стрілянину. Цю так звану «малу війну» ми пояснювали собі тим, що наш командир Хрін шарпнув десь добре за полу польсько-большевицьких посіпак. Відпочивши в бункрі Яреми, вирушаємо на слідуєчий вечір в дальшу дорогу.

Прикрі бескидські «груники» виснажили нас дощенту. Перейшовши гостинець Балигород — Тісна і замаскувавши по обох боках гостинця сліди за собою, посуваємось даліше, мов тіні, через сніжні засипи в напрямку нашої цілі.

Переходячи дорогу, що лучить село Рябе з гостинцем, раптом чуємо у віддалі яких 100 метрів за малим горбком голоси ворожого війська. Скорий скок вбік і, залігши яких 12 метрів від дороги в малих корчах ялиць, очікуємо з відбезпеченою^[98] зброєю ворога. Відбитись даліше від дороги було неможливо із-за чистого поля, на якому ворог міг би нас легко запримітити. Напруживши свій зір в напрямку долітаючих до нас ворожих голосів, зауважуємо перші стежі. Згодом поперед наші очі пересунулось з наїженими багнетами коло 500 польсько-большевицьких посіпак. Прокльони в польській і російській мовах товаришили їхньому нічному маршеві. Та згряя посіпак напевно не сподівалась, що тут ось в цих малих корчах лежать з відбезпеченою зброєю два повстанці. Ох, як хотілось їм послати серію олов'яних подарунків за спалені й зруйновані села, за морди^[99] й знуцання над нашим народом. Та, на жаль, нас лише двоє, а їх коло 500 штук. Пройшло чимало часу, заки ця згряя щезла з наших очей. Відітхнувши спокійніше, ми рушили в дальшу дорогу незамерзлими гірськими потоками, щоб не лишати за собою жодних слідів. Мета нашого маршруту вже недалека. Запах диму додав нам сили до маршу. В моїй уяві увижається, як то ми з другом Лазарем зустрічаємо в теплому помешканні знайомі обличчя, а після розмов і нарад удаємось на солодкий відпочинок.

Нараз я зауважив, що друг Лазар, який йшов попереду, нагло станув. Похилившись до землі, він чомусь приглядався. «Що це має означати?» — обізвався він шепотом. Я глянув уважно туди, де він показував. По обох боках потоку зауважив я утоптану стежку. Це нас насторожило. Чи ж би хтось, подумав я собі, із санітарного персоналу був настільки необережним і зробив таку розконспіровану стежку до санпункту? Це ж противиться всяким законам конспірації повстанця!..

Розглядаючись обережно на всі боки, запримічуємо клуби диму, що підносяться зі санітарного пункту. Десь недалеко в напрямку Балигорода перериває враз нічну тишу кулеметна серія. Спрямовуємо свої кроки до санітарного підземного бункеру, модерно збудованого тої осени.

Нараз в світлі місячного сяйва перед нашими очима зарисовується жахлива картина. Мов вриті в землю, бачимо, як клуби диму зносяться вгору зі звалених трьох підземних бункрів. Роззявлена оподалік яма, вирита вибухами гранат, вияснює нам все. Жахлива у всіх своїх наслідках трагедія санітарного пункту. Мов зачаровані, стоїмо довший час мовчки. — «Чи ж це можливо, — подумав я собі, — щоб ви всі відійшли від нас? Це ще так заскоро! Україна вас потребує!...» Наші ноги самі станули на колінах. Гаряча молитва серед тої суворой повстанської ночі уноситься до небес за упокій упавши^[100] наших друзів і тих всіх хворих і ранених повстанців, які знаходились в тому санітарному бункрі. А було їх всіх 17 осіб, між ними доктор Рат, мгр. Олекса, санітар Арпад, санітарка Пчілка, Калина, машиністка надрайону Дора, дружина доктора Рата, референт СБ Гуцул і інші, що їх псевд уже собі не пригадую.

І тоді мимоходом промайнула через мою голову думка: «Я спізнився на один день».

І так в таємничому мовчанні лісистой Хрещатої ми прощали^[101] своїх друзів. Без почесних сальв, без прощальних промов, без вінків на домовини...

Без слів, у глибині душі ми прорекли помстити їхню смерть і відплатити за невинно пролляту кров. І пригадалися тоді слова нашого повстанського поета Марка Боєслава:

О Боже Великий, прийми нашу жертву
За вільну Україну Святу,
Хай нарід наш гордо устане із мертвих
Й неволі сліди заростуть!

Мою задуму перериває друг Лазар: «Мусимо якнайскорше вертатись до бункру друга Яреми. Ворог напевно зраня поставить тут свої застави, щоб когось ще тут із повстанців захопити».

Розглянувши й перевірівши ще раз місце трагедії, вирушаємо з болем в серці в поворотну дорогу. Маємо лише пару годин до ранку.

Треба поспішати.

За нами полишена свіжа, новітня могила 17 українських повстанців-героїв, з якої уносяться клуби диму дотліваючого санітарного пункту. А перед нами — вкрите серпанком таємничості наше майбутнє і — тверда вимога дальшої боротьби.

Лісовик

Загибель генерала Свєрчевського

Весна 1946 р. була для сотні командира Хріна періодом найбільших успіхів і слави. В березні того року зліквідовано в кількох переможних боях польські пограничні застави, а в бою в Височинах ми розгромили польський карний загін. Два дні пізніше ми звели успішно оборонний бій в районі сіл Середнє Велике і Лукова з двотисячною масою польського війська, що приїхало виселювати українське населення. Але найбільшим нашим подвигом того часу була ліквідація польсько-комуністичного міністра генерала Свєрчевського.

З тактичних причин наша сотня була на деякий час розділена: одна частина під командою сотенного Хріна оперувала в околицях Вислока, а наша частина під командою Граня в околицях Яслиськ.

Командир Грань зарядив збірку, щоб приготувитись до відмаршу. Ідемо до містечка Яслиська на акцію. Та перед відмаршем прийшло двоє зв'язкових з наказом командира Хріна, щоб негайно долучитись до Хрещатої, бо є якась дуже важна справа. Отже, замість іти на заплановану акцію до Яслиськ, відходимо в сторону Хрещатої. Дорога досить важка. На полях танули сніги. Грузнемо в болоті майже весь час. Найтяжче перейти ріку Ославу, що на весну сильно прибуває. Коло села Бродів цілий час засідки. Тому щойно по дводенному марші добиваємось, врешті, до Хрещатої.

Скоро знаходимо табір, що містився над селом Суковате. Ми ще стоїмо в лаві, як командир Хрін зробив збірку своєї частини і поставив її проти нас. Командир нашої частини Грань складає звіт. Стоїмо на струнко. Наші очі мимоволі пробігають по лавах другої частини нашої сотні, щоб переконатись, чи ще ті всі, що їх ми залишили, як розходились, живі. Дарма, — кількох друзів вже бракує, а між ними й мого односельчанина; він, як мені опісля оповіли, загинув в обороні таки свого рідного села.

Командир Хрін виголосив коротку промову. З'ясував наше положення, вияснив, чому наш відділ мусів бути розчленованим. Хоч ми мали втрати — одна й друга частина, проте ворожі плани знищити

нас узимку пішли намарне. Потім дав наказ відпочити і вичистити зброю, бо завтра чекає нас велика робота.

Дня 28 березня 1947 р. був гарний морозний ранок. Година 3.30, ще темно, а в таборі вже рух. Хлопці поспішно п'ють каву, приготовану кухарями. Припинають ленти, гранати, пристосовують все так, щоб легше можна було підсуватися без шуму. Старшин покликав командир Хрін на нараду. Година 4-та. Наказ:

— В трилаві^[102] збірка!

На малій поляні стають дві сотні повстанців, переважно синів Карпат, готових піти і в пекло, як командир Хрін поведе! Перша стоїть сотня командира Хріна, дальше сотня командира Стаха.

Виходить командир Хрін. Службовий старшина звітує. Командир вітає нас покликом:

— Слава Україні!

— Героям слава! — відповідають грімко лави повстанців.

— Україна в неволі!

— Визволимо її!

Командир проходить перед лавами, як завжди, бадьорий, вдивляється кожному в вічі.

— Хлопці, сьогодні погуляємо! Маємо перевірені відомості, що сюди прибув на інспекцію міністер оборони, відомий комуністичний ватажок генерал «Вальтер»-Сверчевський. Мусимо його гідно привітати, як пристало українським повстанцям!

Одержуємо наказ залишити всі речі, що обтяжували б нас, а також хворих, ранених і кухню. Стрілецьким ладом відмаршовуємо на схід. Провадить нас Zenko, що прекрасно орієнтується в терені. Маршуємо Хрещатою. Проходимо попри зруйновану недавно польськими озброєними варварами нашу шпитальку^[103], де сімнадцятеро українських повстанців, медсестри, лікарі, ранені та хворі, загинули геройською смертю, обороняючись до останнього набою й розірвавши себе наостанку гранатами, щоб не попасти живими в руки ворога. На вид руїн шпитальки й на згадку про загибіль наших ранених і хворих усі ми запрягли в душі ще раз помсту ворогові.

Сходимо надолину. Переходимо село Рябе, з якого вивезли вже всіх людей. Ідемо ще трохи лісом, і знову село, що його назви вже не пригадую собі. Тут уже треба пересуватись обережніше: до Балигорода всього 4 кілометри, а в Балигороді й Тісній кватирує велика сила

польського війська. Щойно тут довідуємось, що на засідку йдемо над шосе Балигород — Тісна.

Година 8.30 ранку. Наближаємось до шосе. Направо від нас гора. Командир повідомляє, що на горі будемо займати становища. Нараз чуємо сильний гук моторів від сторони Балигорода. Падає наказ:

— Бігом на гору, займати становища!

Вибігаємо на гору. На шосе тільки курява. Наша передня сторожа завважила танкетки, що поїхали до Тісної. Це передня сторожа Свєрчевського, — пояснює командир Хрін, що мав, видно, докладні інформації. На його наказ, скоро розтягаємо розстрільну, що під командою командира Граня на правому крилі творить ніби охорону від Тісної.

По лінії проходить наказ: як тільки над'їдуть машини, перший вогонь починає середина, а тоді щойно ми.

Розглядаємось в терені. Гора, де ми зайняли становища, поросла корчами. Перед нами, внизу річка, за нею шосе і місце, де колись було село Колониці, що його поляки знищили дощенту. А далше знову ліс. Якщо б ворог тікав до лісу, маємо добре поле для обстрілу; тут можемо висікти ворогів всіх до одного, заки вспіють добігти до лісу.

Раптом із закруту^[104], зі сторони Балигорода, показуються машини: попереду особова, велика, а позаду вантажні, повні війська. Посуваються поволі, впевнено. Кожний з нас запер віддих. Беремо всіх поляків на мушку. Ще хвилина, ще секунда і — постріл з пістолі, а вслід за ним заграли наші кулемети.

Машини поцілені; крик, зойк ранених, живі вискакують з авт і займають становища в рові. На передню машину хлопці якимось не звернули уваги, бо в ній було лише кілька людей. Вона рвонула і всією силою намагається втекти. Але наш чотовий Грані, наче нюхом прочув, що вона найважливіша:

— Хлопці, не випустіть машину! Скоростріли по ній!

Загаркотів тяжкий скоростріл. Машина підскочила і стала впоперек. З неї вискакує кілька людей в широких шинелях, деякі в шапках з блискучими поясами. Один без шапки, з лисою головою, у білій шинелі. Його підхопили два інші і починають тікати з ним до ріки. Нам стало ясно, що це якраз генерал Свєрчевський із своїм почетом. Значить осьде головне завдання нашого сьогоднішнього бою:

зліквідувати цю групу і головне — того чванькуватого ляцького генерала.

Бій розгорівся. Поляки завзято бороняться. Деякі машини горять. Поляки зорієнтувалися, що назад їм не втекти. І підсунулись ровом під гору так, що ми не можемо їх добре обстрілювати, бо гора стрімка і наші кулі переносять, а досягти їх гранатами ще задалеко. Сходити кругом на долину не можемо, бо знаємо, що їм скоро прийде поміч. Дивлюся, — чотовий Грань встає на весь ріст, оглядає поле бою. Поляки сипнули по ньому зі своїх скорострілів, але він не звертає на це уваги. Лунає грімко його наказ:

— Зайчик лишиться на горі, ройовий Оленець, кулеметник Лісовик і Нетля, і хто на охотника, бігом надолину! Взяти їх з флангу. Мусимо скосити лису голову.

Зривається кільканадцять хлопців, між ними і я. Біжимо під градом куль. Коло мене ройовий Волинець і мій амуніційний Грубий.

Раптом із закуту, від сторони Балигорода, показується кілька поляків з блискучими «отоками». Вони змішані, бо ми теж у польських уніформах. Ми не ждемо: довга серія з кулемета кладе трупом першого чванькуватого, що хвалився: «Ще такий не народився, щоб мене поцілив». А разом з ним і всіх його товаришів.

Куля українського повстанця таки досягла його. Перед тим ще, як видно було по його одязі, він добре скупався в льодоватій воді лемківської річки.

Збігаємо нижче, переходимо річку, і перед нами прекрасний терен. Ми на тилах польської розстрільної. Починаємо їх косити. Звідси бачимо докладно, як на горі лежить, не рухаючись, той з лисою головою і в білому плащі, горілиць, тільки медалі виблискують на сонці. Стрільці Антипко й Когут пробують дістатися до залишеного ним авта. Вже недалеко. Ще перебігти поляну — і вже машина. Та тут, на лихо, наше ліве крило на горі прийняло нас за поляків і давай кропити нас оловом. Щастя, що нікого не поцілили. Чимдуж тікаємо до річки. Врешті нас пізнали: здержали обстріл і дають знаки, щоб ми скоро тікали на гору, бо на поміч полякам їдуть танки. Шкода нам лишити авто польського генерала, не почистивши його з інтересних документів, але немає ради; гуркіт танків вже долітає до наших вух. Тож, на гаючи часу, відступаємо на гору. І щойно тепер відчуваємо втому.

Командир Грань нетерпеливиться:

— А що, хлопці, скосили голову?

— Так є, друже командире! Лежить на горі над річкою разом з усім почетом. Шкода лише, що не могли взяти живими.

Поспішно сходимо з гори. І тільки-но ми зійшли і скрилися в лісі, як з-за горба показалися польські танки і, не орієнтуючись в ситуації, почали обстрілювати своїх власних людей. Це допомгло нам непомстережно^[105] відв'язатися і відійти.

Щасливо добились ми до нашої улюбленої Хрещатої. На другий день одержали ми повідомлення, що в околицю нашого вчорашнього бою суне велика сила польського війська, і потвердження, що лиса голова, яку ми вчора скосили нашим скорострілом, це був дійсно генерал Свєрчевський, ославлений колись у боях в Іспанії червоний командир Вальтер.

Рубач

Присмиріння Кузмини

Між лемківськими горами, із двох сторін опоясане лісом на шляху Бірча-Сянік-Доброміль, простягалось село Кузмина, що начисляло 170 господарств, з того тільки 45 українських. Решта були поляки. Усі ті польські родини були пришельцями, «гостями» української землі. Та вони ненавиділи господарів тієї землі, українців, якоюсь хоробливою зоологічною ненавистю. Таке своє наставлення^[106] вони виявили ще за часів «моцарствової» Польщі^[107], відібравши в місцевого населення українську греко-католицьку церкву й обернувши її на костел, причому в ганебний спосіб замордовано трьох українських селян, що стали в обороні Божого храму. Кілька сот людей було тоді ранено. Не змінилось в Кузміні з приходом большевиків і німців. Поляки видали тоді в руки НКВД і гестапо всіх свідоміших українців. Так само виявляла польська Кузмина свою ганебну жорстокість супроти українського населення й із поворотом большевиків, 1945 року, за часів «вольней демократичней Польскі». Тепер вони ще й скріпили^[108] свою вандалську діяльність. Кузминські бандити спалили сотки українських хат у довколишніх селах та вимордували чимало українського населення. В своїй жорстокості бандити не щадили ні жіноцтва, ні старців, не було в них пощади навіть для немовлят; було багато випадків, що поляки кидали безборонних людей живими у вогонь.

Так вони будували «нову, демократичну Польшу» на українській крові і сльозах. А всією тією акцією керувала місцева поліція, що одержувала накази з ще більшої катівні — у Бірмі. До того, Кузмина мала піддержку від таких же бандитських польських сіл Войткуф, Міщава Долішна, Судна, Міщавка і Розпуття, де так само лилась невинно українська кров. Із-за таких безугавних злочинств Кузмини, Командування УПА призначило її на знищення.

Та ще рівно рік часу від призначення її на знищення чекала Кузмина на виконання кари. Перед роком, коли командир Громенко і широковідомий командир Хрін, що був у тому часі сотенним на Лемківщині, уложили план ліквідації Кузмини, до села наїхало багато

нових польських бандитів, наші ж сили були тоді замалі і з поганою зброєю.

Час плив, зводились часті бої, багато друзів упало в бою з ворогом, відійшов від нас в інші райони славний вояк і командир Хрін, а з ним декілька інших добрих вояків. У нас залишився командир Громенко, що не забув про рішення і постановив за всяку ціну знищити бандитське кубло в Кузміні і цим припинити безкарне проливання української крові та ширення руїни на нашій землі. А бандити далі бушували ненаситно. Грабежі й мордування українських селян, стріли в Кузміні та в інших згаданих селах не вгавали. Переслідувані й зневажавані люди благали нас: «Покарайте тих грабіжників за наші кривди!» Вони знали, що ми можемо покарати польських бандитів, бо бачили, що не стало бандитської Бурівниці, Делянови, Сільниці, Партківки, Тернави й багатьох інших, де до того часу також невинно лилась українська кров.

Був гарний листопадовий день 1946 року. Пригрівало осіннє сонце і повівав легенький вітерець, скидаючи з дерев останки пожовклих листків; на сонці, у повітрі, блистіли срібні нитки, що їх у нас називають «бабине літо». В далекій височині було чути прощальну пісню відлітаючих журавлів, наче б і вони не хотіли залишатись в Союзі.

Ця меланхолійна краса осені навівала тугу: кому за вивезеною, кому за вимордуваною родиною, а всім разом за впавшими у боях друзями. Сидячи отак проти сонця, хто чистив зброю, хто направляв подертий одяг, а друг Деркач направляв взуття. Час від часу приходила розвідка й звітувала командирові про ситуацію в терені. Командир дивився завзято в мапу і про щось радив зі своїм штабом. Про що докладно йшла розмова, повстанці не знали.

Пополудні, коло 2-ої години, командир дав наказ приготувитись до збірки. Вкоротці вся сотня стояла готова. Впав наказ маршувати. Напряма маршу — на північ, йдучи весь час лісом, ми опинились в Третьому районі. Тому, що ще не стемніло, ми, сидячи в лісі, добре відпочили, а коли почало смеркати, рушили далі в тому самому напрямку. По короткім марші ми вийшли в поле між селами й задержались, бо нам перетяв дорогу курінь командира Прута, який, як пізніше ми довідались, ішов на Вірчу.

Курінь командира Прута перейшов і ми рушили даліше. Зупинились біля присілка Кам'янки. Бунчужний^[109] дав наказ кухарям піти по хатах замовити вечерю. Сотенний зробив збірку, виголосив коротеньку промову до нас і до сотні командира Барона, що тут вже на нас чекала, хоч і не в повному складі. До нас долучились теж дві боївки: командира Петі і командира Біса. Після промови командир дав спеціальні завдання чотовим, подав збірний пункт та хто куди має йти, а бунчужний роздав сірники. За той час вечеря була готова, і ми розійшлися поміж хати вечеряти. По вечері знову збірка на тому самому місці і відмарш на село Кузмину.

З місця збірки до Кузмини було недалеко. Вкоротці ми зупинились близько села Ліщавки. З другої сторони була Кузмина. Тут залишився сотник Барон зі своїм військом й одна чота нашої сотні. Наше військо, тобто 2 чоти Чайки і Залізняка і 2 боївки разом із сотенним Громенком, тихенько пішли даліше поміж польські села.

Минувши польські села, ми зупинились. Тут командир подав напрям і сказав маршувати тихо, розстрільною, доки не побачимо хат. Як появляться хати, тоді бігти на ворога, щоб чим скорше вдертися в село, бо їх застава на полі обстріляє нас, а закритим тереном не можна підійти. Початок акції мав бути по півночі в першій годині; відступ — по вистріленні зеленої ракети. Тому, що доходила перша година, ми почали тихцем підсуватися, а коли показали хати, рушили бігом до наступу. Нас привітали густі й довгі кулеметні серії. Не зважаючи на польський вогонь, ми вдерлися в село і тут розгорівся завзятий рукопашний бій. Кожний бив, як попало, стріляв, колов і молотив прикладом. Ми билися сміло, бо були певні, що ворога є шість з половиною сотень, як зранку донесла розвідка, а таку силу можна було подолати. Але перед вечором доїхало до них ще 900 горлорізів, і вони були певні, що встояться, добре окопані, з мінометами і артилерією. Бій був страшний, але ворог, заатакований бравурним наскоком наших повстанців з усіх сторін, не видержав і став тікати, куди хто міг, по пивницях, криївках, а найбільше на обороги^[110] в сіно, де й знаходив собі смерть, бо обороги займалися від куль і від палаючих хат. Ми їх також не щадили.

Повстанці довго воювали, чекаючи, коли командир дасть знак до відступу ракетою. Але даремно було ждати ракети: наш командир зараз на початку був ранений. Він ще з кілометр біг сам без допомоги, а

пізніше впав непритомний. Бій тривав так довго, аж почала по нас стріляти польська артилерія із села Ростовка, при тому вбиваючи й своїх. Зараз побіч мене упав стрілець Дзвін, був ранений його односельчанин і побратим стрілець Павук. Я теж дістав одну кулю, але вона мені не дуже пошкодила, бо перейшла тільки через підошву.

Під густим обстрілом артилерії ми відступили. На дорозі відступу побачили конаючого стрільця Скакуна, що дістав серію в крижі. Вийшовши на гору, ми побачили за горами палаючу Вірчу, де господарили зі своїми відділами командири: Прут, Кармелюк, Бурлака і Ластівка.

На першому збірному пункті ми зустріли раненого сотенного Громенка. Він дуже мучився. Ранених було чимало, і ми мусіли негайно відступати в запілля, щоб дати їм поміч.

По дорозі ми зустрілись із сотнею командира Барона. Вона верталася сиротою, бо її сотенний був убитий.

Сотенного Барона повстанці дуже жалували. Він був добрим вояком і командиром. Чи знатиме хтось колись, з яких околиць походив сотенний Барон і чи згадає хтось про нього як вояка УПА по його справжньому імені? Думаю, що ні, бо родом він був не з цих сторін та й добре ніхто його не знав; він прийшов у наш терен незадовго перед своєю смертю. А його родина, якщо він її мав, може й не знає, що він боровся в рядах УПА, бо він пішов з дому до дивізії «Галичина».

По закінченні акції ми відступили в безпечне місце. Раненим перев'язано рани, і звідси ми рушили на збірний пункт. Туди прибув також курінь Прута, що привів з собою сімох полонених, між ними одного українця, який попав до польської армії, йдучи з Німеччини. Перед вечором усіх полонених розпущено. Нашу сотню перебрав у склад свого куреня курінний Прут, а командиром сотні став чотар Бартель. З цікавістю читали ми звідомлення про наш наскок на Кузмину, подане в польській пресі. Поляки признались до 75 вбитих. Ранених польських розбишак возили цілий день вантажні авта до Перемишля. Скільки їх було, не знати, бо сторонніх в те місце не допускали.

Сміливий і вдалий наскок УПА на Кузмину, гніздо і твердиню польських розбишак, та зліквідування понад сто тих горлорізів (багато важко ранених поляків померло опісля в лікарні) на очах кільканадцяти сотень їхніх компаньйонів, що теж наїлись страху за

своє власне життя, було доброю наукою для поляків. Примара гідної відплати бійцями УПА за злочини супроти українського цивільного населення нависла над кожним з них і помітно присмирила їхню жадобу грабежів, мордів і пожарів. Як палка звірячого наглядача присмирює кровожадного драпіжника^[111].

Верниволя

До останнього набою

(Присвячую моєму братові «Духові»).

1946 року, перед святом Петра і Павла я одержав повідомлення від свого брата, який виконував тоді службу в сусідньому районі, що він зі своїми друзями буде святкувати це свято у мене. Я дуже зрадів такому повідомленню, а що в групі, яку я тоді очолював, було двоє стрільців з іменами Петра, я постановив того дня зробити для них також несподіванку. Для відбуття цього свята я дав доручення видати з криївки відповідну кількість товщу^[112], цукру і білої муки та увечері відправив групу стрільців до найближчого села для приготування вибагливіших тіст. Кухар, на постою, зайнявся приготуванням також відповідних страв на завтрашній день. З рештою стрільців я відійшов увечері у сусіднє село, в якому цими днями було польське військо і помордувало людей для списання протоколів із цієї бандитської акції.

Над ранком я повернувся на місце постою, де вже були мої стрільці з принесеним печивом, що на тодішній час було для нас люксом^[113]. Одержавши звіт розвідки про рухи військ у нашому терені, я ствердив, що всюди спокій і, зарядивши чергування стійок, дав наказ на відпочинок. Звичайно по нічній акції ми спали вполудне до 1-ої години й о тій годині щойно будив нас кухар до обіду. Так було і в цей день. Збудивши нас до обіду, стійковий зголосив мені, що ранком о 5-ій годині було чути довгі серії з кулеметів у північному напрямі від місця нашого постою. Я дещо стривожився, бо мій брат зі своїми друзями мав бути у мене ще вранці, а до тієї пори його немає. Не хочу думати, що щось лихе могло статися, одначе прочуття не дає мені спокою.

Помившись і поголившись під розлогими, старовинними карпатськими буками, ми почали наш святковий обід. Під акомпаніамент журчання карпатського лісового потоку і під шум карпатського лісу я виголосив моїм Петрам побажання — витривалости і сили в нерівних змаганнях з окупантом, побажав дожити до світлих днів постання УССД^[114]. Друзі у веселому і жартівливому настрої проводили ціле пополудне. Я, одначе,

переслідуваний недобрим прочуттям, відійшов у глибину лісу й почав роздумувати над тим, що могло статися і чому немає моїх гостей. У цій задумі я пробув довший час. Щойно під вечір один з моїх стрільців сповістив мене, що прибув мій брат із одним стрільцем. Я миттю побіг туди і привітався з братом. Він почав мені розказувати, чому вони спізналися:

«Вчора ввечері польське військо наскочило на село, в якому ми квартирували. Ми, повідомлені в час, що надходить військо, відступили до найближчого лісу. В селі вони побили багато людей і, спаливши без причини кілька хат, відійшли. Ми повернулися в село і, повівши розвідку, ствердили, що військо заквартирувало в сусідньому селі. Я вирішив, що треба негайно повідомити наше командування, і вислав 5-ох стрільців зі штафетою, а сам із двома стрільцями вибрався до тебе. Коли ми переходили ввечері через згарища села Кам'янки, почав падати сильний дощ. Тому, що ніде іншого схоронища не було, бо село цілковито випалене, ми зайшли до пограбованої і зруйнованої церкви. В церкві, крім голих стін і здемольованого^[115] церковного устаткування, ми нічого не знайшли, вилізли на хори, де була розстелена солома. Ми догадалися, що хтось уже з наших стрільців переховувався тут. Хлопці почали намовляти мене, щоб залишитися тут у церкві, аж доки не перестане падати дощ. Я особисто не мав охоти залишатися в церкві, але, щоб не показати себе боягузом погодився на їхню пропозицію. Замкнувши церкву на замок, ми подалися на хори і полягали на розстеленій соломі. Хлопці скинули мокрий одяг і чоботи та полягали спати, накрившись «палатками». Я зробив те саме, однак не роздягаючись. Так ми всі три поснули. Зі сну збудив нас гострий стук у двері. Дем'ян сказав, що це, певно, наші, такі самі, як і ми, мабуть хочуть заховатися від дощу. Я нічого не відповів, але на всякий випадок оглянув зброю і дав наказ хлопцям вдягатися. Пімста одягається, але чоботів взути не може, бо мокрі, Дем'ян таки обстоює своє, що це наші. В цей час ми почули сильніший удар у двері церкви. Двері подалися і до церкви ввійшли якісь люди. Дем'ян, не видержавши, крикнув:

— Хто там?

— А там хто?! А, бандьора, ану-ка сході вніз! Попался рибьонк, не удерьош!

І кроки почали наближатися сходами на хори. Я миттю зайняв становище за рогом входу на хори над сходовою кліткою. Підпустивши большевика ближче, я піддав серію з автомата і скочив за ним. Він почав тікати. Поляки, що були нанизу, віддали з крісів поодинокі стріли у стелю хорів і також почали тікати за церкву. Та большевик не втік далеко, а заляг у дверях церкви. Наші очі стрінулися, він ще крикнув:

— Здавайсь!

Та в цю мить я потягнув ще серію, і він перекинувся навznak. Я перескочив через нього, пустив ще кілька набоїв за втікаючими поляками і вбіг до церкви з криком:

— Хлопці, надолину, поляки повтікали!

Пімста скочив прямо з хорів наниз і ми вибігли з церкви.

Надворі вже було досить ясно і я побачив, що вбитим мною був капітан НКВД. Ми побігли в противну сторону, прямо дорогою в долину. Земля горіла під ногами від і ворожих куль, та ми вже не зважали нінащо, тільки щосили бігли. Відбігли з 500 метрів, а тоді змінили напрям управо, ярмом. Ярмом побігли далі, де вже не разили нас кулі ворожих кулеметів.

Та чуємо густі стріли ще коло церкви. Оглядаємось, я кажу до Пімсти:

— Чи Дем'ян є?

— Ні!

Його не було між нами.

Коли Дем'ян вискочив з церкви, нас уже не побачив, бо в таких моментах не можна пробавлювати^[116] ні однієї секунди. Втративши орієнтацію, він почав бігти в протилежному напрямі, а саме туди, звідки надходило військо. На нього відразу посипались стріли, і він був поранений в ногу. Ранений, заляг під муром біля церкви і почав відстрілюватися. Та бачив, що вже живий не вийде, бо ляшня довкола нього. Він відстрілювався на всі сторони. Поляки, побачивши, що він тільки один, постановили взяти його живим. Припинили стріли і почали промовляти до нього здалека:

— Здавайсь, нічого тобі не буде, тебе помилують.

Дем'ян, ще раз впевнившись у безвихідному положенні, витягнув і поклав пістолю біля себе, підніс автомата вгору і сказав:

— Так, я бачу, що для мене немає виходу, тож беріть мене!

В його напрямі підійшло з десяток поляків на цілком близеньку віддаль. Дем'ян, бачачи достатню віддаль, спустив автомата вниз і вистріляв по них усі набої з автомата, а опісля з пістолі. Чотирьох убив і трьох поранив. Останньою кулею з пістолі відібрав собі життя.

Його зброю, автомат і пістолі забрав большевицький полковник, як трофеї, а тіло його таки зараз повезли в сусіднє село і, скликавши людей, повісили на дереві, підклали вогонь і спалили.

Ми обидва з Пімстою довідалися про це все від дівчини, яка пасла корови під лісом. Військо відійшло вже в іншому напрямі.

У цей момент брат підняв автомата до своїх уст, поцілував і промовив:

— Дякую тобі, дорогий, що ти сьогодні не завів^[117] мене, а був слухняний і врятував мені життя.

Так! Найкращий приятель і оборонець вояка-партизана це добра і певна зброя...

Під вечір я зібрав своїх хлопців і ми пішли поховати останки вояка-героя, що загинув у нерівному бою, до останнього набою б'ючись. Від його зброї згинуло семеро ляхів, бо і тих троє опісля померли в шпиталі. Та поховали ми не тіло, а попіл з його тіла, перемішаний з дорогою йому землею, бо варварський наїзник навіть для трупів не знає пощади.

Роман

Відплата

З важкого, томлячого сну збудив мене раптом болючий удар в потилицю. Від нього все тіло в мене затряслось. Відрухово^[118] сягнув я рукою позад себе й зловив холодне дуло автомата. Ворог?... Розкриваю широко очі й розглядаюся кругом. Ні, це тільки мій друг Комар, що спить оце біля мене, не роздягнувшись, як і ми всі, обернувся у сні й при тому дошкульно зачепив мене своїм автоматом.

На хвилю сон від мене відлетів. Не встаючи, обкинув я поглядом усю кімнату, переповнену повстанцями. П'ятнадцять нас лежало оце густо один біля одного, в убранні й при зброї, закутавшись хто в свого плаща, а хто в білу «палатку». Крізь вікна і двері та від сирієї землі тягнуло вогким холодом, але це ні трошки не перешкоджало повстанцям у смачному сні. Всі спали, як побиті.

Та й не диво: до сну, на короткий відпочинок, поклалися ми страшенно втомлені. Завдання, що його ми виконали минулої ночі, вимагало від усіх нас великої фізичної та нервової напруги: довгий, форсований марш снігами, знищення двох мостів на річці Ославі, вдале роззброєння станиці польської міліції й підставлення живим до рук нашої Служби Безпеки команданта станиці — озвірілого садиста, що дався взнаки українському населенню, — і, нарешті, спішний відмарш з терену, де ми все це виконали. Усі ми були вповні вдоволені з нашої власної роботи, але втомлене тіло вимагало таки належного йому відпочинку.

У вікні мигнула тінь нашого стійкового. А з сіней долетів відгомін обережних кроків нашого господаря Карла і його тихі слова до сина:

— Йди, Івасю, на груник^[119] розглянься кругом, чи спокійно, а по дорозі візьми ріща, щоб було чим запалити.

Втома привернула сон і мені.

Побудив нас усіх стійковий, впровадивши до хати троє дівчат. Кожне з них принесло клунок з харчами для нас. Це наш господар повідомив про наш побут в селі наших довірених людей і, поки ми проспалися, вони приготували нам їжу.

Дівчата цікаво оглядали нас і шепотіли між собою:

— Марин! А друг Медвідь є теж?... А Комар є з ними?... А Грізний?...

Ми скоро позривались з застеленої соломою долівки, помились, привели до порядку кімнату й засіли до сніданку, чи власне, до обіду, бо це ж був полудень. Вив'язалась весела розмова, повстанці, а з ними й дівчата заспівали стиха повстанських пісень. При гостині та милій балаці й не зчулись, як пролетіло коротке зимове полудне. Щиро подякували ми дівчатам за дарунки й, попрощавшись з ними, взялись до чищення зброї, бо вечоріло й треба було збиратись до відходу. В вікна став заглядати сумерк.

Враз ввійшов стійковий і зголосив, що в сусідньому селі стрілянина. Командир нашого відділу Гуцул зарядив поготівля і скріпив стійки. Скоро після цього стійковий ввійшов в кімнату вдруге, цим разом з якимось невеличкого росту юнаком. По його засніжених чоботах та споченому чолі ми догадалися відразу, що це кур'єр з сусіднього села. Він обкинув нас поглядом і спитав коротко:

— Командир?

Командир Гуцул піднявся. Гість підійшов до нього, подав йому кличку й попросив його до сусідньої кімнати. Ми залишились в напруженому вижиданні. По кількох хвилинах Гуцул повернувся — насуплений і задуманий. Зарядив збірку і став перед нами, пильно глянувши кожному з нас по черзі в вічі, наче перевіряючи нашу бойову готовість. А тоді озвався до нас:

— Друзі! В сусідньому селі ворог що-лиш^[120] виконав новий варварський злочин: тридцять жовнів «Корпусу Безпеченства Вевнешнього» (Корпус внутрішньої безпеки) зробили наскок на хату, де перебував хворий вояк УПА та наш районний інтендант друг Мирон, захопили обох їх живими й на вулиці, на очах селян, у звірський спосіб закатували. А після цього повісили господаря хати, а хату запалили. Дружину господаря та їхню маленьку дитину кинули живими в вогонь.

Нам усім від цієї вістки вдарила кров в лице, а зуби стиснулись до болю. І, не знаю: чи це командир Гуцул додав на закінчення, чи наші власні думки видались кожному з нас голосом з-поза нас:

— Помсти!

Плян дії був швидко уложений. Польські жовніри вертатимуться копальняною^[121] залізничкою, що збігає з гір і переходить через міст

понад річку Ославу. Там ми й зустрінемося з ними.

Короткий наказ — і ми відмаршовуємо. Проходимо лісом, звинно^[122] виминаючи всі перешкоди, бо ж у лісі ми — як танцюрист на естраді. І, хоч вогким снігом маршувати важко, втоми не відчуває ніхто з нас.

Ліс кінчиться. Здалеку долітає хлюпіт хвиль Ослави. На тлі білого снігу сіріє біля мосту постать ворожого вартового.

Командир Гуцул дав знак рукою, щоб відділ задержався. Сам мовчки скидає чоботи, оббиває ноги білим шаликом^[123], загортається щільно в білу «палатку» і безшелесно, як нічний привид, скрадається до мосту.

По кільканадцяти хвилинах чуємо, як щось важке бовтнуло в воду. А за кілька хвилин після того Гуцул стояв знову перед нами, держачи в руках, крім свого — ще один автомат.

— Дорога вільна, маршувати за мною далі!

Двоє бійців відлучуються на його наказ від відділу й ідуть зі скриньками на плечах до мосту. Замінують. А ми, розділившись на дві частини, залягаємо в кущах по обох боках гірської залізнички.

Довжаться в безконечність хвилини такого вичікування. Та врешті — долітає до нас стогін парової машини, озиваються стукотом рейки і чимраз виразніше чути розгукані голоси польських жовнірів. Їдуть!...

Ось вони перед нами: паровоз і дві вагонні платформи, обведені поруччям і переповнені людськими тілами. Тісно збились в гурти польські жовніри, бо вагонні платформи гірської залізнички невеликі. Гримнула сальва з командирого автомата і ліс заклекотів гуком наших скорострілів та гранатних розривів. Важкий стогін паровоза заглушили зойки ранених. Потяг рвонув, мов сполоханий кінь, і помчав повного парою вниз, викидаючи по дорозі тіла вбитих, що злітали безвладно понад і попід поруччя в сніг. Серії наших автоматів і скорострілів підганяють ворога. Он він уже над річкою: з повним розгоном вкочується поїзд на міст, грімкий вибух потрясає повітрям і кусні розірваного мосту разом з поторощеними вагонами поїзду злітають у ріку.

Проходимо попри тор^[124] до річки, щоб переконатись, чи не залишився хтось з-поміж ворога живим. Ні, з вагонів злітали тільки мертві, а здорові та ранені міцно тримались поруччя платформи, щоб — знайти смерть при зриві мосту в холодних хвилях Ослави.

За свій варварський злочин заплатили всі вони — власним життям.

Туча

«Не скажу!»

«Ні погрози, ні тортури, ані смерть не зневолять Тебе виявити тайну!»

(З «Декалогу українського націоналіста»)

Це було літом 1946 року.

Троє бійців УПА — Максим, званий Майк, бо родився в Америці й лиш кілька літ перед Другою світовою війною приїхав з батьками сюди, на Лемківщину, Мазепа, дебелий, двометровий лемко з Жогатина біля Березова, та Зоряний, родом з Сянїччини, колишній підстаршина Галицької Дивізії й учасник бою під Бродами, — повертались з праці при будові підземної шпитальки до місця постою своєї частини. Переходячи через село Гута, запримітили вони, що в одній хаті ясно світилось світло і звідтам долітав веселий гамір. Заїнтриговані, пішли вони туди й побачили, що це наші селяни прадавнім звичаєм вшановують своїх іменинників Петрів і Павлів, бо це ж того дня був саме празник святих апостолів Петра й Павла. Побачивши бійців УПА, селяни запросили їх до хати й стали з радістю вгощати їх як своїх оборонців. Наші бійці були по-вовчому голодні, то й не відмовились від запрошення до смачної вечері.

Несподівано десь біля 11-ої години з'явилась у відчиненому вікні постать польського сержанта з машиною пістолем в руках. Скерувавши її на трьох наших друзів.

— Руки вгору, не рухатись з місця!

Першим скраю біля вікна сидів Мазепа. Такі несподіванки не були для нього новиною. То ж, ще польський старшина не докінчив свого зазиву, як Мазепа підніс свою машинову пістоль, і серія стрілів в одну мить скосила, зухвалого ворога. Сержант, падаючи, потягнув ще передсмертним корчем пальця язичок і серія з його автомата розсипалась по хаті, зранивши, на щастя, тільки одну селянку в ногу.

Але сержант не був сам. Об лутки вікна зацокотіли кулі з автоматів. Мазепа сміливо виглянув через вікно: ніч була місячна й надворі видно було все як удень. На розі хати біля вікна побачив Мазепа чотирьох польських жовнірів. Звинно кинув поміж них гранату і — всіх чотирьох їх відразу не стало в живих. Та вискакувати крізь вікно Мазепа не зважився, бо в вікно далі сипались кулі скритого ворога. Видно поляків було багато й, вискочивши через вікно, він відразу попав би в перехресний вогонь скорострілів. Вибігати треба було дверима.

В тому ж часі двері відчинились і на порозі з'явилося троє польських жовнірів. Їх привітав цільно^[125] зі свого автомата Зоряний. Скосивши їх, Зоряний вибіг з хати і, відстрілюючись, відступив щасливо до потоку. За ним вибіг Максим. Та його автомат затявся. Це завважив польський жовнір, якому теж затявся кріс, і кинувся на Максима. Вив'язалась між ними обома рукопашна боротьба, під час якої вони зтягнули один одного до стайні, що була під одним дахом з хатою. Мазепа гукнув господарям, щоб усі тікали швидко дверми, а сам кинув через вікно в сторону ворога не одну гранату. Тим стягнув він всю увагу ворога на вікно й уможливив усім цивільним вирватись з халепи так, що тільки троє з них було при тому ранених. За ними хотів вискочити й Мазепа. Але не встиг: тільки він показався в дверях, як недалеко нього вибухла граната й відламок з неї зранив його в рам'я. Ранений, заляг Мазепа в сінях за порогом і став далі відстрілюватись. В сінях було темно, і це хоронило його від густого обстрілу ворога, що стріляв навмання.

Та скоро помітив Мазепа, що в нього вже лиш один магазин набоїв і дві гранати. Тож відповз від порога й вихопився на горище. Думав тікати туди. Але, виглянувши крізь шпарку, побачив, що ворог оточив хату з усіх сторін. Треба було виждати на пригожий момент.

Ворог завважив, що він не відстрелюється з сіней, і теж припинив стрілянину. Мазепа почув голосну команду московською мовою, щоб запалити хату, бо в ній окривається ще двоє «бандерівців». Тоді він гукнув по-польськи:

— Обивателі, не паліть, я здаюся!

Ворог прийняв це як самозрозумілий вчинок людини в безвихідному положенні, що бажає рятувати своє життя. Большевицький майор, а за ним гурт польських жовнірів ввійшли до

сіней, щоб побачити, як здається живим в полон український повстанець. Та замість нього вилетіла крізь отвір граната, що розірвалась між ними і вбила большевицького майора й ще трьох поляків, а кількох ранила. Решта поляків, що були в сінях, кинулись панічно втікати. Цей момент використав Мазепа. Він скочив з горища, кинув за ними ще одну гранату і з криком: «Тшимайце бандеровца, бо уцека!»^[126] — став бігти ніби за ними до потоку. Польський мундир, що його носив Мазепа, і його вигук дезорієнтували поляків. І поки вони зрозуміли хитрощі Мазепа, він був уже в безпечному місці, в яру біля потоку.

Від вибуху гранати в сінях хата загорілась і скоро згоріла дотла. В попелищах знайшли селяни другого дня обгорілий труп Максима, а під ним труп польського вояка. Пожежа захопила їх, видно, в розпалі рукопашної боротьби на життя і смерть, і вони так і залишились у страшних обіймах, придавлені палаючими балками. Тіло Максима-Майка похоронено при участі сотні командира Ластівки на вояцькому кладовищі в Березівщині, де вже було похоронено до того часу 160 бійців УПА, що полягли в боях з ворогом. Хоронив його капелан УПА отець Кадило.

Того разу, значить, Мазепа й Зоряний вирвались ворогові з рук щасливо, тільки стрілець Максим-Майк заплатив своїм юним життям. Рана на рамені, що її одержав тоді від відламка гранати Мазепа, загоїлась швидко. «Присохла, як на собаці!» — жартував сам до себе Мазепа.

Але з другої такої халепи Мазепі вирватись не пощастило.

Це сталось через пів року, на початку лютого 1947 року. Члени УПА: Мазепа, Зоряний, киянин Драпак та Бистрий зайшли в службовій справі до села Добрянка до господаря, що був нашим зв'язковим. Всі вони були страшенно втомлені, бо довелось їм пройти майже двадцять кілометрів глибокими снігами, що при відлизі розмокли, як тісто. Посідали на лавку, щоб трошки відітхнути, й попросили чогось гарячого напитися. Та не встигли ще добре розсістися, як хату обскочив ворог. Хата зв'язкового була, видно, під обсервацією й на неї зорганізовано засідку. Польський старшина гукнув повстанцям, щоб вони відкинули зброю й здалися. Повстанці відповіли вогнем і виглянули крізь вікно. Положення було аж надто погане, їх оточив цілий курінь польського війська, а втечу

унеможливило ще й те, що до лісу треба було б пробігти зо три кілометри чистим полем по глибокому й розмоклому снігу. Залишилось — загинути мужньо в останньому бою, як пристало українському повстанцеві.

Більше як дві години боронилось їх п'ятеро з хати проти кількох сот ворожих жовнірів. Коли амуніція кінчилась, господар запропонував скритись до криївки, що була під піччю і мала другий вихід до яру. Всі п'ять вскочили туди. Та виявилось, що другий вихід невживаної криївки був завалений. А польські жовніри, побачивши, що вони перестали відстрілюватись, вбігли до хати й знайшли криївку. Наступив останній акт нерівного бою.

— Живими не здамось! — гукнув Зоряний. Гримнули два стріли, і Зоряний та Бистрий упали додолу, відібравши собі життя останніми набоями. Не так сталося з Мазепою. Він в розпалі боротьби вистріляв в ворога всі набої і, коли приклав пістолю до своєї скроні й потягнув за язичок, магазинок був уже порожній. Не міг покінчити з собою й Драпак, бо куля розірвала йому обидві руки і він упав зомлілий. Поляки вскочили до криївки й у рукопашній боротьбі обезвладнили Мазепу. Із зв'язаними руками випровадили його з криївки, а за ним винесли непритомного Драпака й важко раненого господаря.

Обох важко ранених відставлено^[127] до шпиталю, а Мазепу віддано відразу звірським тортурам, його били, чим попало й куди попало, виривали волосся з закривавленої голови й припікали його вогнем, як середньовічні інквізитори, вимагаючи від нього, щоб він виявив усіх селян, що мали зв'язок з повстанцями, й показав їм криївки УПА та підпільників. Але 24-літній лемко зносив усі ті звірські тортури мужньо, як колись полковник Гонта, або легендарний Байда.

— Не скажу, нічого вам не скажу!

Це була єдина відповідь жахливо тортурованого на очах селян бійця УПА Мазепи.

По кількох днях безуспішного тортурування поляки рішили відставити Мазепу до тюрми в Сяноці. Для цього треба було переправитись через Сян. Відлига тривала вже кілька днів і ріка сильно прибрала. Каламутні води бистрої гірської ріки перевалювались через крижини. Човном кидало на всі сторони, і тому Мазепу розкуто, щоб він міг придержуватись руками човна й

задержувати рівновагу. Двоє жовнірів сиділи з автоматами навпроти Мазепи, один спереду, другий ззаду, а двоє інших веслували.

Скатований Мазепа сидів на середині човна спокійно, збайдужнілий, здавалося, на все, що діється кругом. Але, коли човен доплив до половини ріки, він нагло зірвався з криком «слава», ударив одного жовніра так, що той полетів у воду, і в секунді зробив те саме з другим, а тоді зловив обох тих, що веслували, за обшивку й скочив у воду, тягнучи їх за собою. Човен перевернувся і всі п'ятеро зникли під водою. В гладкому виконанні того одчайдушного плану допомогло Мазепі те, що хвилі бистрої ріки й льодові криги кидали човном і змушували обох жовнірів, що з пістолями пильнували Мазепу, держатись весь час одною рукою човна.

Польські жовніри були тяжко вбрані, в зимових плащах, і скоро потопилися. Мазепа був без плаща і босий, а що найважливіше — кріпкий, загартований і знаменитий пливак. Він проплив зо сто метрів під водою і виплив наверх, щоб вискочити на берег і скритися в прибережних лозах. Та смерть цим разом напосілась на нього. Сцену, що розігралася на середині ріки, бачили польські жовніри, що стояли по обох боках ріки. Вони скоро розбіглись обома берегами, щоб рятувати своїх товаришів, якщо котрийсь із них випливе наверх, та щоб ловити Мазепу. І, як тільки Мазепа вискочив з ріки на берег, заграли ворожі скоростріли й одна зі серій автомата скосила його. Мазепа впав знову в ріку, а каламутні хвилі забагрянилися його червоною кров'ю.

Щойно через кілька днів, коли вода опала, знайшли селяни при березі ріки біля Грушівки тіло Мазепи. На горбі над Сяном між Грушівкою й Володжею похоронили ми нашого друга Мазепу, гордого сина Лемківщини, незламного бійця УПА, якого ні тортури, ані смерть не зневолили зрадити друзів і виявити ворогові тайни.

Кролик

Останні дні на закерзонні

Пам'ятаю, як сьогодні: була весняна пора 1947 року. Кожного ранку скиглив жалібно жайворонок, а в лісі дерева щойно починали розвиватися. Маленькі, зелені листочки вкривали гілля дерев. Лісові прогалини ставали все темніші й меншали.

В той час наш відділ УПА під командуванням командира Бурлаки квартирував в одному лісі у віддалі заледве 8 кілометрів від Перемишля.

Ранком одного дня вернулися наші розвідники з міста з дуже цікавою новиною: ціле місто вкрите жалібними прапорами, а мури заліплені жалібними повідомленнями про те, що «в вальце з лесьнов бандов бандеровцувф згінол генерал Сьверчевскі». [\[128\]](#)

Ця вістка дуже підбадьорила бійців УПА і, як оповідали наші розвідники, страшенно схвилювала поляків. Бо про приїзд генерала Сьверчевського як міністра оборони комуністичної Польщі на Закерзоння, щоб особисто керувати воєнними операціями проти УПА, з сумом сповіщала вся польська преса на Закерзонні, вихвалюючи його при тому як непересічно здібного й неустрашимого комуністичного командира в іспанській війні та цитуючи його чванькуваті заяви, що він за кілька днів винищить українських повстанців всіх до одного. До факту приїзду Сьверчевського на Закерзоння та до його заяв прив'язували дійсно велику вагу і поляки, і командування УПА, бо припускали, що Сьверчевський, бажаючи доказати своє геройство і свої військові здібності, кине на поле бою великі маси польського війська і гнатиме їх безустанно в бої, не числячись зовсім з власними втратами.

І ось — прийшов реченець [\[129\]](#), коли, згідно з заявами Сьверчевського, на Закерзонні не мало вже бути в живих ні одного українського повстанця, і польська преса повідомила оце про загибель Сьверчевського. Виходило, що Українська Повстанська Армія безмірно сильніша і вміє завдавати багато цільніше дошкульні удари ворогові, аніж це уявляв собі польський міністр, генерал і спец від партизанки! Тому то в бійців і командирів УПА ця вістка скріпила самовпевненість, а в кожного польського жовніра й офіцера засіяла в серці жах перед несподіваним та цільним ударом УПА.

Але положення УПА на Закерзонні весною 1947 року стало таки справді дуже важким. Сверчевський перед своєю загибеллю дійсно кинув в бій проти УПА величезні сили, що сягали кільканадцяти дивізій. Тими силами поляки заблокували всі шляхи й переводили безустанні облави на всі ліси. Та на цьому вони не здержались. Згідно з планом Сверчевського, польський адміністраційний апарат виселив весною 1947 року з Закерзоння все українське й польське населення, і це було найболючішим ударом для УПА, бо не стало тих, хто доставляв українським повстанцям харчі. Магазили ж УПА частинно попали в руки ворога, а решта із-за безустанних боїв і зміни місця побуту стали недоступними. Над українськими повстанцями на Закерзонні нависло марево голоду.

В такій ситуації наша сотня одержала наказ відступити з Перемищини на Лемківщину, а звідти йти в рейд через Словаччину й Чехію.

При виході з лісу ми попали в оточення. Та досвідчений в боях командир Бурлака почав наступ на ворожий перстень^[130] в одному напрямі, а тоді раптом скупчив всі наші сили й кинув на прорив у зовсім іншому місці. Цей маневр вдався вповні. Коли сконцентрований і несподіваний удар заскочив ворога і його обрuch, що оточував нас, тріс, наче б був з соломини, поляки й не опам'ятались, як ми були вже позад них і на прощання засипали ще їх ззаду скорострільним вогнем. Гнатись за нами вони й не пробували, бо були певні, що головні наші сили ще в лісі.

Дальший наш маршрут перетяла нам ще сильна ворожа частина. Входити з нею в бій не було ніякої потреби. Ми виждали в ліску вечора, а тоді підсунулись під самий Перемишль, де застави ворога були дуже слабкі, бо тут вони нас ніяк і не сподівались, і вночі розбили ми ті застави в пух і прах. Після цього ми знов змінили напрям і через ніч перемаршували село Воля Володська.

В руїнах виселеного села було безлюдно і тихо. Ми відпочили тут, а перед відходом зайшли на братську могилу, щоб попрощатись з нашими друзями, що впали як члени УПА й ОУН в геройському бою і тут лягли на вічний супочинок.

По семиденних маршах прибули ми на Лемківщину. Голод став докучати нам чимраз гірше, бо по дорозі не було де роздобути харчів.

Наша сотня прибула на Лемківщину зовсім несподівано для ворога. Наш удар на якусь зустрічну невелику ворожу частину викликав в її рядах справжній переполох: польські жовніри і старшини тікали, як зайці, залишивши весь свій табір. Тут було чимало зброї, але для нас тепер найбільшу вартість представляли харчі. На щастя, ми їх знайшли в здобутому таборі подостатком. Наїлись, наладували наплечники муніцією, виміняли собі зужиту зброю й подались далі, на Хрещату.

Другого дня нам знову пощастило: ми наскочили несподівано на польський транспорт ранених, що здався нам без бою. Ранених і санітарів ми лишили в спокою, а зліквідували лише боївку, що охороняла транспорт, та skonфіскували багатий запас харчів.

На Лемківщині ми не задержувались довго. Хоч приймати бої нам приходилось раз-по-раз, ми вперто посувались до словацького кордону. В липні 1947 р. ми звели останній бій з поляками і перейшли польсько-словацький кордон. Тут зустріла нас чеська «руда армада», але чехи відвагою ні трохи не грішили. Вони стріляли лише здалека і ставали до бою лише тоді, коли бачили свою величезну перевагу. При безпосередньому зударі чехи відразу кидались врозтіч.

На Словаччині побачили ми зовсім інший світ. Наслідків «опіки» московського «старшого брата» тут ще не видно було. В порівнянні до умовин життя на українських землях, на Словаччині панували ще скрізь добробут і свобода. Московсько-большевицька система терору й провокації ще не в'їлась словакам в тіло. Не було ще тут і «ушасливлюючих» колгоспів. На полонинах пасли дівчата корови, співаючи безжурно веселі пісні, а в селах гостили нас привітні словачки смачними харчами. Словацьке населення поставилось до нас дуже прихильно, хоч і допитувалось, чому це ми так завзято воюємо проти «братів русів». До наших вияснень вони прислухались уважно.

Та Москва не випустила нас із своєї опіки і тут. Проти нас змобілізовано, на доручення московських комісарів і під їхнім керівництвом, колишніх чеських та словацьких комуністичних партизанів та заставлено переслідувати нас словацьку і чеську поліцію.

Наша сотня по якомусь часі розчленувалась на менші частини. Наш відділ після низки боїв і пригод добився нарешті щасливо до американської зони Німеччини.

Не пощастило в тому останньому рейді самому нашому командирові — Бурлаці. Досі він був наче характерник: з найбільших боїв виходив живий і здоровий, хоч завжди першим ішов у бій і останнім відступав, і з кожного, навіть найбільш безвиглядного положення він умів знайти щасливий вихід. І тут, на Словаччині, він зумів прорвати кожне оточення й виминути кожну засідку ворожого війська. Аж врешті удалось большевикам зловити його при допомозі нікчемного підступу. До крайніх хат села під лісом, де спинився був відділ к-ра Бурлаки, вони підіслали своїх вишколених партизанок, що перебрали там ролю господинь. Ситуація в тих околицях була тоді непевна і командир Бурлака, бажаючи не наражати на небезпеку когось із стрільців, вибрався з лісу до села за харчами та в цілях розвідки сам особисто. Обережно зайшов він до одної з крайніх хат і, не припускаючи підступу, поставився з довір'ям до словачки, що прийняла його дуже гостинно і ще дала хліба та сала для хлопців. Та в момент, коли він виходив з хати, вона захопила окритий залізний лом і ззаду вдарила його з усієї сили по голові, а тоді покликала умовленим сигналом окритих в селі комуністичних посіпак. Командир Бурлака упав від несподіваного удару зомлілий і прийшов до свідомості: щойно в руках червоних жандармів, закутий в кайдани.

Таким підступним способом зловили большевики того, кого в відвертому бою не спроможні були знешкодити протягом багатьох літ. Типово по-московськи: підступом і зрадою. Та командир Бурлака виявився незламним і супроти всіх методів большевицького слідства. І під час слідства, і на судовій розправі, і під час смертної екзекуції над ним, він поводився мужньо і гідно, викликаючи тим подив і визнання героїзму українського революціонера.

Соколенко

Останній бій на рідній землі

Гарний весняний день 1947 року, день Святого Духа, — залишиться в моїй пам'яті назавжди. Тоді наша сотня прощалась з прекрасними Карпатами і з українськими селами, з яких польські та російські більшовики вигнали їхніх господарів. Села zostалися безлюдними. Тільки головними шляхами Лемківщини чути було гуркіт автомашин, що вивозили награване майно наших селян.

Під охороною ночі повстанці вели розвідку, бо вже не було українського населення, яке допомагало їм, даючи потрібні відомості. Не легко було й роздобути харчі, бо ворог так щільно залляв ціле «Закерзоння», що тяжко було діставати харчі з підземних магазинів. Удень треба було постійно бути в бойовому, бо кожної хвилини можна було сподіватись наскоку.

Наша сотня оперувала^[131] в районі «Холодного Яру». Тому, що тут не було великих лісів, ми мусіли маневрувати, раз-у-раз змінюючи місце постою.

Теплого червневого вечора, з суботи на неділю, коло 200 вояків нашої сотні перемаршували з П'ятківського лісу під село Добрянку, Перемиського повіту, і заквартирували на порослому деревами горбку. По дорозі, переходячи село Добрянку, стрільці роздобули трохи бараболі. А що в тому місці були підземні магазини з м'ясом, то приготувлялись дещо й зварити. У глибокому ярі кухарі знайшли відповідне місце, добре його замаскували і поробили з чатиння^[132] дахи, щоб дим не виходив угору, а розходився по лісі.

Почало заноситись на день. Службовий підстаршина повідомив, що обід, вечеря й снідання вже готові, щоб рої по черзі підходили до кухні. Решта сотні була в поготівлі. На горбку почався рух. Деякі стрільці ще спали, інші вже були готові і з їдункою^[133] чекали на свою чергу. Кухарі швидко роздавали їжу. Скінчивши їсти, замаскували місце, де були вогні, і долучились до сотні.

З-за обр'ю висунулось велике жовте коло і своїми першими променями освітило безлюдні села. Незабаром золоте проміння прoderлося і до нас крізь чатиння густих ялиць.

Дехто з вояків відмовляв^[134] молитву, інші перевіряли зброю або заводили розмови. Панував святковий настрій. Курінний капелан отець Кадило повільним кроком переходив оборонну лінію, спинявся коло стрільців і повідомляв, що сьогодні — перший день Зелених Свят. Звичайно церковні й національні свята ми урочисто святкували. Робили престіл, отець Кадило убирав священничі ризи і під спів нашого маленького хору відправляв Службу Божу. Сьогодні ж у нашому таборі настрій був хоч святочний, але сумний. Не приготувляли престолу, і отець Кадило не в ризах, а в сірій шинелі обходив бойову лінію.

Десь біля 10-ої години ранку стежа повідомила, що краєм лісу, в напрямку села Ляхови пішла мала польсько-більшевицька частина. О год. 10:30 прибігли задихані стрільці й сповістили, ідо від села Ляхови на наш табір розстрільною йдуть поляки.

На горбку, де ми квартирували, не можна було приймати бою. Командир Громенко дає наказ до контратаки. Швидкими скоками сотня відійшла на яких 200 метрів від нічного постою на рівнину. Треба було займати оборонні становища, бо вже було чути ворожі голоси.

Ворог вже близько, ми бачимо, як він підсувається чимраз ближче. Вже не більше як сто метрів від нас. Мені довелось бути на лівому крилі з роєм Лози, і на нас наступало вороже праве крило на чолі з їхнім капітаном. Вимахуючи прутиком, він подавав команду і остерігав своїх стрільців. Але його вояки голосно розмовляли та сміялись, не припускаючи, що ще кілька кроків і багатьох з них зустрине смерть.

Вже зовсім близько. Може 70, може 50 метрів. У кожного повстанця вже дрижить палець на крісовому язичку. По нашій лінії тихо перейшов наказ: брати на мушку, щадити амуніцію! Потім ще наказ: на свисток — вогонь!

І ось розлягся свист і рівночасно затаракотіли автомати й кулемети. Ворожа лінія скошена нашими кулями. Чуємо зойки та стогони ранених. Ті, що не впали, почали втікати. Але й їх зустріла доля їхніх товаришів. Переді мною, може за десять метрів, лежить убитий польський капітан — в руці стиснув він рукоятку пістолі, а збоку на кашкеті блищить у нього герб «демократичної» Польщі.

Ранені просили: «Коледзи, не забійце!»^[135], а інші кричали: «Боже, за що я умерам!»^[136] Звичайно, знаходячи на побоевищі раненого ворожого вояка, ми давали йому першу поміч і забирали на

санітарний пункт. Тепер першої помочі дати не було часу, бо треба було чимскорше переходити в інший ліс.

У віддалі 5-7 метрів один від одного обережно подаємося вперед. З правої сторони доносяться голоси, — то друга польська частина поспішає на поміч своїм. Залишивши заднє забезпечення — одну чоту — тихо прямуємо вперед. Перед нами глибокий яр, а далі стрімка скеля. По лінії знову наказ: швидко добитися на вершок скелі і там зайняти становища, щоб дати змогу долучитись задньому забезпеченню.

На колінах, хапаючись за корчі, дряпнемося угору. Вже долазимо до верху, аж нараз чуємо польську мову. Це була друга ворожа лінія. Поляки, мабуть, певні в перемозі своїх колег, не припускали, що тут можуть бути «бандеровці». Опам'ятавшись від несподіванки, вони відкрили сильний вогонь. Але він нас не разив, бо ми були під захистом стрімкої скелі, кулі свистали понад нашими головами.

За хвилину позад нас у яру почали розриватись гранати. Але вони теж не робили нам шкоди. Ми повземо аж під вершок скелі і звідтам кидаємо гранати, які падають у самі ворожі становища. Знову зойки ранених. З криком «слава» ми вилазимо на вершок. Ворог починає утікати. Польські вояки так були дезорієнтовані, що один з них забіг на праве крило нашої сотні, а то перша чота була у польських уніформах, — запитав: «Ктура то компанія?»^[137]

Заднє забезпечення долучається до сотні. На його місці к-р Громенко залишає іншу чоту, бо ворог зібрав свої недобитки, скріпив їх новими силами й заходить ззаду.

У нас стан добрий. Убитих між нами немає. Подаємося на край лісу, щоб зорієнтуватись, куди відступати. Бачимо, як в яру, який лучив один комплекс лісу з другим, збились ворожі вояки і утікають в другий ліс. Командир дає наказ: «Кулемети на становища і сильний вогонь!»

Заклекотали знову наші кулемети. Звертаємо ліворуч. Там думаємо перейти головне шосе, яке провадить з Перемишля до Сянока, і переправитись в більший ліс. Ворог іде слідом за нами. Вже наше заднє забезпечення відкрило вогонь. Подають по зв'язку, що одного з наших поранено в руку. За кілька хвилин вже і другого важко ранено. З раненими відходити не легко. О год. 2-ій пополудні підходимо до шосе. Переднє забезпечення повідомляє, що з другої сторони шосе є ворожі застави. Видко, ворог добре приготувався до облави і скупчив

великі сили. Перейти неможливо, бо ворог окопався. Ззаду теж почався наступ на наші частини. Командир дає наказ посуватись направо краєм лісу, там на горбку займати становища і боронитись до вечора.

Сотня зайняла догідні^[138] становища і окопалась. Коли ми пішли праворуч, ворог стратив^[139] нас з очей і, не знайшовши наших слідів, повернув у інший бік. Незабаром над лісом почали кружляти літаки-«кукурудзяники» й обстрілювати нас зі скорострілів. Коли почало смеркатись, кожний з нас відітхнув з полегшею. Знаючи, що ми сховались десь в лісі й напевно будемо пробувати з нього вирватись, поляки ще за дня почали розставляти застави з артилерією, мінометами та скорострілами. Наш обсерватор^[140] вибрав собі місце на високому дереві.

Коли смеркло, командир дав наказ приготувитись до маршу. Треба було добре розвідати, щоб не наткнутись на ворожу заставу і перейти без сутички. Як на злість, місяць підійшов високо вгору і освітив все навколо. Сотня шнурком тихо вирушила в напрямку села Доброї. Час від часу передається наказ командира — бути тихо! Вийшли на край лісу, де з горбка вже видно село. Ідемо ярком в сторону села, бо там напевно ворог найменше сподівається нашого переходу. Передня стежа підійшла до крайніх хат і натрапила на польську частину, але ворог не помітив її, і вона подалася назад. Посуваємось вправо. Стежа, перевібивши терен, подає знак, що в тому місці немає ворога. По рядах знову наказ: «Обережно й тихо маршувати!» Кожний насторожив уха, стискає в руках кріса. Хильцем^[141] переходимо поміж хати і опиняємось на другій стороні села. Ворог напевно й не припускав, щоб у таку місячну ніч ми могли переходити у нього під носом. «Слава Богу!» — можна було почути з уст не одного повстанця.

Заходимо в лісок під селом Пилою у віддалі двох кілометрів від ворога. Наші ранені почувають себе зле — доктор Шувар робить, що може, щоб допомогти їм. Сотня розтаборилась. Службовий вислав забезпечення, і стрільці — звичайно, в поготівлі й на становищах — почали засипляти. Курінний і сотенний теж поклялися спати. Моїм обов'язком було справдити забезпечення й перевірити оборонну лінію. Я покликав службового підстаршину і ми пішли вдвох на перевірку. Я подивляв втомлених стрільців, що по цілоденнім бою, без їжі, охороняли сон своїх друзів.

Коли почало розвиднятись, майже ніхто з нас уже не спав, бо кожному було цікаво, як ворог буде наступати на порожній ліс. Коли добре розвиднілось, почала бити артилерія. По півгодиннім гарматнім вогні, двома лавами, ворог рушив у наступ. Перша лінія, дійшовши до узлісся, відкрила сильний кулеметний вогонь. Ми здалека приглядались і сміялись. Потім спокійно, по-християнськи, відсвяткували другий день Зелених Свят. В цей день наша сотня прощала свою скривавлену землю. Тяжко було розставатись, хоч з пустими, але рідними селами, з чарівними Карпатами. А найтяжче було залишити наших друзів, що полягли в обороні Батьківщини, і тих, що залишались продовжувати боротьбу. Наша частина одержала наказ — прорватись у західню зону Німеччини.

З великими труднощами й боями удалося нам пройти повні ворожих застав і засідок терени й прорватися через кордони до вільного західного світу, щоб своєю появою тут задокументувати боротьбу українського народу та розповісти про звірячу суть московсько-большевицького імперіялізму.

Туча

Один крок до свободи

Наша група вже два з половиною місяці в рейді. Здавалося б, мета вже перед нами, одначе, коли ми опинились в пограничному пасмі озер на чеській території, виявилось, що до осягнення мети ще далеко. Тут ми побачили, що озер не пройдемо. Перша спроба запровадила нас на ворожу заставу, і ми втратили нашого відважного провідника, друга Зоряна, якого прошили смертельні кулі ворога. По засягненні^[142] розвідки рішено змінити курс дороги на північ.

Була холодна та вогка друга половина жовтня 1947-го року. Вечором, забезпечившись на одному хуторі харчами, яких не було в нас вже два дні, вирушаємо в новому напрямі. В п'ятій годині над ранком попадаємо на велику річну запору поміж містом Собеслав та електрівнею^[143]. Якщо не пройдемо ріки, наше положення буде безвихідне. За рікою кличе нас «ліс-батько», якого по пройденій дорозі ми не стрічали. На дворі морозний ранок. Білий іней вкрив траву. Робимо сліди, а це недобре. Підходимо ближче електрівні, шукаючи човна. Знайшли. Рвемо ланцюг, що ним човен прив'язаний до дерева, і рішаємо: першим поїдуть поручник Дідик та друг Петро, відтак ми, молодші. Сідають, вже пливуть, бачимо їхні контури на середині ріки — і раптом крики: «Потопаємо, рятуйте!» Чути плюскіт води і... спокій. За хвилину човен випливає на поверхню води, а за ним виринає тільки друг Петро. Командир Дідик зник у хвилях ріки. Миттю кидаємось шукати другого човна. Є, але на дні вода. Рішаю плисти в ньому, хоч бачу, що тут спеціально залишені діряві човни. Веслую. В човен набирається чимраз більше води й недопливши до середини ріки, човен потопає, а я кидаюся в холодну воду. Нормально плисти не можу, бо повний наплечник тягне мою голову у воду. Горілиць допливаю до берега. Останками сил деруся на високий берег, а вилізши, почуваю, що, скутий замерзлим вбранням, не можу встати. Мене огортає розпука. Там потопає друг, а я не можу піднятися з землі та йти його рятувати. Сила волі перемагає. Поволі підношуся, ломлю на собі льодові окупи і даю пораду Петрові, що останнім зусиллям придержується човна, щоб, веслуючи одною рукою, підплив

до берега. Він підпливає, однак не може зблизитися до моєї простягнутої руки. Він уже так близько мене, та враз хвилі поволі відпихають його знову на середину ріки. Я не видержую й починаю голосно молитися. Однак друг Вася не дармував. Він знайшов добрий човен і в останній момент витягнув з води непритомного Петра. Ми, поки-що, врятовані. Але командир Дідик загинув таки у хвилях ріки.

Та не час роздумувати над болючою втратою. В небезпеці ще одно життя. Несемо друга до лісу. Він близько. Ситуація стає критичною, бо неможливо розжити вогонь: сірники замокли. Петро хворий на легені й в такому положенні треба числитися з його неминучою смертю. Але цього бути не може! Він скульптор, натхнений боротьбою УПА — він мусить ще виконати наказ Проводу. В першій мірі треба вернути йому свідомість. Ставлю його плечем до дерева і довго б'ю, б'ю! Це добре. Петро відкрив очі. Розглядаюся по околиці. У недалекій віддалі видно доми передмістя. Приходить рішення. Зайдемо в один із них, там огріємося і перебудемо день. Це одинокий^[144] рятунок. Вправді можуть нас видати, але краще згинув у боротьбі, як вмерти знеможеному у лісі.

Надворі світає. Підходимо. В одній віллі світло. Прямуємо туди. Стукіт в двері. Відчиняють і нагло: «Ах, так це бандерівці!» Вияснюючи в чому справа, заспокоюю їх. Добре серце господарів бере верх над страхом, і вони негайно починають рятувати Петра. Напувають його вином та гарячою кавою, а він, відзискавши^[145] втрачену вдруге по дорозі пам'ять, переляканими очима водить по кімнаті та по присутніх, зривається, хапає за ППШ, хоче стріляти. Відбираю з його рук зброю, садовлю у фотель, заспокоюю. Одержавши сухе білля^[146] переодягаємось. Але це ще не кінець. Мусимо перебути тут цілий день. Прошу господарів переховати нас. Вони бояться, в місті квартирує курінь чеського війська, сотня четників (поліція), а крім того звечора приїхало три авта партизанів-комуністів, призначених для боротьби з «фашистами». Я заспокоїв їх та вияснив, що великої небезпеки немає, що все залежить від них, якщо вони нікому не скажуть про наше перебування, то все скінчиться якнайкраще. Це їх в деякій мірі переконало. Вони запровадили нас на стрих недалеко обори, де ми зарилися в сіно й очікували, що принесе нам день. Ранок пройшов спокійно. Вполудне ми чули розмову під хатою четніка з дочкою господарів. Той розказував дівчині про «бандитів» під

електрівнею і запитував, чи вона чого підозрілого не бачила. Одержавши відмовну відповідь, відійшов. Усміхнена господиня принесла нам добрий обід і розказала, як завзято шукають нас большевицькі посіпаки. Прийшов вечір. Ми врятовані! Подякувавши нашим милим захисникам, відходимо в морозну, темну ніч. Та вона нам не страшна. Ще лиш один крок, проскочимо чесько-німецький кордон і ми — у вільному світі.

Ема Ольська

Зв'язкова Тетяна

Надзвичайні сходи́ни Н-ського штабу групи УПА добігали до кінця. Сотник П., що проводив засідання, відчитав резолюцію, яка кінчалась такими словами: «На місце вбитої ворогами закордонної зв'язкової Зіни, призначається дотеперішня районова зв'язкова Тетяна. Тому, що діяльність кур'єрки охоплює часто ворожі території, а з тим зростає ризик, зв'язкова Тетяна має право це нове призначення добровільно прийняти, або відмовитись від нього...»

Тут сотник звернувся в сторону дверей і гукнув:

— Просити друга Тетяну!

За хвилинку в кімнату увійшла молода, середнього росту дівчина з чорними кучерями, що спадали на ліву частину обличчя і майже закривали синє око. Вона стала біля дверей і по-військовому зголосила свій прихід.

— Сідайте, — попросив сотник.

Дівчина наблизилась до стола, сіла і слухала.

— Друже Тетяно, наші надзвичайні сходи́ни вирішують одну з важних справ. Кілька днів тому польська розвідка зловила під час переходу кордону нашу найкращу кур'єрку Зіну. Після довгих і страшних катувань її розстріляно. Вчора... Однак зв'язок з закордоном не сміє перерватися. Нам приходить частіше висилати на захід, до Німеччини, малі повстанські відділи, щоб вони своїми рейдами виконували відповідну пропагандивну роботу в світі, інформували керівні кола і загал нашої кількасоттисячної еміграції про сучасний стан боротьби на наших землях. Наслідком цієї нашої акції є численні повідомлення в світовій пресі про УПА. Щоб виконати наші завдання у багатьох інших напрямках, нам потрібно втримати постійний зв'язок з закордоном, що й виконувала блискуче славної пам'яті друг Зіна. На її місце пропонуємо вас, друже Тетяно. Ви задовільно володієте польською мовою, непогано німецькою, а все це набагато влегшить вам здійснювати ваше завдання. Тут сотник П. замовк на хвилю, а згодом знову почав:

— Ви маєте право відмовитись від цього, бо на таку працю треба піти добровільно...

Сині очі блиснули з-під чорних кучерів. Дівчина встала.

— Друже сотнику! — сказала. — Спасибі вам за довір'я і доручення мені такого важливого посту. Я готова на наказ. Всі призначені мені обов'язки виконуватиму совісно, бо знаю, яку вони мають вагу для нашої справи.

На обличчях приявних було помітне вдоволення.

— Друже Тетяно, ви відняли нам своїм рішенням багато турбот. Ми віримо у ваші здібності, у силу вашого характеру, у ваше щастя. В імені цілого штабу бажаю вам багато успіхів на новому пості!

Сотник міцно стиснув руку новій закордонній зв'язковій, а за ним почали підходити й інші старшини та висловлювали їй свої побажання.

Помалу почали розходитися. В кімнаті залишився сотник з двома старшинами і Тетяна. До неї звернувся сотник:

— Чотовий К. зазнайомить вас ближче з вашою працею і видасть вам відповідні інструкції. Друг Богдан оформить вам документи та подасть перший зв'язок, що є першим пунктом довгої кур'єрської лінії. Ваша перша подорож буде до Баварії, тобто в південну Німеччину. Це американська зона окупації. Між іншим розвідаєте, що сталося з відділом командира Громенка, який два місяці тому вирушив у рейд і досі не відомо, чи він щасливо досягнув своєї мети. Про інші справи поінформує вас чотовий К. та друг Б.

Сотник сердечно розпрощався з Тетяною і вийшов. Надворі пристанув на хвильку, деякий час прислухувався до шуму сосен, а відтак пішов далше.

Замерзла земля. Помалу домерзав 1948 рік.

У невідоме

— Замкнути двері! Від'їжджаємо! — різко крикнули польські кондуктори. Переповнений експрес Перемишль-Краків помалу вирушав з залізничного двірця.

Ванда Беляк, студентка краківського університету, сиділа при вікні вагону і вдивлялась в осінній краєвид, що за вікном. На колінах у неї лежала книжка. Якийсь роман, що його вона вже кілька разів пробувала читати, але якось читання не йшло. Не була в силі зосередити думки. Вони блукали по залишених дорогих місцях, рідних сторонах, де кожний корчик, кожна стежка були їй знайомими. Пригадувала: аж сльози виступали їй на очах, коли передавала звіт своєї чотирилітньої праці. Якщо відчувала легке дрижання і прискішений стукіт серця від'їжджаючого в невідоме, то це не був страх, зовсім ні! Тільки тривога, що одна помилка, і стільки покладених на неї надій і довір'я багатьох людей пропало б назавжди. Який сором! Напевно не пережила б того.

Так роздумуючи, заснула. Коли пробудилася — була ніч. Далеко миготіли світла міста. Подорожні зодягалися, збирали клунки. Тетяна вдягнулася в плащ і чекала. Коли поїзд зупинився, помалу вийшла на перон і в думці перехрестилася, дякуючи Богові, що перший етап подорожі перебула щасливо. На станції вешталися міліціанти, але про документи ніхто нікого не питав.

Була одинадцята година вечора, коли стомлена дівчина дійшла до вулички Х. Одноповерховий дім з числом, якого їй потрібно. Увійшла в темний коридор, знайшла сходи й почала обережно йти вгору. Тремтячими руками пошукала в кишені сірники і викресала вогню, щоб відшукати двері «ліворуч від сходів». На дверях візитна карточка: Б. У. Р.

Так, це тут. Тетяна застукала обережно. Зупинивши віддих, наслухувала. Ніхто не відповідав. Постукала ще раз, сильніше. За дверима хтось заметушився. Заскреготів ключ у дверях, одночасно почувся плач малої дитини. Відкрились двері і з-поза них виглянуло обличчя жінки, освітлене миготливим світлом свічки.

— Чи тут живе пані Р.? — спитала Тетяна по-польськи. — Я приїхала від її брата; він дуже хворий і потребує помочі. На його

прохання я приїхала сюди...

— Бідолашний хлопець! — відповіла теж польською мовою жінка в дверях, не виявляючи особливого заскочення. — Здається, він ніколи не виздоровіє.

Після того попросила Тетяну до середини. Вони пізнали одна одну. Розмова була умовленим для них гаслом.

Як тільки двері зачинено, обидві жінки кинулись одна одній в обійми. Радість світилася в очах господині і гості.

— Роздягайтеся, дорога госте! — сказала по-українськи господиня дому. — Я звуся Ірина, так і кличте мене.

Перейшли до другої кімнати. Над ліжком блимала маленька лампа. Коли Ірина почала підготовляти скромну вечерю, Тетяна нахилилася над ліжечком, в якому схлипувала маленька, може шестимісячна дитина.

— Ну, цить уже, доволі плакати, — заспокоювала її Тетяна. Дитина помалу заспокоїлася і з цікавістю гляділа на незнайоме їй обличчя широко розкритими чорними оченятами. З кухні виглянула Ірина:

— Це Ігорчик, єдина згадка по ньому. Згинув на початку цього року...

На очах молодой жінки заблищали сльози. Тетяна мовчки дивилась на неї. Що повинна їй сказати? Всякі вислови співчуття ранили б серце її нової подруги. А врешті, так згинув теж її, Тетяни, батько, якого вбили москалі підчас «акції», так впали у бою два брати — вояки УПА. Чи треба впадати в зневіру? Чи слова потіхи заспокоять, відженуть біль із душі? Хіба тільки розповідь свого горя, спогади про дорогих осіб можуть дещо втішити серце і перенести думки в минуле.

...Було вже далеко поза північ, а дві жінки ділились своїми спогадами, враженнями; з їх слів виростали тіні тих, що жили, змагалися і відійшли...

— Денис називаюся, — представився Тетяні молодий чоловік, якого привела Ірина. Високого росту з ніжним, немов у дівчини, обличчям стояв перед нею і, здається, сам відчував, що йому не підходить робітничий комбінезон, в який він був зодягнений.

— Пані Ірина поінформувала мене про вашу дорогу, — продовжував молодець, — однак в останніх днях зайшло чимало змін. Давні дороги пильно тепер стережуться польською розвідкою. Арештувань на тих пунктах ще не було, але їх можна сподіватись

кожного дня. Не виключене, що і пані Ірина є на листі підозрілих, тому обережність не зашкодить. Тому теж до кордону я вас проведу, а далі будете шукати самі шляху, не користуючись давніше вживаними контактами...

Тетяна добула з торби карту, і всі троє почали обмірковувати найкращий шлях.

Пізно увечері Тетяна і Денис прибули до малої прикордонної місцевості. Ніч була дуже темна. Падав дощ зі снігом, їхні одяги скоро промокли наскрізь. Одначе треба було йти даліше. Вийшли за село. До кордону — яких чотири кілометри, але треба йти помалу, обережно, а ще в таку погоду, то й часу проминає багато. Півтори години ходу і нарешті побачили перші кордонні стовпи. Направо блимало якесь далеке світло. Правдоподібно станиця прикордонної сторожі. Одначе в таку погоду і прикордонникам не хочеться надто сумлінно берегти цілоти польсько-совєтської держави. Значить, можна буде спокійно перейти.

Нараз — Тетяна зачепила ногою об щось. Впала, пробувала встати, але ще більше замоталася в якомусь дроті, що його перед тим не можна було побачити. Коли вимоталась із пастки, тоді вже над кордоном блиснуло зелене світло ракети, за нею прорізала темряву небес ще одна і з боку станиці почулись постріли. А далі цілий кордон заклекотів від кулеметних і крісових стрілів.

— Втікайте! — шепнув Денис. — Ви наступили на алярмовий дріт. Може вам вдасться просмикнутись крізь прикордонну смугу, а там зараз починається ліс, що тягнеться аж на чеську сторону...

Стиснув їй руку. Тільки раз на коротку мить Тетяна побачила його обличчя. Воно вже не було дівочим. В руці блиснула пістоля. Одначе на думки не було часу. Пригнувшись, побігла. Напружила всі сили, щоб якнайскорше добігти до лісу, чорну стіну якого побачила при світлі нових ракет. Добігла до перших корчів, як далеко за нею піднялись крики: «Стуй! Стуй!...» А потім постріли і свист куль. Побігла даліше. Ось уже високі дерева, на краю лісу гушавина, а за нею справжній великий ліс, схоронище й приятель повстанця...

Як довго йшла тим лісом, Тетяна і сама не могла б сказати. Сили її опускали щораз більше внаслідок утоми, а ще більше від нервового напруження. Дедалі ліс ставав рідшим і надворі неначе видніло. Останками сил перейшла на якусь луку за лісом і зупинилась біля

копиці сіна. От щастя, — подумала, — що хтось заготовив на зиму! Закостенілими руками зірвала верхню мокру верству сіна і почала робити собі нору, неначе справжня лисиця. Всунулась туди, закрила за собою старанно отвір і смачно заснула.

Пробудилась і зразу не знала, де вона. Помалу усвідомляла собі нічну пригоду. Що сталося з Денисом? Де були чеські прикордонники, як вона перейшла кордон? На ці питання не могла знайти відповіді. Справді маю щастя, пригадала слова сотника П. і усміхнулася.

Дощ уже не падав, але взяв приморозок. Одяг обмерз і Тетяна дивувалась, що в неї нема гарячки, бо простудитись в таку ніч можна було дуже легко.

На шиї у неї був завішений маленький пакетик. Здійняла його і перевірила. Ні, славити Бога, не промок!

Осінній день уже кінчався. Скоро тільки стемніло, Тетяна вирушила в дорогу. Ген, на долині, бачила світла. Це повинна бути місцевість Х. Звільна підходила до села. Коло першої хати зупинилась і надслухувала. Селом проїхала підвода, десь розмовляли жінки.

Рішилася. Відважною ходою пройшла подвір'я і застукала до дверей. Попросили. Увійшла.

Ціла родина сиділа при столі. Вечеря. П'ять пар очей дивилися на Тетяну з німим запитанням.

— Я з відділу українських повстанців, що в силі 3000 вояків розтаборились недалеко в лісі, — сказала Тетяна і сама здивувалась мимовільній різкості свого голосу. — Чи дозволите трохи підсушити одяжу?

— Чому ж би ні? — відповів по-українськи господар. — Здійміть плащ і сідайте до вечері.

Тетяна широко відкритими очима дивилася на нього, а він зрозумів її заскочення, бо сказав:

— Ми — українці. А про ваших партизанів я чув багато. Їй-Богу славні хлопці!

При вечері Тетяна розповіла про дійсність в Україні, про щоденну боротьбу, про вивози, про колхози, про звірства москалів та інших ворогів українського народу. В очах слухачів стояли сльози співчуття з недолею їхніх братів, а деколи радості, коли Тетяна розповідала про вдалий наскок відділу УПА на червоних. Коли ж Тетяна призналася, що в околиці немає жадного відділу УПА, що вона так сказала тільки

тому, що вважала їх за чехів, що повинна ще мандрувати аж до чесько-німецького кордону, тоді старий господар сказав:

— В такій одежі, доню, тобі не можна подорожувати. Тебе кожний пізнає, що ти не звідси.

А потім до жінки:

— Ану, стара, вийми зі скрині одягу нашої Марійки, може придасться.

Тетяна передягнулася. Коли ввійшла знову до кімнати, то старий аж руками сплеснув:

— От, тепер тобі й легко буде проїхати, бо тут жінок не так часто питають за документами.

А господиня сумно пояснила:

— Це одяг моєї дочки Марійки. Померла минулого року... От і тримала на пам'ятку, а тепер пригодиться на добре діло.

Як не просили, як не молили Тетяну, щоб залишилася на кілька днів та відпочила перед важкою дорогою, але вона погодилась залишитися тільки на одну ніч. Бо, ану ж упадуть сніги, а тоді через кордон не так легко продертися.

Ще темно було надворі, як Тетяну випровадила ціла родина в дорогу. Старенький запряг конячку до возика і підвіз Тетяну до станції. Там купив їй квитка, щоб Тетяна не зрадилась незнанням чеської мови. Теж заждав до приходу поїзду, бо на станції вешталось двоє вояків з прикордонної чеської сторожі, Тетяна жажнулася на думку, що можуть спитати за документами. Однак старий теж не був в тім'я битий. Швидко підійшов до них, заговорив по-чеськи, поздоровивши уклінно. Це були його знайомі. Один з вояків кивнув головою в сторону Тетяни, мовляв, хто це? Старий пояснив, що сестрінниця приїхала у відвідини і тепер вертається додому.

— Гарна дівчина, — сказав один і підморгнув в сторону Тетяни.

Над'їхав поїзд. Тетяна зі сльозами на очах прощалася зі старим, що, немов батько рідний, остерігав її, щоб вважала на себе та казав не забувати про його родину. У вагоні Тетяна втиснулася в куток, замкнула очі і вдавала, що спить. А тим часом обдумувала план дальшої дороги.

В Празі пересілася на інший поїзд без ніяких пригод. Тепер їхала прямо на захід. Обчислила, що на станцію, віддалену приблизно на 30

кілометрів від чесько-німецького кордону, повинна прибути коло десятої години вечора.

Однак поїзд спізнився на чотири години. Була друга година ночі, як Тетяна вийшла з поїзду на маленькій станції. З того ж вагону висіло^[147] ще двоє пасажирів, які відразу десь зникли. Тетяна перейшла маленьку вуличку і опинилася в полі. В темряві було трудно зорієнтуватись. Назустріч віяв гострий морозний вітер. Загорнулася щільніше в хустку і пішла скорою ходою. Коли б тільки чимскорше до лісу!

Надворі вже було доволі ясно, як Тетяна дійшла до якогось чагарника. В гущавині пристанула, розглянувшись кругом. Не було жадної позначки людського життя. Розгорнула вузлик, повний всякого добра, яким її обдарувала українська родина. Підкріпилася, відпочила трохи і знову в дорогу.

Сонце вже давно зайшло, а Тетяна все ще йшла. Постановила не відпочивати, щоб ще цієї ночі перейти кордон. Як далеко до нього, вона не знала. Коло півночі дівчина зовсім вибилася з сил. Голова горіла, ноги ледве ворушилися, але в підсвідомості тліла думка: треба далше йти, йти, йти!

— Пам'ятаю ще, що ліс скінчився, і я сходила в якусь долину. Сама не знаю, як опинилася коло будинків. Надворі світало. Хотіла знайти якесь схоронище від морозного вітру. Тому йшла, хоча не знала, хто живе в тих будинках — ворожі, чи байдужі люди. На хвилю оперлася об стіну дому...

Несподівано хтось заговорив німецькою мовою:

— Що ви тут робите? Хто ви?

Я відразу опритомніла: це ж я вже по тім боці кордону!

Переді мною стояв чоловік у зеленому капелюсі з пером і запитливо дивився на мене. Він пояснив мені, де я і як далеко до потрібної мені місцевости.

Ще того ж самого дня Тетяна була зі своїми. Її радісно зустріли друзі, вояки УПА, що кілька місяців тому прибули сюди. Але Тетяна їх перевершила: тільки шість днів потребувала на дорогу з України в Німеччину.

В. С-ко

На стриху^[148]

Тоді для кожного було вже ясно, що німці війну програли. Лінія фронту, вигинаючись в судорогах, майже торкалася Львова. До Перемишля хвилями напливали люди зі сходу, їхали переповненими поїздами, пробиралися по багнистих дорогах тягаровими автами та роверами^[149]. Перестрашені, розповідали всілякі страхіття. Перемиський допомоговий комітет, де референтом суспільної опіки працював Василь Ногайський, допомагав збігцям, як міг. Тоді на цих теренах ОУН розпочала масову мобілізацію всіх сил і ресурсів для боротьби з навалюю московсько-більшевицьких армій.

На вулицях купками стояли люди, з жахом вдивляючись у наклеєні на мурах афіші з списками українських націоналістів, засуджених на страту. Щодня розстрілювали їх і вішали на площах, по льохах, поза містом на пустирях. Гестапівська бестія, передчуваючи близьку загибель, нестямно кидалась, хапаючи щораз нові жертви.

Далеко за лісистими пагорками гупали гармати — то, вгризаючись, як хорти у вовка, німецькі відділи переслідували обози Ковпака, що прoderся в глибоке їхнє запілля. А обози посувалися помалу в Карпати, завантажені «партизанами», гулящими бабами з револьверами при боці, награбованими у місцевого населення подушками, перинами, коцями...

— Зближається страшний суд! — казав маленький швець із шрамом через цілу щоку, що його здобув у Першій світовій війні. В комірчині на Франківській, яку я в нього винаймав, він вичитував мені вечорами з Біблії про птахів із залізними дзьобами, про світ, дротами обснований^[150], і про кари пекельні, що спадуть на Україну. Він вірив нерушимо, що саме про Україну писали старозавітні пророки у своїх натхненних книгах.

У ці гарячі дні приїхав до мене з Медики друг Микола — золотоволосий юнак з синіми полтавськими очима. Тоді ще не мав він свого псевда «Месник» і не міг знати, що судила йому доля бути редактором упівського «Перця» і згинуту на широкій галявині в карпатському лісі. Микола не уявляв собі життя без віршів, і навіть

тепер, ставши на порозі моєї комірчини, замість привітатись, задекламував:

Вдарити й розбити ворогів!

Спало місто і не знало:

Скоро звідкись грізний гримне стріл...

Микола розповів, як то вчора вночі скинули біля Медики з літака советську парашутистку. Вона впала на тополю, недалеко крайньої хати. І тут її побачили вранці діти. — Знаєш відьмині гнізда? — казав Микола. — Такі зелені й круглі, що ростуть на деревах. Ну, так труп тієї дівчини в зеленому «комбінезоні» виглядав з тополі, як відьмине гніздо...

Микола приїхав до мене прощатись — з своєю сестрою Олею, яку пізніше знатимуть в УПА, як Марійка Степова, він мав наступного дня вирушати до лісу.

Увечері ми сиділи з ним на перемиському кладовищі і дивилися, як розжарений диск сонця поринав за чорними зазублинами далеких лісів. Микола знову читав мені, цим разом уже свої власні, вірші і вголос мріяв.

За кілька днів після того я сидів у незнамому мені домі на торговій площі, чекаючи на фіру. Приходили якісь заклопотані люди з пакунками, щось пошепки говорили з господарем. Тоді — конспіративно — відвертався я і, нудьгуючи, дивився у вікно на безлюдну площу — на купи сміття, розбиті скриньки і тьмяні калюжі... З головної міської вулиці долітали гуркіт німецьких автомашин і глухий гомін голосів.

А десь пополудні разом з другом Орланом^[151] виїжджав і я з Перемишля. Весело бігли коні, фіра підстрибувала на вибоїнах Добромильської вулиці, і в ногах у нас під соломою озивалися «фінки».

Поминули молочарню, де не за страх, а за совість відробив я шість місяців. У широкому вікні промайнула якась постать. «Значить, не всі ще виїхали». Довгими штахетами пропливло, похитуючись, кладовище, де проїдалися ми з Миколою. Вїхали в лани перестиглої кукурудзи...

Ночували в Аксманичах, на широкому ліжку, під периною. На стіні над нами, оточений фотокартками господаревих свояків та своякинь у

вишиваних сорочках і мундирах цісарського війська — висів друкований портретик худої і чорнявої людини з проникливим поглядом.

— Хто це? — запитав я господаря.

— А хіба пан не знають, хто то є? Та ж то Степан!

День провели на селі. За стодолюю закопали три скрині з книжками, журналами і купою циклостилевих друків^[152]. Стояли, обтираючи піт, і слухали, як дзумлять бджоли, чіпляючись за жовті шапки соняшників. По небі пливли, як шрапнельні розриви, білі хмаринки, а за пагорбами гупали гармати. Ось, здавалося б, зійти на цю гору — і вже тут вони б'ють...

Увечері в темному садку юрмилися хлопці й дівчата, вибираючись кудись в похід. Говорили тихо, курили, ховаючи жаринки цигарок в рукава. Коли вирушали, підходили прощатись. Тиснули руки...

Ми з другом Орланом поїхали в іншому напрямі. По наїждженій, м'якій дорозі заколисували нас коні. Їхали нічним лісом, як у місячній казці. Орлан сидів боком до мене, а я любувався на нього — молодого й гарного. Вітерець повівав його білявим чубом.

— Отут вештаються польські партизани! — озвався він зненацька.

— А за горою Ковпак! — додав я.

— Ну, Ковпак уже далеко, а як на гестапівців наскочимо — буде зле, бо без бою не обійдеться...

Крутою, вузькою і зарослою доріжкою спускалися з гори до села. Протупотіли дерев'яним містком і в'їхали в провулок. Спинилися коло воріт якоїсь хати, що світилася причілком у місячному сяйві.

Орлан постукав держалном^[153] батога у вікно.

— Слава Україні!

— Героям слава! — озвалося з темряви.

Рипнули ворота...

Прокинувся я на стриху від гомону голосів і плескоту води. Навколо ходили, втиралися рушниками, обережно переступали через кожух, на якому я лежав, веселі хлопці. В кутку хтось розповідав щось дуже смішне — і чи то вибухи сміху, чи сонце, що продерлося раптом у вузьку щілину в даху — відігнали від мене сон.

Розплющив очі. І ось хлопців уже немає. Я сам-один. Тиша на стриху — і весь він заллятий сонцем, що запалило пожежею кожну

соломинку. Здалеку долітає хор молодих голосів: «Боже, вислухай благання»...

Схиляючись під кроквами, підходить до мене Орлан:

— Друже, хлопці чекають!

За селянським довгим столом снідаємо: Орлан, господар хати, його маленький син, стара мати і я. Господиня розливає в склянки, гаряче молоко — урочисто, повагом, як робила це, мабуть, ще її прапращурка, охоронниця домашнього вогнища. Орлан простягає мені задрукований клаптик паперу:

— Ану, прочитайте!

Я читаю:

— «Товариші бійці, командири й політробітники! Ви вступаєте на землі Західної України. Оскаженілі з безсилої люті буржуазні націоналісти, що продалися Гітлерові, будуть ширити серед вас брехні та провокації. Вони будуть брехати вам, що радянська влада знищила українську церкву і позасилала на північ усіх українських священиків, що радянська влада зорганізувала в 1933 році штучний голод і виморила ним мільйони українських селян. Вони будуть брехати, що селян насильно заганяли в колгоспи. Вони...» — і далі заклики до бійців та командирів не вірити буржуазним націоналістам і підписи: Нікіта Хрущов — голова Ради Міністрів і Коротченко — голова Верховного Совету (цитую з пам'яті).

Я здивовано дивлюся на Орлана.

— Але ж усе це правда! — кажу я. — Як же не вірити, коли весь український народ про це знає? Як вони можуть про це писати?

Орлан регочеться, закашлюється від сміху і розплескує молоко зі склянки.

— А що, добре придумали? Оці летючки розкидають тепер наші хлопці на фронті! Це — наша власна продукція!

— Знаменито! — захоплююсь я, зрозумівши, в чому річ. — Бити большевиків їхньою ж зброєю!

— І знаєш, — додає Орлан, — політруки бояться ці летючки нищити. Подивиться такий собі йолоп — підписи Хрущова і Коротченка...

На стриху сусідньої хати вже готова аудиторія. Тридцять уважних хлопців-соколів із зошитами та олівцями чекають на мене. Коло

маленьких віконць, прорізаних у даху — сторожа. Десь там на подвір'ї і за селом — також.

Перед початком лекції я хвилююсь більше, як хвилювався б перед многотисячною аудиторією. Тут кожне слово мусить бути правдиве і на місці. Нічого зайвого.

І от солом'яну тишу порушують мої слова про письменників і поетів підсоветської України. Я стараюсь убити в дані мені на сьогодні три години всіх їх відразу. Цитую уривки віршів, даю характеристики письменників. Захоплююсь сам і бачу, що захоплюю слухачів. Починаю Сосюрин «Перстень золотий». Вже дійшов, як:

І навів я карабінку
Прямо в лоб йому.
Тільки крик «За Україну!»
Тільки крик і кров.

І нараз чуто з задньої лавки:

Але я його дружини
Й досі не знайшов...

— Миколо! — кричу. — Ти тут?

— А де ж би мені бути? — підводиться з лави і з радости червоніє, як дівчина, мій чудесний синьоокий Микола.

На хвилину лекція уривається. Але час — гроші, як сказали б тепер. І я продовжую далі про поетів і письменників.

— Алярм! — перебиває мене спокійно-напружений голос вартового біля віконця.

— Алярм! — озивається другий.

Не поспішаючи, один по одному, спускаються хлопці драбиною, і я вже не знаю, де всі вони поділися. Мене проводить друг Орлан. Через подвір'я, городом, через кладку — на гору, в ліс.

— Це у нас часто буває! — заспокоює він мене. — За годину лекцію будемо продовжувати...

Д-р Стелла Кренцбах

Живу ще завдяки УПА

Те, що я сьогодні живу й усю снагу моїх 38-ми літ віддаю вільному Ізраїлю, я завдячую очевидно лише Богові та УПА. Богові за те, що дав мені такі очі, як волошки українських піль, і золотисте волосся розлогих ланів пшениці. Що не нарисував на моєму обличчі відвічного тавра Ізраїля, і я росла, не уподібнюючись до моїх прапрадідів, Рахілі чи Ревеки, а, навпаки, нічим не різнилася від Марусі, Орисі, чи Олі, дівчат української землі. Я не раз дивувалася, чому захотілося Єгови створити мене зовсім неподібною до моєї матері, рудоволосої, зеленоокої Сари, ані до батька, чорноволосого із семітським носом та старозаконними пейсами, рабина міста Б. в Західній Україні. Сьогодні я розумію те. Його Пресвята Воля хотіла, щоб я працювала ще на славу того Ізраїля, за волю якого я молилася ціле життя; тої ще Мойсеєвої обітваної землі, якій належить половина мого серця, бо друга половина залишиться до смерти повна Любови до тої землі, на якій я родилася, на якій я зростаю.

Родилася я таки в тому містечку Б., що лежить за 75 кілометрів від Львова. Батька мого шанували в містечку не тільки євреї. Була це надзвичайно чесна людина, що життя своє вела згідно з Божими заповідями, що любила своє, але шанувала й чуже. Не дивно було, що батько мій жив у приязних відносинах з місцевим греко-католицьким деканом, до якого часто заходив на дискусії про Біблію Старого Заповіту. Донька того ж священика, Оля, була моєю найщирішою товаришкою від першої кляси. Після закінчення народної школи віддав мене батько до місцевої Гімназії Рідної Школи, хоча була в місті теж польська державна гімназія. Батько казав, що в українській школі я переноситиму менше приниження. Але він дуже помилився, вживаючи слова «менше». За вісім років навчання в українській школі я не зазнала жодного приниження. Товаришки уважали мене рівнорядною товаришкою, ставилися до мене, як до українки. В гімназії вивчила я докладно літературну українську мову, пізнала велич духа української літератури. І так з часом я стала ненавидіти ворогів України і любити її приятелів. Дома виховували мене за старозаконним звичаєм. Говорили ми не діалектом, а чистою гебрайською мовою. Батьки змалку заціплювали в мене любов до Ізраїля, такої ж поневоленої

батьківщини, як і Україна. І тоді, коли я вже почала вглиблюватися в нутро своєї душі, я побачила, що моє серце поділене на дві рівні частини. В одній горить любов до Ізраїля, в другій до України. Може комусь видається моє твердження абсурдом, мовляв, велика, могутня любов існує тільки одна. Але коли я аналізую себе ще раз сьогодні, коли вже є виключена якась хиткість, я можу сміло сказати, що обидві любови були і є однаково великі й однаково сильні!

В році 1935 я здала матуру^[154] і хотіла записатися у Львові на медичний факультет. Але моє подання відкинули разом з поданням 38-ми українців. Я була єдиною єврейкою, якої не прийняли. Тоді я записалася на філософію. Цього року виїхали до Палестини мої батьки, до яких я мала приїхати після закінчення студій. В червні 1939 р. закінчила я студії і одержала докторський титул. 28-го вересня мав відплисти до Палестини корабель, на який я мала зарезервований квиток. Але 1-го вересня вибухла війна і я не встигла виїхати зі Львова. Нові господарі — большевики спочатку ставилися до євреїв прихильно. Я відразу одержала працю в середній школі, промовчавши, очевидно, про моє соціальне походження. Але не минуло року, як одного ранку з'явилися в моїй хаті міліціонери і звеліли збирати речі в дорогу. В яку дорогу? — спитала я спокійно, думаючи, що зайшла якась помилка. Я показала їм паспорт, усі потрібні довідки. Але все було даремно. Прийшов наказ вивозити жидів на Сибір та й годі. І тоді я почала збирати всі речі, одягнулася в найліпше вбрання і думала піддатися долі. Перед виходом я попросилась до туалету. Мені дозволено. Там ждав мене рятунок. Я жила в партері^[155], вікно туалету виходило на подвір'я, я вискочила через вікно і перехідною брамою втекла на іншу вулицю. Весь час, аж до відходу большевиків, я переховувалась в моєї товаришки Олі, доньки священика з нашого містечка. Оля працювала в харчовому відділі бухгалтеркою і ледве змогла вижити нас двох. Вона ділилася зі мною останнього скоринкою хліба, і була наче рідна сестра; вона ніколи не дала мені відчувати того страху, який переживала із-за мене, наражуючи своє життя. Але і в неї, як і в мене, не було нікого. Мама не мала змалку. А батька вбили під час війни поляки — так званий легіон смерті, що складався з кримінальних злочинців і був висланий палити українські села та вбивати свідомих українців.

Коли вступили у Львів німці, я була мабуть єдиною єврейкою, що раділа їхньому приході. Я думала, що вони створять Україну, а самі підуть проти большевиків. Але як я болюче розчарувалася! Скоро моя радість перетворилася в жах. Те, що почали робити німці з жидами, а опісля з українцями, було ніщо інше, як тільки продовження большевицької жорстокости.

Жила я далі з Олею, працювала кравчиною в українських домах. Документи мала на прізвище українське, обличчя моє не було підозріле, але нерви мої не видержували. Кожного дня я бачила великі колони жидів, що покірливо йшли на смерть в супроводі декількох поліцаїв. Мене брала лють за ту покірливість. Я затулювала рота, щоб не крикнути їм: «Киньтеся і вбийте тих кількох поліцаїв, вас переважаюча більшість, згинете і так, але як герої, а не як раби!» Я часто розмовляла про те з Олею, вона казала мені, що євреї не здатні на геройські вчинки. Тоді я погоджувалася з нею. Ох, Олю, щоб я могла оповісти тобі, як вміють по-геройськи боротися і вмирати сини Ізраїля, але ти напевне сама те бачиш...

Життя у Львові ставало небезпечним і для українців. Упоравшись з жидами, німці почали арештовувати українців. Тюрми заповнилися українською молоддю, інтелігенцією, а згодом і свідомими селянами. Часті розстріли, арешти і вивіз у Німеччину в концтабори були на денному порядку. Але українці не були покірливі, як євреї, за кров вони відплачували кров'ю, за смерть — смертю. Тоді вже доходили до мене вісті про УПА на Волині. З часом рух цей зріс і поширився по всій «звільненій» німцями Україні. Я догадувалася, що Оля теж має зв'язки з УПА, бо одного дня з'явилася в нашій хаті машинка, на якій Оля писала всякого роду пропагандивні речі. Часом Оля зникала, все в суботу ввечорі і приїжджала в понеділок досвіта, часто заболочена і втомлена. До нас почали заходити незнайомі мені хлопці і дівчата. Вони довго пересиджували в кімнаті Олі, або приходили тільки за ліками, що їх Оля приносила і аптеки, де працювала лаборанткою. Двірник нашого дому був поляк. Він зауважив, що до нас заходить багато людей, і почав слідкувати за ними. Якимось вибалакалася переді мною його жінка, кажучи, що на нас мають сусіди око. Я розказала про те Олі, і тоді візити до нас дещо припинилися. Але ми були вже підозрілі. Я відчувала, що одного дня нас арештують (можливо була це психоза), нова хвиля нервового страху опанувала мене. Я рішила

записатися на працю до Німеччини, мені здавалося, що там безпечніше. Про цей свій план я розповіла Олі. Вона відраджувала мені їхати, та я настоювала, мотивуючи тим, що мені іншого виходу немає. Тоді вона запропонувала мені вступити в ряди Української Повстанської Армії. Пропозиція Олі видалась мені спасенням і я прийняла її з великою радістю. Вся моя істота була, наелектризована ненавистю і жадобою помсти до ворога. А де ж найкраще могла я помститися, як не там? Було це 7-го листопада 1943 р.

— Як ти представила мене, Олю, як українку чи єврейку? — питала я, ідучи пільною доріжкою в сторону сіножатей біля лісу.

Будь спокійна, вони про тебе все знають і між ними можеш бути тим, чим ти є. Вони не ділять людей на раси, тільки на чесних і нечесних.

Я пішла з полегшею, слова Олі підбадьорили мене. І того дня стала я членом героїської УПА. До липня 1944 р. перехувувалися ми в лісистих околицях біля Львова. Там перейшла я шестимісячний, санітарний курс, який провадило двоє лікарів євреїв і один українець. В нашій групі нарахувала я тоді 12 євреїв, серед них 8 лікарів.

Коли в липні 1944 р. большевики знову повернулися на Західну Україну, я дістала наказ піти в містечко Р. і працювати в місцевій міліції. Вісім місяців працювала я як секретарка начальника міліції. Начальник був єврей, комуніст, завзятий партієць. Я удавала перед ним симпатичку комунізму. Вигадуючи різні історії про життя в «гетто», я називала большевиків моїми визволителями тощо. Начальник симпатизував мені, навіть робив мені подружні пропозиції. Я удавала закохану, і йому здавалося, що відносини між мною і ним щирі, приязні. Тим часом я була у постійному зв'язку з повстанцями. Я інформувала їх про все важливе, що вдалося мені підхопити в міліції.

Але одного дня на умовленому місці зі зв'язковим мене застукав сам начальник. Він зв'язкового важко поранив і, думаючи, що вбив, залишив на місці, а мене повіз у тюрму. Тимчасом зв'язковий, очунявши, рештками сил доповз до своїх і розказав про арешт. Я сиділа в місцевій тюрмі, яку зроблено з колишніх касарень^[156]. Тюрма була заповнена переважно селянами, і то старшого віку. Вся молодь була в УПА, Протягом п'яти тижнів мене допитували 15 разів. Мене мучили і били. В мене на тілі досі знаки — наглядні свідки тих катувань. Я увесь час мовчала, ні словом не відзивалася і мене почали

досліджувати якимсь жахливим апаратом, чи я часом не оніміла. Я не могла видержати болю і крикнула. Моєю єдиною відповіддю на всі допити були зойки і стогін. А все ж таки одного дня відбувся суд і там почула я ніби мої зізнання. Мене присудили на смерть, і цей вирок я прийняла з полегшею. Мене дали у камеру смертників. Нас було 24 в кімнатці, яка з трудом могла помістити 12 осіб. Між засудженими була 70-літня бабуся і 12-літня дівчинка. Останню засудили за те, що пасла корову під лісом, ніби на те, щоб повстанцям доставляти молоко.

Кожній з засуджених приписували обвинувачення, яке було абсурдом. Коли погасили в коридорах світло, жінки рішили всю ніч провести на молитві, щоб гідно зустріти ранком смерть. Стара бабуся зняла з грудей чорний хрестик, на якому блищало срібне знам'я Розп'ятого Христа. Всі по черзі цілували хрест, а тоді почали шептати молитви. Я молилася з усіма щиро. Вправді релігія моїх батьків учить, що Христос не є Бог, тільки великий пророк, але цієї ночі я переконалася, що Христос — Єдиний Всемогучий Бог. Не знаю, скільки часу пройшло нам на молитві, як раптом почули ми стріли і метушню на коридорах. Стрілянина змагалася^[157], ми не знали, що сталося, але якась надія вступила в наші серця. За деякий час двері нашої камери відчинилися, а в них стали хлопці, яких я знала з лісу. Тоді містечко Р. було чотири дні в руках повстанців.

Від дня звільнення з тюрми життя моє тісно пов'язане з життям повстанців. Я переходила з ними з одного місця в друге, коли діставала наказ. Наша група складалась з 70-ти вояків, лікарів, трьох медсестер і ще чотирьох жінок. Літом 1945 року перейшли ми в Карпати, де злучились з двома іншими групами. Спочатку в гори большевики не заходили і ми жили деякий час спокійно. Але вже пізньою осінню почалися щораз частіші бої, і тоді наш шпиталь поповнився і праці в ньому було дуже багато.

Одного дня, було це 7-го січня 1946 року, в саме українське Різдво, оточили нас большевики потрійним кільцем. Рятунку не було. Командир дав кожному з нас ручну гранату, щоб вбили себе в останній хвилині. Бій ішов завзятий, нерівний, ішов і не переставав. Капелан нашого шпиталю, старенький священик-інвалід, три години молився перед дерев'яним хрестом і ввесь час просив: «Поможи їм, Христе, не дай марно погубити наші душі!» Ми молилися усі з ним. І тоді сталося чудо. На підмогу прийшла з другої сторони Карпат велика група

повстанців і, напавши на большевиків ззаду, прорвала кільце. Казав командир тієї групи, що вони нічого не знали про наше положення. Але прийшов до нього молодий юнак з запискою, в якій просилося помочі. Хто був цей юнак, звідкіля він прийшов та хто його послав, ми ніколи не дізналися. З нашої групи він не міг бути, бо ми були оточені. Тоді почали говорити про чудо. Я довго думала над цією подією і врешті прийшла до переконання, що коли Бог творив чуда в часах Старого Заповіту, чому не міг цього зробити в теперішні часи?..

Влітку 1946 р. нашу групу розбили дощенту. Большевиків було в десять разів більше від наших. Тоді згинула в бою моя подруга Оля. Наш шпиталь був дуже добре захований у гірській великій щілині і помимо докладних розшуків нас не найшли. Нас врятувалося вісім осіб. Шпитальний лікар, старенький священик, двоє інвалідів без одної руки, двоє без ока, один з виламанною щогою і я. Три тижні ніхто до нас не навідувався, ми не знали, що діється довкола. Ми були без зв'язку. Це було отакого, що про нас ніхто не знає. Харчі почали нам кінчатися, хоч я розпоряджала ними дуже ощадно. Одного дня я зі страхом ствердила, що в нашій коморі залишилося всього пів мішка борошна. Ще тиждень і нам грозила голодова смерть, а зв'язку не було. Тоді заявив нам наш отець Володимир, що він піде шукати зв'язку. Ми не здержували його, хоч ніхто з нас не вірив, що цей 77-літній, зі штивною^[158] ногою старець, дійде до мети. Від його відходу минуло ще два тижні. Бараболя скінчилася і ми вже два дні нічого не їли. Лікар, що був уродженцем Києва, глузував сам зі себе, кажучи, що людина від смерті ніде не може сховатися. Батьки його вмерли від голоду, а він втік у місто і врятувався, але після 13 років ця смерть прийшла за ним аж сюди. Але цього ж таки полудня не смерть загостила до нас, а — зв'язковий, який приніс нам харчі, гроші й наказ іти на Захід. Отець Володимир таки добився до якоїсь групи і вислав нам поміч. Зараз наступного ранку ми вибралися в дорогу. Ми пройшли були вже шматок дороги, як я пригадала собі щось і завернулася. Лікар сердився на мене, казав, не поведеться нам у дорозі. Але нам повелося напрочуд добре. А те, за чим я вернулася, був дерев'яний хрест, який стільки разів врятував наш шпиталь. Хто зна, чи без цього хреста пройшли б ми були три кордони, вже тоді дуже добре бережені.

1-го жовтня 1946 р. опинилися ми в англійській зоні Австрії. Там я розпрощалася зі своїми товаришами. Як я дісталася до Палестини, це вже не належить до теми моїх споминів. Ще мушу згадати про зустріч з моїм стареньким батьком, який, вислухавши моїх оповідань, запитав тремтячим голосом:

— Чи ти, може, вихрестилася?

З цього питання я добре зрозуміла, що мій старозаконний батько легше переніс би вістку про мою смерть, як зміну релігії. А все ж і я часто роздумую над Христовою релігією, і з мого серця я не можу вигнати Христа, але я теж не маю сили бути вбивцею мого батька.

Опинившись у новій батьківщині, я пообіцяла собі поінформувати світ про українців та їхню геройську УПА. Нагода одначе довго не траплялася, я була сірою людиною, а таких світ не радо вислуховує. Але тепер, коли стала я працювати в міністерстві й мій підпис відомий не одному дипломатові, я сповнюю свій обов'язок. Закінчуючи ці короткі мої спомини, я звертаюся до свободолюбного світу й остерігаю його, щоб не легковажив собі українського питання, щоб не ставив його на другорядний план. Бо тільки вільна Українська Держава буде запорукою і доказом справедливого миру в світі.

ISBN 978-617-629-223-4

априори
ВИДАВНИЦТВО

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

Примітки

1

Випомповувати — тут — стягувати.

2

Контингент — певний обсяг матеріальних цінностей, який радянська влада стягувала з селян. По сучасному — це податок.

3

Підводами.

4

Одразу, не зволікаючи.

5

У ході битви з більшовиками поблизу села Базар Житомирської області зазнала поразки Волинська група Армії УНР під командуванням генерала-хорунжого Юрія Тютюника.

6

Друг — звертання до бойового соратника в УПА.

7

Становище — розташування, позиція.

8

Почет — особи, найбільш наближені до керівника, охорона.

9

Псевдо — псевдонім, кличка.

10

Таємні листи.

11

Терен — територія.

12

Руханка — гімнастика.

13

Класу.

14

Зошити.

15

Не помітили.

16

Запілля — підпілля.

17

Розташувався.

18

Ріка Західний Буг.

19

Куц — Самооборонні Кущові Відділи (СКВ) — відділи українського самозахисту, утворені для охорони українських сіл, а також для створення тилу для УПА, діяли в 1942-1946 роках.

20

Надрайон, підрайон — територіальні одиниці діяльності УПА.

21

Боївка — Боївка Служби безпеки — структурний підрозділ Служби безпеки (СБ) ОУН періоду збройної боротьби. Діяли в 1940-1950-ті при референтурах СБ усіх рівнів адміністративно-територіального поділу ОУН і виконували спеціальні, охоронні та бойові функції.

22

Поготівля — бойова готовність.

23

Рій — найменший військовий підрозділ, частина взводу.

24

Тимчасом.

25

Ройовий — в Армії УНР підстаршинський ранг, в Українській Галицькій Армії та УПА — означення функції командира рою.

26

Звинно — спритно.

27

Далековид — бінокль.

28

Заалярмувати — оголосити тривогу, повідомити про тривогу.

29

Стріл — постріл, стріли — постріли.

30

Кріс — рушниця.

31

Скоростріл — кулемет.

32

Розстрільна — загін стрільців.

33

Сальва — залп.

34

Панцерфавст — панцерфауст — німецький гранатомет одноразового використання.

35

Депримувати — вивести з рівноваги.

36

Обруч — кільце.

37

Тільки-но.

38

Алярм — тривога.

39

Хмиз.

40

Стежа — розвідка, загін дозорців.

41

Збірка — військовий збір.

42

Засновувати — застилати, закривати.

43

Живчик — пульс.

44

Жужлики — можливо, маються на увазі трасуючі кулі (в темноті вони світилися у польоті, і було видно, якою траєкторією вони летять. Може це чимось нагадувало політ жуків-світлячків).

45

Ураганний.

46

Чота — взвод.

47

Тут — передовою.

48

Тут — приблизно.

49

Проводили.

50

«Лінія Керзона» — умовна демаркаційна лінія, запропонована головою МЗС Великої Британії Джорджем Керзоном як можливий кордон перемир'я у війні між більшовицькою Росією і щойно відновленою другою Польською республікою під час польсько-радянської війни 1919-1920 року).

51

Морди — вбивства.

52

Тут — відділок.

53

Задержати — зберегти.

54

Машиновий — автоматичний.

55

Тут — влучний постріл.

56

Магазин — склад (зброї, амуніції).

57

Залога — підрозділ, команда.

58

Ставлення.

59

Фіра — підвода.

60

Пістоль — пістолет.

61

Плян — план.

62

Апробата — апробація, схвалення після випробування.

63

Заскакування, заскочити — застати зненацька.

64

Двірець — вокзал.

65

Тут — з підмогою.

66

«Повернені землі» — колишні німецькі території, віддані Польщі за рішенням Потсдамської конференції 1945 року.

67

Вислід — результат, наслідок.

68

Гміна — територіальна одиниця Польщі.

69

Надлісництво — лісництво часів міжвоєнної Польщі (1919-1939 рр.).

70

Горло.

71

Стій, руки вгору, маємо одного бандерівця! (пол.).

72

Лямпка — ліхтарик.

73

Наглий — швидкий.

74

Обсервувати — спостерігати, наглядати.

75

Тягаровий — вантажний.

76

Стійковий — вартовий.

77

Масакра — винищення, масове вбивство.

78

Мент — момент.

79

Перстень — кільце.

80

Стійка — варта.

81

Обсервація — спостереження, нагляд.

82

Патрулька — патруль.

83

Устійнити — з'ясувати, встановити.

84

Чотовий, чотар — командир чоти.

85

Не втікай, ми тебе вже зловили! (пол.).

86

Крилатої, розгалуженої.

87

Охотничча Резерва Міліції Обивательської.

88

Припадок — випадок.

89

Судомно.

90

Штафета — донесення.

91

Сильветка — силует, обрис.

92

Д-р — доктор.

93

Мгр. — магістр.

94

Стати.

95

Випад — напад.

96

Пограбувавши.

97

Стаціонувати — розташовуватися.

98

Відбезпечений — заряджений.

99

Вбивства.

100

Полеглих.

101

Прощати — прощатися.

102

Зімкнений стройовий лад, що складається з трьох лав (шеренг, рядів).

103

Шпиталь.

104

Поворот.

105

Непомітно.

106

Ставлення.

107

Великодержавної Польщі міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.).

108

Посилили.

109

Бунчужний — в УПА виконував виховні та дисциплінуючі функції.

110

Обереги.

111

Хижака.

112

Жиру.

113

Ласощами.

114

Українська Самостійна Соборна Держава.

115

Знищеного.

116

Згяти.

117

Підвів.

118

Машинально, інстинктивно.

119

Невеликий гірський хребет.

120

Щойно.

121

Гірською.

122

Спритно.

123

Шарфиком.

124

Колію.

125

Прицільно.

126

Тримайте бандерівця, бо втікає! (пол.).

127

Доставлено.

128

У боротьбі з лісовою бандою бандерівців загинув генерал Свєрчевський (пол.).

129

Тєрмін.

130

Кільце.

131

Діяла.

132

Хвойні гілки.

133

Казанок.

134

Промовляв.

135

Друзі, не вбивайте! (пол.).

136

Боже, за що я вмираю! (пол.).

137

Котра це рота? (пол.).

138

Вигідні.

139

Втратив.

140

Спостерігач.

141

Зігнувшись, схилившись.

142

Отримання інформації.

143

Електростанцією.

144

Єдиний.

145

Повернувши.

146

Білизна.

147

Вийшло.

148

Горищі.

149

Ровер — велосипед.

150

Обмотаний.

151

Друг Орлан згинув у 1946 р. розірвавши себе гранатою.

152

Поліграфічна продукція, надрукована на копіювальному апараті.

153

Держаком.

154

Випускні іспити.

155

На першому поверсі.

156

Казарм.

157

Посилювалася.

158

Нерухомою, негнучкою.